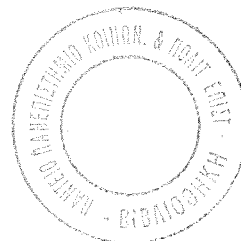

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
Μ.Π.Σ « ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ
ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ »

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ »

Επιβλέπουσα επιτροπή
Επιβλέπων καθηγητής: Αντώνης Παπαρίζος
Μέλη επιτροπής: Μιχάλης Ψαλιδόπουλος
Νότα Κυριαζή

ΑΘΗΝΑ 15/10/2004

*«...να διαδώσετε σ'αυτούς τους
γκαντεμάρικους καιρούς, να μην
σκοτώνουνε τους διαφορετικούς...»*

Νικόλας Ασιμος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΔΙΟ.....	7
ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	12
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	17
ΜΕΡΟΣ Α΄	
Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	31
1. Η ΙΕΡΑΡΧΙΚΗ ΔΟΜΗ.....	31
2. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟ ΒΑΤΙΚΑΝΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΚΑΘΟΛΙΚΕΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.....	36
3. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ.....	36
4. Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.....	39
5. ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΟΙΝΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ.....	41
ΜΕΡΟΣ Β΄	
ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	44
ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ, ΧΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ.....	45
ΤΑ ΜΕΙΚΤΑ ΧΩΡΙΑ.....	46
1. Η ΧΩΡΑ.....	47
2. Η ΚΑΡΔΙΑΝΗ.....	48
3. Η ΣΤΕΝΗ.....	50
4. Ο ΚΤΙΚΑΔΟΣ.....	51
ΤΑ ΚΑΘΟΛΙΚΑ ΧΩΡΙΑ.....	52
ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ.....	52
ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ.....	55
ΕΥΦΟΡΑ ΜΕΡΗ, ΓΑΙΕΣ, ΑΚΙΝΗΤΑ, ΜΟΡΦΕΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ.....	57
ΕΡΓΑΣΙΕΣ, ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ, ΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ.....	66
Η ΑΛΛΗΛΟΥΨΟΣΤΗΡΙΞΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	69

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ.....	71
ΠΑΙΔΕΙΑ ΙΕΡΕΩΝ ΚΑΙ ΠΙΣΤΩΝ.....	71
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΑ ΚΟΙΝΑ, ΘΕΣΕΙΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ.....	73
ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΟΜΕΑ.....	75
ΚΥΡΟΣ. ΦΗΜΗ, ΟΝΟΜΑ.....	77
ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ.....	82
Ο ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ.....	86
ΟΙ ΜΕΙΚΤΟΙ ΓΑΜΟΙ.....	91
Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ	94

ΜΕΡΟΣ Δ΄

ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	97
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	104

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή εμπεριέχει γνωριμίες, συζητήσεις, διάλογο, ταξίδια με πλοίο, αυτοκίνητο και μηχανή, χρήματα, συναισθήματα και ελπίδα. Στην εργασία αυτή θα δείτε ανάμεσα από τις γραμμές της ηλεκτρονικής γραφής, άλλους ανθρώπους, άλλες ζωές σε ένα τόπο Ελληνικό μα τόσο παγκόσμιο, που εξελίσσεται και θα εξελίσσεται παράγοντας ζωή. Η εργασία μας ασχολείται με μια έκφανση διαφορετικότητας, με θρησκευτικές ταυτότητες και ετερότητες, με τον Έρωτα και την Βία καθώς και τις σχέσεις εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας. Ο βασικός άξονας αποτελείται από την διαφορετικότητα που προσδίδει το θρήσκευμα στην ταυτότητα μιας ανθρώπινης κοινότητας και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζεται η διαφορετικότητα αυτή, στα πλαίσια μιας Δημοκρατίας. Προσπαθώντας να κατανοήσουμε την κοινωνική οργάνωση των Τήνιων, οδηγούμαστε αυτόματα στο σύστημα ιδεών των θρησκειών.

Η μελέτη αυτού του συνόλου συστημάτων, ιδεολογιών και δομών δεν έχει τέλος. Αλλωστε, κάθε στιγμή που γραφόταν αυτή η μελέτη, η κοινωνία της Τήνου άλλαζε χάρις στον Έρωτα, την Βία και το τρίπτυχο των σχέσεων εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας. Αυτό που μένει είναι ότι το νησί της Τήνου είναι καταπληκτικό κομμάτι Ελλάδας, πολύ ιδιαίτερο, πολύ μόνο ανάμεσα στον αέρα του Αιγαίου και τον ανελέητο ήλιο. Το ίδιο είναι και οι κάτοικοί του, καταπληκτικοί, ιδιαίτεροι, ανελέητοι και μόνοι.

Ο επιστήμονας πιθανόν να έχει μόνο τον πρόλογο μιας εργασίας για να εκφράσει το πλήθος των συναισθημάτων που έρχονται απρόσκλητα στο νου καθώς η εργασία του θα φύγει από τα χέρια και θα ανήκει στους αναγνώστες.

Η διπλωματική εργασία δεν θα μπορούσε να γραφεί αν δεν υπήρχαν συγκεκριμένα πρόσωπα που βοήθησαν, ο καθένας με τον τρόπο του. Κατ'αρχήν, λοιπόν, πρέπει να ευχαριστήσω την Άννα γιατί ήταν δίπλα μου στις ατυχίες και τις απογοητεύσεις. Την Αγία οικογένειά μου για την συνολική συμπαράσταση στον τομέα των υλικών αγαθών αλλά και για τις πρωτοπόρες απόψεις τους. Όλους τους Τήνιους με τους οποίους συζήτησα και δέθηκα καθώς και τους υπαλλήλους στην βιβλιοθήκη της Ευαγγελίστριας για την άψογη συνεργασία τους. Ακόμα, επειδή η εργασία αυτή σηματοδοτεί το τέλος του διετούς μεταπτυχιακού και συνολικά ένα κύκλο 6 ετών στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, θα πρέπει να ευχαριστήσω τον κύριο Παπαρίζο για την επιστημονική σχέση που είχαμε καθ'όλο το προαναφερθέν διάστημα. Επίσης, ευχαριστώ την κυρία Κυριαζή και τον κύριο Ψαλιδόπουλο για την πολυετή συνεργασία σε διάφορους κύκλους μαθημάτων και για την εκτίμηση που μου έδειξαν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κοινότητα που επιλέξαμε να μελετήσουμε, στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας του μεταπτυχιακού προγράμματος, είναι η θρησκευτική μειονότητα των Ελλήνων Καθολικών Χριστιανών της Τήνου. Αυτή η θρησκευτική κοινότητα υπάγεται στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία της Ελλάδος που με την σειρά της υπάγεται στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία που εδρεύει στη Ρώμη και συγκεκριμένα στην Πόλη του Βατικανού. Η προσπάθεια κατανόησης της κοινωνίας και της λειτουργίας της, απαιτούν την εις βάθος ενασχόληση με τα φαινόμενα, την κριτική αντιμετώπισή τους καθώς και την ανάλυση των δομών τους. Θεωρούμε ότι ένα από τα βασικότερα αντικείμενα μελέτης της επιστήμης της κοινωνιολογίας είναι η θρησκεία. Ως φαινόμενο, απόλυτα φυσικό, λογικά εξηγήσιμο αλλά και τόσο παραφυσικό και άλογο, η θρησκεία με τις πολλαπλές εκφάνσεις της στις σχέσεις εξουσίας, στις σχέσεις οικονομίας και στις σχέσεις ιδεολογίας αποτελεί ένα ιδιαίτερο πεδίο ανάλυσης της κοινωνιολογίας.

Η ανοχή της θρησκευτικής ελευθερίας είναι ωφέλιμη και απολύτως αποδεκτή αλλά η επιρροή των προστατευόμενων θρησκειών στις σχέσεις εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας αποτρέπουν την ουσιαστική πρόοδο του ανθρώπου. Το σύνολο των σχέσεων αυτών, αναπόφευκτα διαπερνά και διαπερνάται από την θρησκεία, η οποία επηρεάζει την ταυτότητα των ανθρώπων ενώ παράλληλα ορίζει ετερότητες. Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο είναι ότι η κάθε θρησκεία διαπερνάται από την αντίληψη της κατοχής της

απόλυτης Αλήθειας ενώ δεν είναι παρά μια έκφραση διαφορετικής αντίληψης, μια ετερότητα στην προσπάθεια των ανθρώπων να εξηγήσουν την φύση, την σχέση τους με τον εαυτό τους και την σχέση τους με τους συνανθρώπους τους.

Στην Ελλάδα, η διαρκής σχέση του Κράτους με την Ορθόδοξη Εκκλησία εμποδίζει ακόμα και την εφαρμογή της θρησκευτικής ανοχής. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι η Χριστιανική Ορθόδοξη μορφή πίστης έχει μεταβληθεί μέσω πλήθους παραγόντων σε αυτό που ο Bourdieu αναφέρει ως κοινωνική έξη¹. Την συνήθεια που εμποτίζει την σκέψη και την πράξη των απανταχού Ορθοδόξων και των Ελλήνων, η οποία συνειδητά ή ασυνείδητα γίνεται τρόπος ζωής και επηρεάζει την καθημερινότητα, όπως άλλωστε συμβαίνει και στα άλλα θρησκευτικά δόγματα.

Η προστατευόμενη, από το σύνταγμα, θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης εκκλησίας ασκεί πολιτική εξουσία σε πλήθος τομέων και καθιστά αδύνατη την αποδοχή του διαφορετικού, την ανοχή, την προστασία που οφείλει να παρέχει το Κράτος στους πολίτες του. Στην εργασία αυτή, οι αναφορές στην Ανατολική Ορθόδοξη εκκλησία θα είναι πολλαπλές καθώς, στον ιδιαίτερο χώρο της Τήνου, η αλληλεπίδραση των δύο δογμάτων είναι συνεχής και βαθιά οπότε θα ήταν αδύνατο και μάταιο να αναφερόμαστε μόνο στην Καθολική εκκλησία και στην Καθολική κοινότητα, χωρίς να αναφερόμαστε σε πλήθος στοιχείων που εμπλέκουν την Ορθόδοξη εκκλησία και τους Ορθόδοξους πολίτες στην μελέτη μας. Πέρα από αυτό το γεγονός, οι δύο θρησκείες ορίζουν, η μία διαμέσου της άλλης, την ταυτότητά τους. Ορίζουν, δηλαδή, τις αρχές τους, τις ομοιότητες και τις διαφορές τους,

¹ Γνωστότερο ως habitus. Αναφορά στο *του ίδιου*, Outline of a theory of practice, Cambridge University Press, Cambridge, 1977 .

Από τις σημαντικότερες παραμέτρους επιρροής της κοινωνίας της Τήνου είναι η ύπαρξη του προσκυνήματος² της Παναγίας Ευαγγελίστριας στην Χώρα της Τήνου καθώς συνδέεται βαθιά με τις πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές σχέσεις που παράγονται και αναπτύσσονται στο νησί, αλλά πολλές φορές και στην Ελλάδα, τα τελευταία 180 χρόνια. Όπως είναι φυσικό αυτό το σύστημα σχέσεων επηρεάζει και την σχέση Καθολικών και Ορθοδόξων.

Ένα εύλογο ερώτημα που ανακύπτει από την επιλογή μας είναι αν όλοι οι Καθολικοί είναι μια οντότητα χωρίς διαφορές, χωρίς προσωπικά χαρακτηριστικά ή ταξικές διαφορές. Η μελέτη μας βασίζεται στο κοινό σημείο αυτής της κοινότητας, το θρήσκευμα, το οποίο επεμβαίνει στις εξωτερικές καταστάσεις και οδηγεί σε υιοθέτηση συγκεκριμένων πρακτικών στις δεδομένες κοινωνικές συνθήκες. Το πλήθος των εκδηλώσεων, των εξωτερικών καταστάσεων που αφορούν στο θρήσκευμα εσωτερικεύονται και γίνονται μέρος της ταυτότητας των μελών της κοινότητας.

Το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στην ίδια την ύπαρξη αυτής της ξεχωριστής, ιδιαίτερης περίπτωσης των Καθολικών της Ελλάδος και ιδιαίτερος στην περιοχή των Κυκλάδων. Βασισμένοι στην ανάγκη για μελέτη μειονοτικών ομάδων και ανάλυσης του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού επιλέξαμε την εν λόγω κοινότητα για ποικίλους λόγους. Κατ'αρχήν, το προσωπικό ενδιαφέρον βοήθησε στην επιλογή του θέματος. Επιπροσθέτως, σημαντικός παράγοντας για την επιλογή μας ήταν η Ελληνική υπηκοότητα των Καθολικών της Τήνου. Επιθυμία μας ήταν να μελετήσουμε αν οι πολίτες του Ελληνικού κράτους είναι ίσοι σε δικαιώματα αλλά και σε υποχρεώσεις αδιάφορα από την θρησκευτική τους πίστη ή άλλες επιλογές συνείδησης.

² Για εμπάθυνση στο ζήτημα του προσκυνήματος βλέπε την ανθρωπολογική μελέτη της Jill Dubisch, *Το θρησκευτικό προσκόνημα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000.

Οι Καθολικοί της Τήνου δεν είναι μετανάστες ή πρόσφυγες αλλά μια θρησκευτική μειονότητα Ελλήνων πολιτών. Βρίσκονται συγκεντρωμένοι στον νησιωτικό χώρο της Τήνου τα τελευταία 800 χρόνια, έχουν συμβάλει στην ιστορία του νησιού και αποτελούν μέρος της Ελληνικής ιστορίας.

Τέλος, με την ιδιότητα του κοινωνιολόγου οφείλουμε και επιθυμούμε να μελετήσουμε τις σχέσεις εξουσίας, τις σχέσεις οικονομίας καθώς και τις ιδεολογικές-νοηματικές σχέσεις που αναπτύσσονται, εδραιώνονται και μεταβάλλονται στο περιορισμένο, γεωγραφικά και πληθυσμιακά, περιβάλλον της Τήνου με απώτερο στόχο και σκοπό, να ανάγουμε τα συμπεράσματά μας στην γενικότερη προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΔΙΟ

Ύστερα από πέντε χρόνια ενασχόλησης με την κοινότητα των Καθολικών της Τήνου και την συγγραφή τεσσάρων εργασιών που σχετίζονται με το επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας της θρησκείας, θεωρήσαμε ως αναγκαία την αναγωγή των επιμέρους ευρυμάτων σε μια συνολική εργασία για τον χώρο της Τήνου και την Καθολική κοινότητα στο παρόν.

Η επιστημονική διαδικασία που ακολουθήσαμε στην μελέτη των Καθολικών της Τήνου βασίστηκε στην ιστορική έρευνα καθώς και στην παρατήρηση³ που αναπτύξαμε στον τόπο καταγωγής τους. Η ιστορική έρευνα βοήθησε ιδιαίτερα στην επεξεργασία της μελέτης μας όσον αφορά στην καλύτερη κατανόηση της ποικιλίας φαινομένων και συμπεριφορών που συναντήσαμε. Η μελέτη του παρελθόντος από τον ερευνητή, αναπτύσσει την ικανότητα κατανόησης του κοινωνικού γίνεσθαι, την επαφή με, φαινομενικά, άγνωστες πτυχές του παρόντος και βοηθάει τον αναγνώστη να εμπεδώσει την ιδιαίτερη λογική του συνόλου των σχέσεων εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας. Άλλωστε η αλληλεπίδραση των δύο δογμάτων διαπέρασε τις ιστορικές περιόδους και επηρεάστηκε από συγκεκριμένα γεγονότα, η αύρα των οποίων φτάνει έως το παρόν.

³ Να σημειώσουμε ότι στα πλαίσια της παρατήρησης του τόπου, ένα ταξίδι αναψυχής στην Βενετία, τον Ιούνιο του 2004, μας έδωσε απρόσμενα μια άλλη οπτική για την διακυβέρνηση της Τήνου από τους Βενετούς κατά τον Μεσαίωνα. Η επαφή με τους χώρους όπου παίρνονταν οι αποφάσεις για τις κτήσεις των Βενετών, κατά συνέπεια και για την Τήνο, σε συνδιασμό με την γνωριμιά με την ιστορία της Βενετίας, ζωντάνεψαν τα ιστορικά στοιχεία της βιβλιογραφικής έρευνας κάνοντας πιο γνώριμα τα ονόματα, τους τόπους, τις τακτικές και ουσιαστικά τις σχέσεις εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας που διαπερνούσαν την Βενετική Δημοκρατία.

Η βιβλιογραφία αποτέλεσε ένα ξεχωριστό μεθοδολογικό εργαλείο για την μελέτη μας. Αυτό συνέβει διότι είχαμε στη διάθεση μας, ένα πλήθος βιβλίων που γράφτηκαν και εκδόθηκαν σε τοπικό επίπεδο από συγγραφείς που, κατά κύριο λόγο είναι Τήνιοι. Οι πληροφορίες που συλλέξαμε, προέρχονται από ερευνητές αλλά και απλούς λάτρεις του τόπου τους, ερασιτέχνες της έρευνας. Φυσικά, λόγω της φύσης της εργασίας μας, η επιλογή έγινε με ορισμένα κριτήρια αντικειμενικότητας και επιβεβαίωσης των στοιχείων που αναφέρονται στα πονήματα αυτά. Πολλές πληροφορίες θα μπορούσαν να ελεγχθούν, όχι απλώς για την ακριβειά τους αλλά και για την προέλευση και υπαρξή τους στη σφαίρα του μύθου. Ένα ιδιαίτερο φαινόμενο ήταν η τοπική βιβλιογραφία η οποία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε έρευνες που διεξάγονται σε ορισμένο χώρο.

Η μελέτη, η έρευνα και η έκδοση βιβλίων σε τοπικό επίπεδο βοηθάει στην συλλογή πλήθους πληροφοριών που θα ήταν, χρονικά, αδύνατο να συλλεχθούν από έναν εξωτερικό παρατηρητή σε διαστημα τριών-τεσσάρων μηνών. Η «έτοιμη» τροφή που μας χαρίζει η τοπική βιβλιογραφία διυλίζεται μέσα από την κοινωνιολογική ματιά που οφείλουμε να έχουμε αντιμετωπίζοντας το, υπό έρευνα, ζήτημα. Επίσης, ο κοινωνιολόγος μπορεί και πρέπει να διακρίνει πίσω από τις γραμμές την κατάσταση που επικρατεί στον υπό μελέτη χώρο καθώς και πως αυτή αντικατοπτρίζεται στη διάνοξη του τόπου αυτού⁴. Η προσπάθεια αυτή κράτησε αρκετό διάστημα διότι παρασυρμένοι από τα οφέλη της τοπικής βιβλιογραφίας, δεν κατανοήσαμε μια βασική παράμετρο. Η πλειονότητα των βιβλίων αυτών εκδόθηκαν από το Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου(Π.Ι.Ι.Ε.Τ.) με την μορφή

⁴ Κύριος και άγιος εκφραστής της Καθολικής εκκλησίας και του ποιμνιού της, είναι ο πατέρας Μάρκος Φώσκολος, ο οποίος, πέρα από τα θρησκευτικά του καθήκοντα, συγγράφει την ιστορία του νησιού με μοναδικό ζήλο. Υπάρχουν πολλοί άγιοι συγγραφείς, φιλόλογοι και ιστορικοί από τους οποίους ξεχωρίζουμε τον κύριο Αλέκο Φλωράκη, τον κύριο Κώστα Δανούση, τον Δήμαρχο Σάββα Απέργη, τον κύριο Χάρη Κουτελάκη.

χορηγίας, το Αποστολικό κέντρο « Πίστη και Πολιτισμός» ή την Εταιρία Τηνιακών Μελετών (E.T.M.)⁵. Όπως είναι εύλογο, η επιρροή των δύο πρώτων ιδρυμάτων είναι ενδεικτική αν ο κάθε μελετητής κάνει μια πρόχειρη ανάλυση περιεχομένου. Η πλειονότητα των κειμένων αφορά την θρησκεία με θεολογική οπτική, ως τελεολογία, την ιστορία των εκκλησιών της Τήνου, την «συμβολή⁶» της εικόνας της Παναγίας σε πλήθος γεγονότων, πολιτικών ή πολεμικών και την παρουσίαση Τήνιων καλλιτεχνών.

Στην έρευνα μας, αρωγός στάθηκε και το διαδίκτυο. Υπήρξαν αρκετές ιστοσελίδες που παρείχαν επαληθεύσιμα ιστορικά στοιχεία, χρήσιμα για την έρευνα μας ενώ μέσω του δικτύου είχαμε την δυνατότητα να έρθουμε σε επαφή με επίσημες πηγές, όπως το Βατικανό, που θα ήταν αδύνατο να προσεγγίσουμε με άλλο τρόπο. Η νέα γενιά επιστημόνων έχει την δυνατότητα να αντλήσει πληροφορίες, να ανταλλάξει ιδέες και να προωθήσει έρευνες κάθε είδους μέσα από τις, σχεδόν, ανεξάντλητες δυνατότητες του διαδικτύου.

Προφανώς και σε αυτό ελοχεύουν κίνδυνοι αντικειμενικότητας, επαλήθευσης και αλήθειας των διαθέσιμων στοιχείων όποτε ο ερευνητής οφείλει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός καθώς η σχετική ανωνυμία του διαδικτύου, σε αντίθεση με την βιβλιογραφική παραγωγή, δίνει την δυνατότητα για ερασιτεχνικές προσεγγίσεις πολλών θεμάτων, σκόπιμες παραλείψεις και ανακρίβειες που ο ερευνητής δεν μπορεί να αποφύγει.

Ο βαθμός συμμετοχής μας προσδιορίστηκε στην κατηγορία «Συμμετέχων ως παρατηρητής», χαρίζοντας μας την ευελιξία της συμμετοχικής παρατήρησης κρατώντας παράλληλα μια απόσταση από τον πληθυσμό. Άλλωστε, η μελέτη μας δεν επεδίωξε την λαογραφική ή την ανθρωπολογική

⁵ Στο εξής θα αναφέρονται ως Π.Ι.Ι.Ε.Τ και E.T.M.

⁶ Βλ. στο Dubisch, Το θρησκευτικό προσκόνημα..., κεφ. 11

προσέγγιση αλλά εντόπισε και θέλησε να μελετήσει το τρίπτυχο των σχέσεων εξουσία, οικονομίας και ιδεολογίας στην θρησκευτική κοινότητα των Καθολικών της Τήνου. Φυσικά, η λαογραφία και η κοινωνική ανθρωπολογία επηρέασαν ως ένα βαθμό την ερευνητική μας προσπάθεια.

Ακόμα, μια χρήσιμη παράμετρος ήταν η γνωριμία, η συνέντευξη και η ανταλλαγή απόψεων με τα πρόσωπα κύρους⁷. Πέρα από τους ιερείς των δύο δογμάτων, συζητήσαμε με επιφανείς Τήνιους πολίτες, δημάρχους, πρώην κοινοτάρχες, φιλόλογους και συμμετέχοντες στα κοινά. Με την ιδιαιτερότητα που τις διακρίνει, οι συζητήσεις μας με απλούς πολίτες και των δύο δογμάτων, ήταν κατατοπιστικές σε πολλά ζητήματα όπου οι εκπρόσωποι των επίσημων φορέων δεν μας βοήθησαν, αποφεύγοντας την επισημοποίηση και δημοσιοποίηση κάποιων απόψεων που θα έβλαπταν τις σχέσεις των δύο δογμάτων.

Σε ότι αφορά στο πεδίο της έρευνάς μας, αυτό εντοπίζεται, χωροταξικά, στο νησί της Τήνου ενώ χρονικά μελετάμε το παρόν με την άκρως απαραίτητη αναφορά στο παρελθόν. Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η μελέτη της θρησκευτικής κοινότητας των Καθολικών της Τήνου είναι η μελέτη της ταυτότητας της αλλά και των ετεροτήτων που την συνθέτουν και την ανασυνθέτουν διαρκώς.

Γνωρίζοντας ότι η δημιουργία μιας ταυτότητας υπονοεί την ύπαρξη μιας ετερότητας και όπως προαναφέραμε, οφείλουμε να αναφερόμαστε και στην κοινότητα των Ορθοδόξων.⁸ Άλλωστε, παρόμοιες αναφορές θα γίνονται και

⁷ Μία πρώτη ανάλυση για τα πρόσωπα κύρους στο Λυδάκη Α., *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Σελ.165

⁸ Η παρατήρηση αυτή δεν υπονοεί ότι οι Καθολικοί είναι το αντίπαλο δέος των Ορθοδόξων ή το αντίθετο. Ευελπιστούμε ότι ο αναγνώστης κατανοεί την συνύπαρξη των δύο δογμάτων άρα και τον προσδιορισμό του ενός μέσα και ενδιάμεσα από το άλλο. Για τα ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας βλέπε: Παπαρίζος Α. « Η ταυτότητα των Ελλήνων, τρόποι αυτοπροσδιορισμού και

στην Καθολική κοινότητα των Αθηνών ή στην έδρα της Καθολικής κοινότητας, το Βατικανό.

Σε ορισμένα ζητήματα που εντάσσονται στην εργασία μας, η συγκέντρωση στοιχείων ήταν ιδιαίτερος φτωχη. Στο υποκεφάλαιο με την ονομασία « Οι γυναίκες » είναι φανερή η ανυπαρξία μιας καταγραφής της ιστορίας της Τήνου από την οπτική των γυναικών. Γενικότερα, η γυναικεία ανάγνωση των πραγμάτων, των γεγονότων και του χωροχρόνου που θα μας βοηθούσε ιδιαίτερα στην μεθοδολογία, την έρευνα και την καταγραφή, δεν υφίσταται.

Ποιός θα μπορούσε να αμφισβητήσει ότι οι έχοντες εξουσία, άρα και η εκκλησία, δεν είχαν ποτέ την πρόθεση να αφήσουν, να αφουγκραστούν και να μάθουν την γυναικεία άποψη για την κοινότητα των Τήνιων; Ίσως, η ίδια η θρησκεία, ως σύνολο αντιλήψεων και πρακτικών, να είναι « υπεύθυνη » για την ύπαρξη μόνο της ανδρικής οπτικής, της ανδρικής ανάγνωσης των φαινομένων.

Είδαμε, λοιπόν ότι η μεθοδολογία της μελέτης αυτής χρησιμοποιεί διαφορετικά ερευνητικά εργαλεία όπως η βιβλιογραφική και ιστορική έρευνα σε συνδιασμό με τις συνεντεύξεις προσώπων κύρους αλλά και απλών πολιτών. Ακόμα, η επιτόπια παρατήρηση στο νησί ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη αφού μας πρόσφερε πλήθος στοιχείων που καμία συνέντευξη δεν θα μπορούσε να μας χαρίσει. Η κοινωνιολογική ματια δεν οφείλει αν αναλώνεται στην ανάλυση των κειμένων αλλά οφείλει να στρέφεται στο φως του πραγματικού κόσμου, χωρίς να τυφλώνεται, ώστε να δει και να καταγράψει την ζωή.

η επίδραση της Ελληνικής Ορθοδοξίας » στο «Εμείς» και οι «Άλλοι», αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα. Αθήνα, ΕΚΚΕ-Τυπωθήτω, 1999.

ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ξεκινώντας την αναζήτηση και την καταγραφή των υποθέσεων, είμαστε υποχρεωμένοι να περιορίσουμε στις παραμέτρους που αφορούν στην Καθολική κοινότητα της Τήνου. Ο περιορισμός αυτός δεν απομονώνει την εν λόγω κοινότητα αλλά κρίνεται αναγκαίος για την οικονομία της εργασίας. Η παρουσίαση των υποθέσεων είναι σαν ένα δέντρο που τα κλαριά του απλώνονται και αυξάνονται. Έτσι και το ερευνητικό πεδίο που θα μας απασχολήσει είναι, στην ουσία του, πολλαπλό. Η κάθε υπόθεση είναι ένα αυτόνομο αλλά και τόσο εξαρτημένο μέρος. Υπάρχει, δηλαδή, άμεση και έμμεση συσχέτιση ανάμεσα στα διάφορα μέρη της εργασίας και ελπίζουμε αυτό να γίνει κατανοητό από τον αναγνώστη.

Μια πολύ βασική παράμετρος που φανερώνει την δυναμική της εργασίας αυτής είναι ότι η Καθολική κοινότητα της Τήνου αποτελείται από Έλληνες πολίτες. Πέρα από την Μουσουλμανική κοινότητα της Θράκης, η οποία σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την γειτονική Τουρκία και έχει γίνει πολλαπλώς αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους πολιτικούς των δύο χωρών, η επόμενη, αριθμητικά μεγαλύτερη, θρησκευτική κοινότητα είναι αυτή των Καθολικών. Οι Έλληνες Καθολικοί δεν αντιμετωπίζονται ως αλλοδαποί αλλά η οποιαδήποτε μορφή κοινωνικού αποκλεισμού ή αντιπαλότητας ανάγεται στην θρησκευτική διαφορετικότητα τους. Η περίπτωση που μελετούμε διαφοροποιείται ακόμα και από θρησκευτικές ομάδες⁹, όπως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι

⁹ Γίνεται χρήση της λέξης «ομάδα» διότι πρόκειται για μικρές, αριθμητικά, κοινότητες.

Ευαγγελιστές και οι Βουδιστές για αρκετούς λόγους ιδιαίτερης βαρύτητας. Και οι τρεις προαναφερθείσες ομάδες εμφανίστηκαν στην Ελλάδα τον 20^ο αιώνα, επεδίωξαν την ανάπτυξη τους με διαφορετικά μέσα ενώ συγκέντρωσαν την προσοχή τους στα αστικά κέντρα. Υπάρχουν, όμως και άλλες διαφοροποιήσεις που δεν είναι χρήσιμό να αναλυθούν στην παρούσα εργασία.

Κατ'αρχήν η ύπαρξη της κοινότητας εντοπίζεται πριν την 4^η Σταυροφορία του 1204¹⁰. Αυτό το γεγονός υποδεικνύει μια ιστορική περίοδο 800 και πλέον ετών, κατά την οποία οι Έλληνες Καθολικοί δημιούργησαν, βίωσαν και επιβίωσαν σε μια παράλληλη πορεία, αν όχι ταυτόσημη, με τους Ορθόδοξους. Ακόμα, η ύπαρξη της κοινότητας των Καθολικών δεν εντοπίζεται διάσπαρτη, ούτε τυχαία στον ελλαδικό χώρο. Πέρα από την πλειοψηφία που κατοικεί στην Αθήνα, προφανώς επηρεασμένη από το κύμα αστυφιλίας, η ιστορική προέλευση των Καθολικών, εντοπίζεται στην περιοχή των Κυκλάδων και πιο συγκεκριμένα στα νησιά της Σύρου και της Τήνου.

Μελετώντας όλες αυτές τις παραμέτρους η πρώτη μας υπόθεση είναι ότι, λαμβάνοντας υπ'όψιν την διαφορετικότητα της ταυτότητάς τους σε ότι αφορά στο θρήσκευμα, η Ελλάδα, το Ελληνικό κράτος ενταγμένο ως είναι στην Ευρωπαϊκή Ένωση κάνει χρήση αυτού του ετεροπροσδιορισμού και τον χρησιμοποιεί ως παράγοντα αποκλεισμού, χωρίς να προσπαθεί για την απεγκλώβιση του από την σχέση του με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Ο αποκλεισμός αυτός μπορεί να συμβαίνει στις σχέσεις εξουσίας, στις οικονομικές σχέσεις ή στο ιδεολογικό και νοηματικό πλαίσιο σχέσεων ανάμεσα στο Κράτος και τους Καθολικούς ή ακόμα ανάμεσα σε Ορθόδοξους και Καθολικούς.

¹⁰ Μ.Φωσκολος, «Σύντομη ιστορία της Καθολικής Εκκλησίας στην Ελλάδα», στο *Ο Καθολικισμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, σελ. 73.

Ακολούθως, πέρα από αυτό καθ'εαυτό το γεγονός του αποκλεισμού, αν δηλαδή η υπόθεση επιβεβαιώνεται, ως κοινωνικοί επιστήμονες οφείλουμε να ερευνήσουμε τις μορφές και τις σχέσεις αποκλεισμού που αναπτύσσονται. Πρόκειται για καθαρά κοινωνικό αποκλεισμό¹¹; Οι Καθολικοί πολίτες αποκλείονται από τα κοινά και απομονώνονται σε χωριά-ghettos ; Είναι, ουσιαστικά, πολίτες « δεύτερης » κατηγορίας; Υπάρχει το ενδεχόμενο ο αποκλεισμός να έχει οικονομικό υπόβαθρο; Διαμέσου της οικονομίας ευνοείται ένας κεκαλυμμένος αποκλεισμός; Τέλος, πρέπει να ερευνήσουμε αν τα κριτήρια του αποκλεισμού βασίζονται σε ιδεολογικές κατασκευές που ως κύριο στόχο έχουν να πλήξουν το κύρος των Καθολικών και να υποβαθμίσουν τις ιδεολογικονοηματικές σχέσεις του τρίπολου Κράτους-Ορθοδοξίας-Καθολικισμού;

Ενώ το σύνταγμα αναγνωρίζει ως « γνωστή » θρησκεία τον καθολικισμό και επισήμως προστατεύει την άσκηση της λατρείας των καθολικών στην πραγματικότητα αυτοί είναι πολίτες λιγότερο ίσοι από άλλους ειδικότερα στον χώρο της Τήνου;

Η έννοια του χώρου διαπερνά με μια άλλη δυναμική την έρευνα μας. Εύκολα μπορεί ο αναγνώστης να κατανοήσει ότι οι διαμένοντες στην Τήνο δεν βιώνουν την μοναξιά των αστικών κέντρων όπως η Αθήνα. Στην Τήνο, η τριβή με τους συγκατοίκους είναι καθημερινή όπως και η αλληλεξάρτηση. Συνεπώς καθετί διαφορετικό εντοπίζεται ενώ ο χωρισμός σε ιδιωτικό και δημόσιο βίο δεν υφίσταται και δεν νοηματοδοτείται όπως στις πόλεις. Το ερώτημα μας είναι αν εξ'αιτίας της ιδιότητας του πιστού στο δόγμα της Καθολικής Εκκλησίας, οι Τήνιοι Καθολικοί βιώνουν κάποιο είδος αποκλεισμού που καλύπτεται από την

¹¹ Με την χρήση της λέξης «καθαρός» εννοούμε τον άμεσο και νομιμοποιημένο αποκλεισμό των πολιτών που δεν ανήκουν στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Μια κάθετη δηλαδή πολιτική που δεν αναγνωρίζει πολίτες αλλά θρησκευόμενους. Αν κυριαρχεί μια εξουσιαστική πολιτική αυτού του είδους δεν έχει νόημα να επεκτείνουμε τη συζήτηση και την έρευνά μας στις οικονομικές σχέσεις καθώς και τις ιδεολογικονοηματικές σχέσεις.

χωροταξία του νησιού και μεταφέρεται σε ζητήματα που αφορούν στα κοινά, στην εξυπηρέτηση τους ως πολίτες και στην άσκηση των υποχρεώσεων και των δικαιωμάτων τους.

Παρατηρώντας τα γεγονότα και μελετώντας τα ιστορικά στοιχεία μπορούμε να μιλήσουμε για μια κοινότητα που βιώνει την διαφορετικότητα της και δεν είναι αποκλεισμένη; Προχωρώντας ακόμα ένα βήμα την έρευνά μας μπορούμε και να υποθέσουμε ότι η Καθολική κοινότητα αποκλείει τους Ορθόδοξους από τις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις των μελών της. Επομένως, θα πρέπει να μελετηθεί ενδελεχώς ο τρόπος με τον οποίο η διαφορετικότητα τους στη θρησκεία επεμβαίνει και επηρεάζει τον προσδιορισμό της ταυτότητάς τους;

Ένα σημαντικό στοιχείο που εμποτίζει τις σχέσεις των κατοίκων είναι η εντοπιότητα, η κοινή καταγωγή, η συλλογική μνήμη του κοινού χώρου και του κοινού χρόνου. Ο ερευνητής οφείλει να δει πίσω από τις γραμμές και τους κοινούς τόπους ώστε να κατανοήσει αν η εντοπιότητα είναι σημαντικότερη της θρησκευτικής συνείδησης; Αν, δηλαδή, οι κοινές καταβολές και αυτό που ονομάσαμε κοινό χώρο και χρόνο διαπερνούν και ξεπερνούν την θρησκεία

Μια πολύ σημαντική παράμετρος είναι οι σχέσεις οικονομίας στην κοινότητα των Καθολικών. Το πλέγμα των οικονομικών συνθηκών ξεπερνάει την θρησκεία και οδηγεί σε μια νέα κατηγοριοποίηση, οικονομικά ασθενέστερων και πλούσιων Καθολικών; Οι τυχόν ταξικές διαφορές ανάμεσα στους καθολικούς ενδέχεται να είναι πιο σημαντικές από την θρησκευτική ομοιογένεια; Συνεχίζοντας να μελετούμε τις οικονομικές σχέσεις, παρατηρήσαμε ότι οι Καθολικοί απορρίπτουν την γεωργία, το κύριο χαρακτηριστικό της κοινότητάς τους, ως πρώτη τη τάξει εργασιακή απασχόληση,

μέσο βιοπορισμού και πλουτισμού και απασχολούνται πλέον στον τομέα των υπηρεσιών του τουρισμού ή σε άλλες εργασίες. Η διαφοροποίηση αυτή επιτρέπει το πέρασμα σε μια ιδιότυπη φάση αστικοποίησης του τρόπου ζωής και της οικονομίας;

Τελειώνοντας θα θέλαμε να μελετήσουμε, έστω *in grosso modo*, τις συνθήκες που επικρατούν στα μεικτά χωριά. Εξ'αιτίας της συμβίωσης Καθολικών-Ορθοδόξων παρουσιάζονται προβλήματα ή οι μικρές κοινωνίες ευνοούν την αλληλεπίδραση παρά τον κλειστό τύπο τους και την διαχρονική συντηρητικότητα τους; Οι κάτοικοι είναι διχασμένοι σε ιδεολογικό και νοηματικό επίπεδο ή οι αντιπαραθέσεις, αν υπάρχουν, γίνονται στα πλαίσια της ανάδειξης της διαφορετικότητας σε μια κλειστού τύπου κοινωνία¹²;

¹² Η ανάδειξη της διαφορετικότητας στα χωριά με λιγιστό πληθυσμό μπορεί να βρει διεξόδους σε μορφές τέχνης, στην παιδεία ή την επιδεξιότητα στην εργασία. Πιθανώς, να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο η θρησκευτικότητα και η ανάγκη ένταξης σε μια ομάδα, ακόμα και αν αυτή είναι θρησκευτική, για να αναδειχθεί το διαφορετικό.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η Τήνος είναι το 21^ο (200 τ.χ.)σε μέγεθος νησί της Ελλάδος με πληθυσμό 8500 κατοίκους περίπου, οι οποίοι ζουν στο Δήμο Τήνου, στο Δήμο Εξώμβουργου(Κάτω και Πάνω μέρη) και στην κοινότητα Πανόρμου (Έξω μέρη)¹³. Το νησί υπάγεται διοικητικά στην Νομαρχία Κυκλάδων που εδρεύει στη Σύρο. Η Τήνος είναι γνωστή για την εκκλησία της Παναγίας που βρίσκεται στην Πρωτεύουσα του νησιού και προσελκύει πολλές χιλιάδες πιστών της Ανατολικής Ορθόδοξης εκκλησίας. Η δυναμική που ασκεί στους πιστούς μπορεί να συγκριθεί με τη Παναγία της Λούρδης, τη Μέκκα και τα άλλα μεγάλα κέντρα των θρησκειών. Στο νησί, συνυπάρχουν τρεις θρησκευτικές κοινότητες, οι Ορθόδοξοι οι Καθολικοί, και λίγοι παλαιοημερολογίτες.

Ο χριστιανισμός εμφανίζεται στην Τήνο ανάμεσα στον 4^ο και 5^ο αιώνα, οπότε και αναφέρονται διωγμοί Χριστιανών στα κυκλαδονήσια από τους πρεσβευτές της αρχαίας θρησκείας πριν αντικατασταθεί το δωδεκάθεο¹⁴. Σε εκκλησιαστικά κείμενα έχει καταγραφεί η παρουσία του επίσκοπου Τήνου το 533 μ.Χ. στην 5^η οικουμενική σύνοδο. Το 1054 επέρχεται το σχίσμα των δύο εκκλησιών. Η ημερομηνία αυτή, καταλήγουμε ότι, είναι απλώς προσδιοριστική. Τα προβλήματα και οι διαφορές ήταν προϊόντα του παρελθόντος και του ανταγωνισμού των επικεφαλής των εκκλησιών. Το σχίσμα εδραιώθηκε στη

¹³ Ο διαχωρισμός που δημιουργήθηκε από το πρόγραμμα «Καποδίστριας» είναι πλέον και διοικητικός. Τα γεωγραφικά κριτήρια που ίσχυαν στην Τήνο ήταν αυτά που υπαγόρευσαν αυτό τον διαχωρισμό ο οποίος αν και χρήσιμος, δημιούργησε πολλά προβλήματα.

¹⁴ Στην Τήνο, υπάρχουν στη θέση Κιόνια, ερείπια του ναού που ήταν αφιερωμένος στον Ποσειδώνα. Σε απόσταση λίγων ναυτικών μιλίων από την Τήνο βρίσκεται το νησί της Δήλου, γνωστό θρησκευτικό κέντρο της αρχαιότητας.

συνείδηση των πιστών πολλά χρόνια μετά το 1054¹⁵. Από τις διαφοροποιήσεις που προέκυψαν, δημιουργήθηκαν, η Ρωμαϊκή Καθολική Εκκλησία και η Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία. Στις 12 Απριλίου του 1204, και κατά την 4^η σταυροφορία η Κωνσταντινούπολη κατακτάται από τους Λατίνους σταυροφόρους και παράλληλα υπό την κυριαρχία τους βρίσκονται όλες οι κτήσεις των Βυζαντινών στο Αιγαίο.

Το σημαντικό στοιχείο, που μπορούμε να θεωρήσουμε ως αφετηρία της συνύπαρξης Ορθόδοξων και Καθολικών¹⁶ καθώς και της ανάλυσης μας, είναι το γεγονός της διανομής των νησιών του Αιγαίου σε ιππότες, ευγενείς, οι πλούσιους εμπόρους. Οι Λατίνοι που συνασπίστηκαν στην 4^η σταυροφορία, διαμοίρασαν τις κατακτημένες περιοχές, έτσι οι Βενετοί πήραν υπό την κατοχή τους τα νησιά του Αιγαίου. Η αδυναμία τους να τα διαχειριστούν, για οικονομικούς και στρατηγικούς λόγους, οδήγησαν σε μια « δημοπράτηση » αυτών των νησιών. Ουσιαστικά, το Αιγαίο χωρίστηκε σε φέουδα. Άλλωστε, την περίοδο της 4^{ης} Σταυροφορίας, βρισκόμαστε στην ακμή του φεουδαρχικού συστήματος.

Ακολουθώντας την συγκρότηση σε βαθμίδες εξουσίας που προτάσσει ο φεουδαρχισμός, το 1207 η οικογένεια των Ιερεμία και Ανδρέα Γκύζη ανέλαβε, με ένα κόστος υποτέλειας προς τη Βενετία, να διαχειρίζεται το νησί της Τήνου, της Μυκόνου, της Σκύρου, της Σκοπέλου και της Σκιάθου¹⁷. Η Τήνος ήταν, πλέον, υπό την επικυριαρχία της Βενετίας και οι Γκύζηδες ήταν υποχρεωμένοι

¹⁵ Υπάρχουν 6 βασικές διαφορές, οι οποίες καταγράφηκαν πριν και μετά την τελευταία επίσκεψη του Πάπα, οπότε και ξεκίνησε έντονος διάλογος μεταξύ των κληρικών και των πιστών των δύο δογμάτων. Θα αναφέρουμε επιγραμματικά τις διαφορές. Πρόκειται για: το Filioque, την εκπόρευση του πνεύματος και από τον υιό. Τα πρωτεία του Πάπα ως άμεσου συνεχιστή του Αγίου Πέτρου. Το αλάθητο του Πάπα, την Ουνία, την αγαμία των Καθολικών ιερέων και τις πολλές λατρευτικές διαφορές.

¹⁶ Είναι πολύ σημαντικό το στοιχείο είναι ότι ο διαχωρισμός Ορθόδοξων και Καθολικών ισχύει, λεκτικά, τους 2 τελευταίους αιώνες. Ο διαχωρισμός ήταν, ουσιαστικά, γεωγραφικός ανάμεσα σε Ρωμιούς και Φράγκους.

¹⁷ Τα τρία νησιά των Σποράδων επανήλθαν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία το 1275

να εκχωρούν τις κτήσεις του μόνο σε Βενετούς υπηκόους. Στο νησί εγκαταστάθηκαν ελάχιστοι ξένοι υπήκοοι, κυρίως, στρατιώτες και έμποροι, Καθολικοί στο θρήσκευμα. Ο κάθε ένας συνεχιστής της δυναστείας των Γκούζηδων¹⁸, όπως αναφέρει ο Μαρξ¹⁹, είναι «ο διαχειριστής και κύριος της διαδικασίας παραγωγής κι ολόκληρης της διαδικασίας της κοινωνικής ζωής»

Παράλληλα με την διακυβέρνηση των Γκούζηδων²⁰ εμφανίστηκε η κοινότητα των Καθολικών. Στη διακυβέρνηση της Τήνου οι Γκούζηδες φάνηκαν διαλλακτικοί. Με επίσημο έγγραφο τους δέχονται τη συνέχεια της διακυβέρνησης σύμφωνα με τα προγενέστερα τοπικά έθιμα (Statuti). Στα θρησκευτικά ζητήματα προέβησαν σε μία πολύ σημαντική ρύθμιση που ευνοούσε το καθολικό δόγμα. Ήταν η κατάργηση της ορθόδοξης επισκοπής και ο ορισμός ενός ορθόδοξου επίτροπου για την διευθέτηση των όποιων ζητημάτων προέκυπταν. Σε γενικές γραμμές, η μόνη απαγόρευση αφορούσε την τέλεση μικτών γάμων και όπως προαναφέραμε, την λειτουργία από ορθόδοξο ιερέα²¹.

Ύστερα από 183 χρόνια διακυβέρνησης από την οικογένεια των Γκούζηδων, η Τήνος το 1390 πέρασε στην άμεση κυριαρχία της Γαλινότατης Δημοκρατίας της Βενετίας λόγω της ατεκνίας του Γεωργίου Γκούζη του Γ²². Αυτά τα 183 χρόνια πέρασαν γεμάτα συγκρούσεις είτε με Γενουάτες, είτε με πειρατές και Καταλανούς. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν και τα μικροσυμφέροντα

¹⁸ Οι Γκούζηδες που κυβέρνησαν την Τήνο ήταν επτά στα 183 χρόνια. Ο Ανδρέας, Ο Βαρθολομαίος ο Α΄, ο Γεώργιος ο Α΄, ο Βαρθολομαίος ο Β΄, ο Γεώργιος ο Β΄, ο Βαρθολομαίος ο Γ΄ και ο Γεώργιος ο Γ΄.

¹⁹ Το Κεφάλαιο, τομος 3^{ος} σελ.118. μετάφραση Δ.Σκουσιώτη

²⁰ Η περίοδος της διακυβέρνησης των Γκούζηδων θα αναφέρεται ως «Γκούζοκρατία». Ομοίως, θα αναφέρεται ως «Βενετοκρατία», η εποχή μετά το 1390

²¹ Υπάρχει και η αναφορά στο Dubisch, Το θρησκευτικό προσκύνημα..., σελ. 159 ότι οι Ορθόδοξοι στις μεγάλες γιορτές που περιελάμβαναν και λιτανεία, περπατούσαν πίσω από τους Καθολικούς.

²² Οι Βενετοί έβαλαν σε δημοπρασία το νησί με «νικητή» όποια οικογένεια Βενετών θα πλειοδοτούσε. Η αντίδραση των κατοίκων ήταν άμεση. Έτσι, οι Βενετοί επέβαλαν έναν διοικητή που θα παρέμενε ένα χρόνο. Σε βοήθεια του ορίστηκε ένα δωδεκαμελές συμβούλιο

των διάφορων ηγεμόνων του Αιγαίου που «συγκρούονταν ακόμα και για ένα γαϊδούρι»²³.

Η Βενετική δημοκρατία πέρα του ρυθμιστικού ρόλου που κατείχε, δεν λάμβανε αμφιλεγόμενες αποφάσεις που θα μπορούσαν να προσβάλλουν το θρησκευτικό αίσθημα των Τήνιων.²⁴ Οι Βενετοί με το σύστημα διακυβέρνησης και διπλωματίας που είχαν αναπτύξει, ευνοούσαν, κυρίως το εμπορικό και οικονομικό σκέλος των σχέσεων τους και δεν επεδίωκαν κατά κανένα τρόπο τις διενέξεις στις κτήσεις τους. Παρέμεναν οι απαγορεύσεις που προαναφέραμε αλλά επικρατούσε η άποψη ότι οι διαφορές των δύο δογμάτων ήταν ελάχιστες. Χαρακτηριστικό της περίπτωσης που αναφέραμε είναι η ύπαρξη εκκλησιών κοινής λατρείας κάποιων αγίων και οι κοινοί εορτασμοί γενικότερα ενώ υπήρξε και ευνοϊκή για τους Ορθοδόξους, ρύθμιση στο ζήτημα του ημερολογίου για την μη προσαρμογή του από το Γρηγοριανό στο Ιουλιανό.

Στα πλαίσια του ιδιότυπου φεουδαρχισμού που επικρατούσε ως σύστημα παραγωγής και διανομής των αγαθών, ακόμα μία σημαντική πρωτοβουλία, που επηρεάζει ακόμα και σήμερα τη διαβίωση των Τήνιων, είναι η διανομή των καλλιεργήσιμων γαιών σε καθολικούς. Στην προσπάθεια των χωρικών να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, τα δύο δόγματα φάνταζαν να έχουν ελάχιστες διαφορές. Ακολουθώντας μια άξια λόγου ορθολογιστική συμπεριφορά, πολλοί κάτοικοι του νησιού άλλαξαν το δόγμα τους και «επιβραβεύτηκαν» με την παραχώρηση των εύφορων γαιών στο βόρειο και νότιοανατολικό τμήμα του νησιού. Τα πιο εύφορα «Κάτω μέρη» κατοικούνται ακόμα από την κοινότητα των Καθολικών. Οι ιδιοκτήτες της Τήνου και κυρίαρχοι των Κυκλάδων δεν ήταν βίαιοι, απέναντι στον πληθυσμό, ούτε κατά την άφιξη τους, ούτε και

²³ Καιροφύλας, Κ. *Ιστορική σελίδα Τήνου*, 1930

²⁴ Μια λαϊκή ρήση των Βενετών του Μεσαίωνα έλεγε: «Είμαστε πρώτα Βενετσιάνοι και έπειτα Χριστιανοί»

κατά την παραμονή τους. Μέσω της εξαγοράς και χάρη στην ειρηνική διάθεση των οικονομικά ισχυρών Καθολικών που επεδίωκαν την αύξηση των μελών του δόγματός τους, δεν υπήρξε σύγκρουση σε τοπικό επίπεδο παρά τον 17-18^ο αιώνα. Η ευλυγισία τους στα περισσότερα ζητήματα ήταν υποδειγματική για όποιον επιθυμεί τον προσεταιρισμό μιας ομάδας.

Το πιο σημαντικό στοιχείο της μελέτης μας, λοιπόν, είναι ότι η διαδικασία ^{του} να αλλάξουν το θρήσκευμα τους οι Τηνιακοί, δεν διεξήχθη στο πεδίο της ιδεολογικής διαμάχης με στοιχεία πειθούς και επιχειρήματα, αλλά η μεταστροφή ενός μέρους του πληθυσμού οφείλεται σε καθαρά οικονομικούς παράγοντες, φυσικά σε συνδυασμό με την ιδεολογία και τα νοήματα που αυτή προσδίδει στη θρησκεία και στην ζωή των ανθρώπων. Όπως έχουμε τονίσει, ο πληθυσμός είχε ως κύριο σκοπό το ζην. Οι παροχές που τους εξασφάλιζαν οι Καθολικοί γαιοκτήτορες αν άλλαζαν το θρήσκευμα τους ήταν τουλάχιστον δελεαστικές. Ο αναγνώστης εύλογα θα συμπεράνει ότι για την εποχή που πραγματευόμαστε, δύσκολα ένας φτωχός χωρικός θα αρνιόταν μια τέτοια εξαγορά, πόσο μάλλον όταν οι νέοι πνευματικοί πατέρες τόνιζαν τις ομοιότητες και όχι τις διαφορές των δύο θρησκευτικών δογμάτων. Επίσης, οι Τήνιοι είχαν το δικαίωμα να παρακάμψουν τον τοπικό άρχοντα και να διαμαρτυρηθούν απ'ευθείας στη Βενετία για όποιο πρόβλημα υπήρχε.

Όπως προαναφέραμε, το 1390, το νησί περνάει άμεσα στα χέρια της Βενετικής Δημοκρατίας. Η στρατηγική θέση της Τήνου ανάμεσα στην Άνδρο και την Μύκονο καθώς και τα εύφορα εδάφη της ήταν πλέον χρήσιμα για την Βενετία. Η συνεχής αντιπαράθεση Βενετών και Οθωμανών καθιστούσε χρήσιμο το νησί ως παρατηρητήριο.

Πρέπει να αναφέρουμε ότι κύριο μέλημα των ανθρώπων στο ιστορικό πλαίσιο που αναφερόμαστε, είναι η επιβίωση. Οι επιδρομές από πειρατές και Τούρκους ήταν συχνές. Η πρωτεύουσα είχε μεταφερθεί στο κάστρο του Εξωμβούργου, μια οχυρή θέση στο εσωτερικό του νησιού, απ'όπου μπορεί κανείς να έχει πλήρη εποπτεία του θαλάσσιου χώρου και των γειτονικών νήσων. Εδώ παρατηρούμε ότι ο πλούτος και το κύρος που είχαν οι Βενετοί πρίγκιπες καθώς και η προστασία που μόνο αυτοί μπορούσαν να προσφέρουν από τους πειρατές, ήταν αρκετά ως στοιχεία για να ενδώσουν οι κάτοικοι σε ότι τους πρότειναν.

Ακόμα, οι αρρώστιες αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό καθώς ακόμα και ένας απλός πυρετός μπορούσε να αποβεί μοιραίος. Παρά την ευφορία των εδαφών, ο νησιωτικός χώρος δεν προσφέρεται για εντατική καλλιέργεια ή κτηνοτροφία. Για αυτό το λόγο, ο φεουδαρχισμός δεν μπορούσε να αναπτυχθεί στην ακριβή μορφή του, όπως στην Δυτική Ευρώπη ενώ το εμπόριο, κυρίως του μεταξιού, που ήταν ιδιαίτερα κερδοφόρο κατά την πρώτη περίοδο της διακυβέρνησης των Γκύζηδων, είχε το θανατηφόρο « ρίσκο » της πειρατικής ενέδρας. Έτσι, οι περίοδοι ακμής και παρακμής επηρεάζονταν από πολλούς παράγοντες που ήταν αδύνατο να επηρεαστούν και το τυχαίο καθόριζε απόλυτα την ίδια τη ζωή με πολύ διαφορετικό τρόπο απ'ότι στην ιστορική περίοδο που ζούμε .

Ένα σημείο προστριβής, πολύ πιθανό να πρόκειται για το πρώτο καταγεγραμμένο, ήταν η εφαρμογή του Γρηγοριανού ημερολογίου, το 1614, σε αντικατάσταση του Ιουλιανού. Η αναστάτωση που επέφερε στον προσδιορισμό του Πάσχα και των άλλων μεγάλων εορτών ήταν μεγάλη ενώ δεν έλειψαν οι επίσημες διαμαρτυρίες των κατοίκων του νησιού για την διατήρηση του

παλαιού ημερολογίου. Τελικά, το Γρηγοριανό ημερολόγιο επικράτησε, χρησιμεύοντας ως σημείο δογματικής διαφοροποίησης πολλών Εκκλησιών²⁵.

Αναφερθήκαμε σε όλα αυτά για να δείξουμε ότι υπήρχαν, για αυτούς τους ανθρώπους, πολύ πιο σημαντικά ζητήματα στην καθημερινότητα τους από τη θρησκεία και τα δόγματα που κυριαρχούσαν. Χωρίς αμφιβολία, όμως, η διέξοδος της θρησκείας και το ισχυρό θρησκευτικό αίσθημα ήταν πολύ σημαντικά και επηρέαζαν μια σειρά από λειτουργίες στο σύστημα εξουσίας, στις οικονομικές σχέσεις καθώς και στις σχέσεις ιδεολογίας.

Στη συνέχεια, θα αναφέρουμε δύο ημερομηνίες που αν και ελεγχόμενες ως προς την ακρίβεια τους, μας δείχνουν την κατάληξη όλων των διαδικασιών και των γεγονότων που προαναφέραμε. Το 1666 ο επίσκοπος Sebastiani αναφέρει ότι σε πληθυσμό 12000 ατόμων, οι 8000 ήταν Καθολικοί και 4000 Ορθόδοξοι. Είναι η πρώτη αναφορά για πλειοψηφία Καθολικών στο νησί. Η ακαμψία που επέδειξαν οι Καθολικοί στο ζήτημα των γάμων ώθησε τους άνδρες Καθολικούς που ήθελαν να νυμφευθούν Ορθόδοξη γυναίκα, να αλλάζουν δόγμα. Κατ'αυτό τον τρόπο και σε συνδυασμό με άλλες παραμέτρους που θα αναφέρουμε, επανήλθε η πλειοψηφία των Ορθοδόξων το 1792..

Οι Βενετοί έμποροι που είχαν κατακλύσει το Αιγαίο, διέμεναν στην Τήνο όπου μεταξύ άλλων παραγόταν και μετάξι²⁶. Αρκετά χρόνια νωρίτερα πολλοί Τηνιακοί που ζούσαν με τα στοιχειώδη και σε χαμηλό επίπεδο διαβίωσης, μετανάστευσαν προς τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη. Αν προσθέσουμε και το γεγονός της αλλαγής του θρησκευάτος σε ένα σημαντικό

²⁵ Αυτές οι Χριστιανικές εκκλησίες είναι : Οι Παλαιοημερολογίτες, η Ρώσικη Εκκλησία, η Ανατολική Ορθόδοξη και η Καθολική Εκκλησία.

²⁶ Ακόμα και σήμερα η διαρρύθμιση των παλαιών σπιτιών της Τήνου αποδεικνύει την χειρονακτική και βιοτεχνική εργασία της μεταξοποιίας που λάμβανε χώρα στην Τήνο.

μέρος του πληθυσμού, με την εξαγορά που προαναφέραμε, είναι λογικό να υπήρξε πλειοψηφία Καθολικών.

Οι λόγοι της μεταστροφής των Καθολικών και της μείωσης του αριθμού τους, ήταν ότι το 1715 το νησί, ύστερα από πολιορκία, παραδόθηκε στους Τούρκους από τον διοικητή Balbi²⁷. Μέλημα των Τούρκων ήταν η επαναλειτουργία της Ορθόδοξης επισκοπής με αποτέλεσμα την αναθέρμανση του Ορθόδοξου δόγματος. Επίσης, στο νησί είχαν καταφτάσει μετανάστες από την Λακωνία λόγω των διωγμών που εξαπέλυαν οι Τούρκοι στην Πελοπόννησο. Τέλος, οι έμποροι, που κατά κύριο λόγο ήταν Καθολικοί, εγκατέλειψαν την Τήνο εξ' αιτίας των πολλών δυσκολιών που αντιμετώπιζαν.

Οι Οθωμανοί θεωρούσαν ως αντίπαλο δέος τον Καθολικισμό και τους απανταχού εκπροσώπους του²⁸. Ουσιαστικά, οι Ορθόδοξοι αποτελούσαν μια μειονότητα, υπό την προστασία της Ρωσίας, χαμένη στα εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η δύναμη των Βενετών και οι πολύχρονες συγκρούσεις των δύο αυτών δυνάμεων έστρεψαν τους Οθωμανούς εναντίον των Καθολικών και ευνόησαν τους Ορθόδοξους του νησιωτικού χώρου.

Η φυγή των Καθολικών εμπόρων λόγω της εκτεταμένης πειρατείας και της πτώσης του εμπορίου σε συνδυασμό με την εσωτερική μετανάστευση Μανιατών και Λακώνων προς την Τήνο και τα άλλα νησιά λόγω των διωγμών που εφάρμοζαν οι Τούρκοι τον 18^ο αιώνα, επέδρασε θετικά στην αύξηση του αριθμού των Ορθοδόξων.

²⁷ Οι Οθωμανοί είχαν κάνει πολλαπλές προσπάθειες να καταλάβουν το νησί. Τελικά, το νησί παραδόθηκε αμαχητί, είτε λόγω της μικρής φρουράς που είχαν οι Βενετοί στο κάστρο του Εξωμβούργου είτε λόγω της δειλίας του διοικητή Balbi. Το γεγονός της παράδοσης του νησιού, οδήγησε τον Balbi στα Βενετικά δικαστήρια όπου υποχρεώθηκε να πει λιωμένο ασήμι.

²⁸ Το 1815 ο γεωγράφος Brunzen la Martiniere γράφει ότι « Η θέση της Τήνου επί Τουρκοκρατίας ήταν ευνοϊκή και θα ήταν ακόμα καλύτερη αν δεν υπήρχαν οι διχόνοιες και τα μίσση ανάμεσα στους Καθολικούς και τους Ορθόδοξους καθώς και τις φατρίες που είχαν δημιουργηθεί ανάμεσα στις πλούσιες οικογένειες του νησιού»

Η « συγχώνευση » των δύο εκκλησιών, ειδικά τα πρώτα χρόνια, οδήγησε σε μετατροπές του δόγματος των Καθολικών. Ενώ τα περισσότερα στοιχεία παρέμειναν ως είχαν, οι Καθολικοί στην Τήνο δεν στολίζουν με αγάλματα τις εκκλησίες τους, συμμετέχουν σε κοινές γιορτές ενώ υπάρχουν εκκλησίες κοινές για τα δύο δόγματα.

Η διατήρηση της καθημερινότητας στην Τήνο όπως αυτή προϋπήρχε ήταν εφικτή, όπως είδαμε, χάρη στη διατήρηση των Statuti παρά τον ερχομό των Βενετών. Η συνοχή της Τηνιακής κοινότητας, ειδικά στα χρόνια των πειρατικών επιδρομών, ήταν αξιοζήλευτη. Ο φόβος προς τον κοινό εχθρό ένωσε τα μέλη της κοινότητας, παραμερίζοντας τις θρησκευτικές διαφορές.

Οι αντιπαράθεσεις μεταξύ Καθολικών και Ορθοδόξων εντάθηκαν με την έλευση και την παραμονή των Οθωμανών στο νησί. Αφορμή στάθηκε η ύπαρξη της φιλοενετικής τάξης των πλουσίων καθώς και η καταπίεση του θρησκευτικού συναισθήματος πολλών γενεών Ορθοδόξων. Ακόμα, οι Οθωμανοί μείωσαν την φορολογία ενώ δόθηκε η άδεια για την ανέγερση σχολείων και εκκλησιών. Ουσιαστικά οι Ορθόδοξοι κάτοικοι συγκυβερνούσαν με τους τοποτηρητές των Οθωμανών. Δημιουργήθηκε, άλλωστε, η πενταμελής γερούσια με 3 Ορθοδόξους και 2 Καθολικούς που δεν αντιπροσώπευε την σύνθεση του πληθυσμού.

Η στάση των Οθωμανών ήταν καθαρά διπλωματική. Εργάστηκαν με μία πάγια τακτική, την αποφυγή της σύμπραξης Καθολικών και Ορθοδόξων εναντίον του « κοινού » εχθρού. Το σύνολο των διευκολύνσεων που προαναφέραμε, ήταν ικανές να απομακρύνουν τους Καθολικούς από τους Ορθόδοξους και να δημιουργήσουν κλίμα συμπάθειας προς τους Οθωμανούς.

Φυσικά, για την διατήρηση των νέων προνομίων αλλά και την διατήρηση της ίδιας τους της ζωής, πολλοί Ορθόδοξοι επέδειξαν φιλοτουρκική στάση.

Το βιοτικό επίπεδο ήταν υψηλό χάρη στο εμπόριο μεταξιού και άλλων ειδών. Η μετανάστευση γινόταν πλέον από τους Καθολικούς προς την Ιταλία ενώ το 1792 αναφέρεται για πρώτη φορά πλειοψηφία Ορθοδόξων²⁹ με 10.000 Ορθόδοξους έναντι 5.800 Καθολικών.

Κατά τα έτη 1771-1774 υπήρξε Ρώσικη κατοχή της Τήνου και όπως είναι εύλογο οι συνέπειες ήταν θετικές για τους Ορθοδόξους³⁰. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, οι σχέσεις Καθολικών και Ορθοδόξων βρίσκονταν στο χειρότερο τους σημείο. Οι προκαθήμενοι των δύο εκκλησιών, Ταβίο και Νεόφυτος ο Β΄ επιθυμούσαν την αντιπαράθεση για δογματικούς και άλλους λόγους συμφέροντος. Το 1806 κορυφώθηκε η αντιπαράθεση όταν συγκρούστηκαν ένοπλες ομάδες σε περιοχή κοντά στην σημερινή πόλη της Τήνου. Οι λόγοι της σύγκρουσης ήταν πολιτικοί και αφορούσαν στην προσπάθεια μιας μερίδας Καθολικών να εγκαθιδρύσουν νέους άρχοντες. Η κατάσταση ομαλοποιήθηκε το 1816 όταν ο επίσκοπος Andrea Vechetti, που είχε φήμη ειρηνοποιού, κατέφτασε στο νησί ομαλοποιώντας τις σχέσεις των δύο δογμάτων.

Με την έκρηξη της επανάστασης το 1821, η εκκλησία της Τήνου ήταν επιφυλακτική, κατά τα πρότυπα του Πατριαρχείου. Ο Οθωμανός διοικητής της Τήνου φυγαδεύτηκε στην Σμύρνη με έξοδα του επίσκοπου της Τήνου. Οι Καθολικοί του νησιού ζούσαν σε κλίμα απομόνωσης και αρχικά δεν συμμετείχαν στον απελευθερωτικό αγώνα. Η αίσθηση τους ήταν ότι δεν υπήρχαν οι εγγυήσεις για την αποδοχή τους ως ισότιμους πολίτες στο νέο κράτος. Ακόμα, οι Καθολικοί απολάμβαναν της προστασίας των ξένων

²⁹ Δ. Δρόσος, Η Ιστορία της Νήσου Τήνου

³⁰ Ο νησιολόγος Γ. Γιαγκάκης αναφέρει ότι στον Ρώσικο στρατό υπήρχαν 2 λεγεώνες των 200 ατόμων, η μία Ορθοδόξων και η άλλη Καθολικών.

δυνάμεων και ειδικότερα της Γαλλίας, οπότε δεν ήταν διατεθειμένοι να επαναστατήσουν χάνοντας το ελάχιστο αυτό προνόμιο. Η άρνηση τους δεν διαφέρει από αυτή των Ορθοδόξων ή της επίσημης Ορθόδοξης εκκλησίας και γι' αυτό δεν μπορούν να κατηγορηθούν. Με τις πρώτες εγγυήσεις³¹, οι Καθολική κοινότητα έλαβε μέρος στον απελευθερωτικό αγώνα, οικονομικά και στρατιωτικά³².

Το 1823 έλαβε χώρα ένα γεγονός που έμελλε να αλλάξει την τύχη του νησιού και να επηρεάσει την ανάπτυξη του μέχρι σήμερα. Η μυθική εύρεση της εικόνας της Παναγίας, στην θέση του σημερινού ομώνυμου ναού, επέδρασε θετικά στις σχέσεις ιδεολογίας της εκκλησίας με τους επαναστατημένους Έλληνες και τους διαφαινόμενους άρχοντες που θα αναλάμβαναν την διοίκηση του μελλοντικού ελληνικού κράτους ενώ έδωσε την απαραίτητη θρησκευτική ώθηση και πνευματική ανάταση που χρειαζόταν ο ορθόδοξος πληθυσμός του Ελλαδικού χώρου. Η εικόνα αυτή θεωρήθηκε θαυματουργή από τους πιστούς και η Τήνος μετατράπηκε σε ένα από τα κέντρα της Χριστιανοσύνης.

Το 1862 ιδρύεται το μοναστήρι των Ουρσουλινών στο χωριό Λουτρά των οποίων η παρουσία στην Τήνο χρονολογείται από το 1704. Το έργο τους επικεντρώθηκε στη γενική μόρφωση καθώς και στην ανάπτυξη των τεχνών. Υπήρχαν αίθουσες διδασκαλίας για μουσική, ζωγραφική, χαρακτική και ταπητουργία. Με περιοδείες στα χωριά, οι Ουρσουλίνες, παρείχαν τις γνώσεις τους για ζητήματα όπως η ανατροφή των παιδιών ή την οργάνωση του νοικοκυριού. Οι νεαρές Καθολικές και αρκετές Ορθόδοξες έγιναν μοναχές ή τουλάχιστον φοίτησαν στο σχολείο τους, αφού οι ευκαιρίες για μόρφωση στην

³¹ Οι πρώτες επίσημες εγγυήσεις δόθηκαν με το πρωτόκολλο του Λονδίνου (3/2/1830). Με τη συνθήκη των Σεβρών (10/8/1920) η Ελληνική πολιτεία ανέλαβε τις ευθύνες της απέναντι στις θρησκευτικές μειονότητες.

³² Φώσκολος Μ. Ό.π. σελ.98

Ελλάδα του 19^{ου} δεν ήταν παρά ελάχιστες. Το κύρος της σχολής ανάγκασε τις υπεύθυνες να επεκτείνουν το πρόγραμμα δημιουργώντας την Γαλλική σχολή και το Ελληνογαλλικό γυμνάσιο όπου οι κόρες των εύπορων οικογενειών έπαιρναν σημαντικά εφόδια γνώσης.

Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο πληθυσμός παρέμενε σε αναλογία 3 προς 1 υπέρ των Ορθοδόξων. Υπήρξαν μεγάλες αυξομειώσεις στο σύνολο του πληθυσμού. Ενώ από το 1832 μέχρι το 1839, ο πληθυσμός μειώθηκε στις 15.000, το 1856 απογράφηκαν 21.873. Μέσα στα επόμενα 5 χρόνια η μείωση, λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, ήταν ραγδαία. Το 1861 απογράφηκαν 10.718 και το 1901 ο αριθμός πέφτει κάτω από τις 10.000. Σε όλα αυτά τα αριθμητικά στοιχεία δεν αναφέρεται η αναλογία Ορθοδόξων-Καθολικών.

Στο πέρασμα του 20^{ου} αιώνα, οι σχέσεις των δύο δογμάτων στην Τήνο, επηρεάστηκαν από εξωγενείς παράγοντες καθώς και από την πολιτική που ασκούσαν οι κεφαλές της εκκλησίας. Οι τοπικές διχόνοιες υπήρχαν πάντα και η διαφορά στο θρήσκευμα ήταν μάλλον η αφορμή παρά η αιτία των διαφορών.

Ύστερα από έρευνα μας στο χωριό Καρδιανή, το 2003, όπου κατοικούν πολίτες και των δύο δογμάτων, φτάσαμε στο συμπέρασμα ότι οι επικεφαλές των εκκλησιών μπορούν, αν θέλουν, να συνεργάζονται και να μην δημιουργούν προβλήματα στους πιστούς. Στον 20^ο αιώνα υπάρχουν αρκετά παραδείγματα ιερέων που δημιούργησαν προβλήματα, ειδικά στα χωριά της Τήνου.

Να αναφέρουμε ακόμα ότι οι Έλληνες Καθολικοί έλαβαν μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις που συμμετείχε η χώρα μας. Το ηρώο που βρίσκεται στην εκκλησία της Ιεράς Καρδίας του Ιησού τιμά τους 327 Τήνιους Καθολικούς που έπεσαν από το 1912 και έπειτα.

Το 1963, η συνάντηση του Αρχιεπισκόπου Αθηνάγορα με τον Πάπα Παύλο τον 6^ο δημιούργησε θετικό κλίμα στους κόλπους των πιστών³³, όπως και η εκατέρωθεν άρση των αναθεμάτων που είχαν « ανταλλάξει » οι δύο εκκλησίες. Επίσης στις 10/6/1965 ιδρύθηκε η Ιερή Σύνοδος της Καθολικής Ιεραρχίας της Ελλάδος, το όργανο που διοικεί την Καθολική εκκλησία στην Ελλάδα. Ακόμα, οι εξελίξεις στην τεχνολογία, η άρση του φυσικού αποκλεισμού του νησιού λόγω της συχνής συγκοινωνίας καθώς και η τουριστική ανάπτυξη ώθησαν σε άμβλυνση των όποιων συγκρούσεων. Πολλά είναι τα παραδείγματα, στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, που οι 2 Εκκλησίες ανέλαβαν να πραγματοποιήσουν κοινωφελή έργα είτε με προσωπικό μόχθο είτε με επίσημες πρωτοβουλίες³⁴.

Η τελευταία συνάντηση του Πάπα Ιωάννη Παύλου του 2^{ου} με τον Αρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο, τον Μάιο του 2001, ήταν μια ακόμα θετική κίνηση που αφορούσε στις σχέσεις των δύο εκκλησιών. Όπως είναι εύλογο τα αποτελέσματα αυτών των συναντήσεων ευνοούν και τις σχέσεις των πιστών διότι η ιδεολογική σύγκρουση των δύο δογμάτων παύει να μεταφέρεται, άμεσα ή έμμεσα, στους πιστούς.

Κλείνοντας την ιστορική αναδρομή, θα θέλαμε να τονίσουμε ότι μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, η συνεργασία των Κρατικών αρχών με την Εκκλησία ήταν συνεχής. Παραθέτουμε στη συνέχεια έναν ιδιαίτερο συμβολισμό. Λόγω της ανυπαρξίας ρολογιών στα χωριά, η καμπάνα σήμαινε το πρωινό σχολικό κάλεσμα για πολλά χρόνια. Αυτό το απλοϊκό παράδειγμα ίσως να καταδεικνύει το βάθος των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας και την

³³ Ένα απλό παράδειγμα είναι η μετονομασία του κεντρικού δρόμου του χωριού Στενή, σε οδό «Ενότητας» το 1968

³⁴ Ο π. Νικόλαος Ψάλτης βοήθησε ενεργά για την διάνοιξη του κεντρικού δρόμου της Ποταμιάς το 1970 ενώ το Π.Ι.Ε.Τ ήταν αρωγός σε έργα ύδρευσης της κοινότητας Στενής καθώς και στην ανέγερση του σχολείου της. Μέσης

πολλαπλή συσχέτιση των ιδεωδών που καταλήγουν στο μόρφωμα του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού».

Επίσης, μέσα από ένα πλέγμα σχέσεων που δεν ήταν άμεσα αντιληπτές αλλά επηρέασαν σε βάθος την κοινωνία, η «συνεργασία» του Κράτους με την Ορθόδοξη Εκκλησία είχε βαθύ ιδεολογικό και νοηματικό περιεχόμενο που επηρέασε και επηρεάζει το συλλογικό υποσυνείδητο αλλά και την σχέση των Ελλήνων με τον εαυτό τους, τους συνανθρώπους τους και την φύση. Ακόμα και οι οικονομικές σχέσεις του Κράτους με την εκκλησία επηρεάστηκαν από την κυρίαρχη ιδεολογία, οδηγώντας σε θέσεις και πράξεις που δεν ήταν αγαθές αλλά προέβαλαν την οικονομική ευρωστία των εκκλησιαστικών καθιδρυμάτων με σκοπό την επικράτηση τους στην ιδεολογική μάχη με τις αντίπαλες εκκλησίες και το Κράτος.

Η Εκκλησία απέκτησε κρατική και γραφειοκρατική υπόσταση επηρεάζοντας την ζωή και την οικονομία των χωρικών που εξαρτώνταν πλέον από την καλή θέληση των αρχόντων της. Αυτό το γεγονός έχει αφήσει τα σημάδια του και έχει εμποτίσει την Ελληνική επαρχία και τον τρόπο ζωής, καθιστώντας τον Ιερέα ισάξιο με τον Δήμαρχο, τον Νομάρχη ή τον αστυνόμο.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Η Ιεραρχική δομή

Η ιεραρχική δομή της Καθολικής εκκλησίας δεν διαφέρει εντυπωσιακά από την δομή της Ορθόδοξης Ανατολικής εκκλησίας. Οι διαφορές εμφανίζονται στις ονομασίες των θώκων της εκκλησίας και αποτελούν γλωσσικούς εξελληνισμούς των αρχικών λατινικών ονομασιών³⁵. Αρχηγός της Καθολικής Εκκλησίας είναι ο Ρωμαίος Ποντίφικας και έδρα του είναι η Ρώμη. Ο Πάπας εκλέγεται από το κολέγιο των Καρδινάλιων. Στο ιδίotypo κράτος του Βατικανού που ιδρύθηκε με τη συνθήκη του Λατερανού³⁶ στις 11/2/1929, λειτουργούν οι υπηρεσίες της Καθολικής εκκλησίας. Πρόκειται για μια σειρά από γραφειοκρατικού τύπου υπηρεσίες με πλήθος αρμοδιοτήτων³⁷. Το σύνολό τους ονομάζεται Ρωμαϊκή Κουρία.

Ο Πάπας Ιωάννης Παύλος ο Β΄ αναμόρφωσε τον Κώδικα της Λατινικής Εκκλησίας (Codex Iuris Canonici) το 1983, αντικαθιστώντας αυτόν του 1917. Το 1990, εξέδωσε και τον νέο «Κώδικα των Ανατολικών Καθολικών Εκκλησιών». Πέρα από τον συγκεκριμένο κώδικα που τις αφορά άμεσα, οι

³⁵ Οι λέξεις στις οποίες αναφερόμαστε είναι, για παράδειγμα, το «βικαριάτο», ο «Τιτουλάριος» κ.λπ.

³⁶ Η συνθήκη αυτή υπογράφηκε μεταξύ της Ιταλίας και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας με σκοπό τον καθορισμό της κυριαρχίας στα εδάφη που κατείχε Παπική έδρα. Το Κράτος του Βατικανού υπόκειται σε ένα ιδίotypo καθεστώς. Δεν έχει την κρατική δομή, όπως αυτή ορίζεται από την πολιτική επιστήμη, ενώ δεν υπάρχουν μια σειρά από λειτουργίες και υπηρεσίες που συναντούμε στην πλειοψηφία των κρατών.

³⁷ Βασικές λειτουργίες και υπηρεσίες είναι η Γραμματεία του Κράτους, οι Συνοδικές Επιτροπές τα Εκκλησιαστικά Δικαστήρια και τα Ποντίφικα Συμβούλια. Για περαιτέρω μελέτη των λειτουργιών αυτών: Σαλάχας Δ. Διοίκηση και οργάνωση της Καθολικής εκκλησίας, στο *Ο Καθολικισμός*, Ελληνική Γράμματα, 2000, Αθήνα.

Ανατολικές Καθολικές Εκκλησίες έχουν την υψηλή εποπτεία της «Συνοδικής Επιτροπής για τις Ανατολικές Καθολικές Εκκλησίες».

Πέρα από τον οργανωτικό ρόλο του Βατικανού, ως προϊστάμενη αρχή, η κάθε αρχιεπισκοπή είναι ανεξάρτητη και αυτόνομη. Το Βατικανό παρεμβαίνει σε ζητήματα οικονομικού ενδιαφέροντος όπως κάθε περίπτωση μεγάλης απαλλοτρίωσης. Επίσης, όπως είναι λογικό ορίζει το Κανονικό δίκαιο και αποστέλλει τις ανακοινώσεις που αφορούν το σύνολο των Καθολικών του κόσμου.

Η Νομική προσωπικότητα της Καθολικής εκκλησίας στην Ελλάδα αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά το 1941³⁸. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι διαφοροποιείται η άσκηση της λατρείας με την νομική προσωπικότητα. Η άσκηση της λατρείας προστατεύεται, ήδη από το 1830, με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου³⁹. Η νομική προσωπικότητα της Καθολικής εκκλησίας αμφισβητήθηκε το 1994, όταν ο Αρειος Πάγος δεν δέχτηκε την ύπαρξη αυτής της νομικής προσωπικότητας με αφορμή μια δικαστική υπόθεση. Το γεγονός αυτό δημιούργησε σοβαρά προβλήματα αφού αναγνώριζε μόνο το πνευματικό σκέλος της Καθολικής εκκλησίας, θέτοντας υπό αμφισβήτηση το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων της Καθολικής εκκλησίας στην Ελλάδα. Η Καθολική εκκλησία δικαιώθηκε το 1997 στο Ευρωπαϊκό δικαστήριο του Στρασβούργου⁴⁰. Θεωρούμε ότι η ρύθμιση της νομικής προσωπικότητας της Καθολικής εκκλησίας θα την εντάξει σε ένα δικαιοκώ πλαίσιο, με δικαιώματα και

³⁸ Νόμος 2783/1941

³⁹ Εν συνεχεία την άσκηση της λατρείας των γνωστών θρησκειών προστατεύει η Συνθήκη των Σεβρών (1920) και η Σύμβαση της Ρώμης (1950)

⁴⁰ Το νομικό πρόβλημα που προέκυψε δεν είναι δυνατό να μελετηθεί σε αυτή την εργασία. Να σημειώσουμε ότι η πηγή του προβλήματος είναι η μορφή της σχέσης Κράτους και Ορθόδοξης εκκλησίας. Ο αναγκαίος διαχωρισμός δεν προχωρεί και η Ορθόδοξη εκκλησία παραμένει ρυθμιστής σε ζητήματα που δεν άπτονται των αρμοδιοτήτων της. Τέλος, να επισημάνουμε ότι ούτε η Καθολική εκκλησία επιθυμεί τον χωρισμό Κράτους και Εκκλησίας.

υποχρεώσεις, όπως οφείλει να συμβαίνει σε κάθε πολιτισμένο κράτος, αψηφώντας τις απαιτήσεις του κυρίαρχου δόγματος και της τυρρανικής «κοινής γνώμης».

Η Καθολική εκκλησία της Ελλάδος διοικείται από την Ιερά Σύνοδο της Καθολικής Ιεραρχίας, η οποία αποτελεί εκκλησιαστικό νομικό πρόσωπο και ιδρύθηκε από το Βατικανό στις 10 Ιουνίου 1965. Αποτελείται από τους 6 Αρχιεπισκόπους και επισκόπους που διοικούν, αντίστοιχα, τα 6 « μέρη » που προαναφέραμε.

Η οργάνωση των θεσμικών οργάνων είναι παρόμοια με αυτή του Βατικανού. Λειτουργεί η γραμματεία που υποβοηθά το έργο της Ιεράς Συνόδου, το Νομικό Συμβούλιο, 6 συνοδικές επιτροπές⁴¹, ένα πρωτοβάθμιο και ένα δευτεροβάθμιο εκκλησιαστικό δικαστήριο. Επίσης, υπάρχει η Μικτή Επιτροπή Ιεραρχών-Μοναχών και ο σύνδεσμος Καθολικού Εφημεριακού Κλήρου Ελλάδος

Η κοινότητα των Καθολικών στην Ελλάδα χωρίζεται σε 6 διαφορετικά «μέρη». Πέρα από τον γεωγραφικό διαχωρισμό σε 3 αρχιεπισκοπές και μία επισκοπή, υπάρχει η εξαρχία «Βυζαντινού» ρυθμού⁴² καθώς και η Αρμένικη εξαρχία⁴³. Ο διαχωρισμός που θα παραθέσουμε⁴⁴ έχει υποστεί πολλές αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου είτε λόγω των αυξομειώσεων του πληθυσμού των Καθολικών είτε λόγω πολιτικών και γεωγραφικών αλλαγών που συνέβησαν τα τελευταία 200 χρόνια στον Ελλαδικό χώρο.

⁴¹ Οι 6 αυτές Συνοδικές επιτροπές είναι οι εξής: Διεκκλησιαστικών Σχέσεων, Κατήχησης, Θείας Λατρείας, Νεολαίας, Δικαιοσύνης και Ειρήνης, Ποιμαντικής του Τουρισμού.

⁴² Πρόκειται για τους λεγόμενους Ουνίτες, οι οποίοι αντιμετωπίζονται εχθρικά από την Ορθόδοξη εκκλησία. Από τους Καθολικούς αναφέρονται ως «Ενωτικοί» εξ' αιτίας της αποδοχής της ένωσης με τη Ρώμη και των ενωτικών κειμένων των συνόδων της Λυών και της Φεράρας-Φλωρεντίας. Η εξαρχία αυτή ιδρύθηκε μετά το 1922 στην Ελλάδα και η δύναμή της υπολογίζεται σε 3.000 μέλη.

⁴³ Η Αρμένικη εξαρχία ιδρύθηκε το 1925 από πρόσφυγες που επέζησαν της γενοκτονίας που υπέστησαν το 1918 από τα στρατεύματα του Κεμάλ Ατατούρκ.

⁴⁴ Τα στοιχεία έχουν συλλεχθεί από την ιστοσελίδα www.cathecclesia.gr που αποτελεί επίσημο δικτυακό τόπο της Καθολικής εκκλησίας στην Ελλάδα.

Οι εκκλησιαστικές επαρχίες είναι οι εξής: Η αρχιεπισκοπή Κέρκυρας, η οποία επιβλέπει τα Επτάνησα και την Ήπειρο ενώ περιλαμβάνει και το Αποστολικό βικαριάτο της Θεσσαλονίκης από το 1926. Η αρχιεπισκοπή Αθηνών⁴⁵ που από το 1875 επιβλέπει την Πελοπόννησο και την Στερεά Ελλάδα. Επίσης, εμφανίζεται ως διαχειριστής της πρώην αρχιεπισκοπής Ρόδου και νυν Αποστολικής διακονίας. Η αρχιεπισκοπή Νάξου-Τήνου, η οποία επιβλέπει τα νησιά Νάξο, Πάρο, Αντίπαρο, Αμοργό, Τήνο, Μύκονο, Άνδρο, Δήλο, ενώ διαχειρίζεται την επισκοπή Χίου που αποτελούνταν από τα νησιά Μυτιλήνη, Σάμο και όλο το Ανατολικό Αιγαίο. Ακόμα, η αρχιεπισκοπή Νάξου-Τήνου θεωρείται μητρόπολη όλου του Αιγαίου.

Ακολούθως, υπάρχει η επισκοπή Σύρου-Σαντορίνης για τα νησιά Κέα, Γυάρο, Κύθνο, Σέριφο, Μήλο, Κίμωλο, η οποία επιβλέπει και την αποστολική διακονία Κρήτης⁴⁶. Διαφαίνεται, τέλος, η ανάγκη για συμβολική αναφορά σε ορισμένους τόπους, όπως η Δήλος που δεν κατοικείται καθώς και η διατήρηση των διακονιών στις περιοχές της Ρόδου και της Θεσσαλονίκης όπου το πλήρωμα της Καθολικής εκκλησίας είναι λιγοστό.

Μία πολύ σημαντική παράμετρος της εργασίας μας, η οποία μπορεί να επεκταθεί και να έχει αυτόνομη επιστημονική αντιμετώπιση, είναι η διαφοροποίηση Ελλήνων και αλλοδαπών Καθολικών. Η κοινότητα που μελετούμε αποτελείται από Έλληνες πολίτες και εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις δεν προέρχονται από κάποια ξένη χώρα είτε ως πρόσφυγες είτε ως μετανάστες από περασμένες γενιές. Οι αλλοδαποί Καθολικοί στην Ελλάδα

⁴⁵ Στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας υπάρχουν 11 ενορίες Ρωμαιοκαθολικών, 1 ενορία Γερμανών, 1 ενορία «Ενωτικών», 1 ενορία Αρμενίων ενώ οι Ιταλοί, οι Γάλλοι και οι Ισπανοί που διαμένουν στην Αθήνα έχουν δικούς τους ιερείς.

⁴⁶ Στον ελλαδικό χώρο μετά το 1204 υπήρξε πλήθος αρχιεπισκοπών, πολλές από τις οποίες δεν υφίστανται πλέον, άλλες δεν είχαν ποτέ επίσκοπο, ενώ όσες αναφέραμε προέρχονται από συνενώσεις επισκοπών.

προέρχονται, κυρίως, από την Πολωνία και τις Φιλιππίνες. Είναι άξιο λόγου ότι ο αριθμός τους υπερτερεί των Ελλήνων Καθολικών. Αναφορικά, ενώ οι Έλληνες Καθολικοί περιορίζονται σε 40.000 περίπου, οι αλλοδαποί Καθολικοί αγγίζουν τις 150.000⁴⁷. Η συντριπτική πλειοψηφία κατοικεί στην Αθήνα, ενώ ακολουθούν η Σύρος, με 8.000 καθολικούς και η Τήνος με 3.000. Ακόμα, 2.500 κατοικούν στην Κέρκυρα, όσοι και στην Πάτρα, ενώ 2.000 περίπου στη Θεσσαλονίκη. Μικρές παρουκίες υπάρχουν στην Καβάλα, τον Βόλο, την Ρόδο, την Κρήτη, την Νάξο, την Σαντορίνη, την Σάμο, την Χίο, την Κεφαλληνία και την Ζάκυνθο. Παρά την αριθμητική πλειοψηφία της κοινότητας της Αθήνας, η ουσιαστική έδρα της Καθολικής εκκλησίας βρίσκεται στη Σύρο και την Τήνο.

Η Αρχιεπισκοπή Νάξου – Τήνου – Άνδρου - Μυκόνου και συγκεκριμένα η τοπική εκκλησία Νάξου-Τήνου αναδιοργανώθηκε το 2003, μετά από απόφαση της 8^{ης} Συνόδου της Εκκλησίας Νάξου- Τήνου⁴⁸. Πέρα από την πρώτη Ποιμαντική ενότητα που αφορά στο νησί της Νάξου, δημιουργήθηκαν άλλες έξι που αφορούν στον μετασχηματισμό των ενοριών της Τήνου. Κάθε ενότητα περιλαμβάνει ένα πλήθος ενοριών. Τα κριτήρια είναι γεωγραφικά και ανθρωπογεωγραφικά. Αυτή η αναπροσαρμογή έγινε λόγω των αυξομειώσεων στον αριθμό των πιστών, λόγω των μετακινήσεων τους εντός ή εκτός του νησιού καθώς και λόγω του περιορισμένου αριθμού Ιερέων της Καθολικής εκκλησίας.

Οι Ποιμαντικές ενότητες είναι: Της Ξινάρας, της πόλης της Τήνου, της Καλλονής, της Κώμης, του Κάμπου και της Στενής. Όπως μας ενημερώνει το

⁴⁷ Στις 150.000 συνυπολογίζουμε περίπου 30.000 Καθολικούς, κυρίως γυναίκες που έχουν παντρευτεί με μεικτούς γάμους.

⁴⁸ Το δελτίο απ'όπου αντλήσαμε τις πληροφορίες βρίσκεται στο τεύχος 263 των «Τηνιακών Μηνυμάτων» σελ 6-10

δελτίο της Αρχιεπισκοπής οι είκοσιέξι (26) ενορίες⁴⁹ παραμένουν υπό το ίδιο νομικό καθεστώς. Την ευθύνη της συνολικής λειτουργίας της Καθολικής Εκκλησίας της Τήνου έχουν αναλάβει δέκα Ιερείς, με τον κάθε ένα να έχει συγκεκριμένες αρμοδιότητες στην ενορία του αλλά και στην επισκοπή Τήνου.

2. Σχέσεις με το Βατικανό και τις άλλες αρχιεπισκοπές

Πέρα από τον οργανωτικό ρόλο του Βατικανού, ως προϊστάμενη αρχή, η Αρχιεπισκοπή Νάξου-Τήνου είναι ανεξάρτητη και αυτόνομη. Το Βατικανό παρεμβαίνει σε ζητήματα μείζονος οικονομικού ενδιαφέροντος όπως οι περιπτώσεις μεγάλης απαλλοτρίωσης περιουσιών. Επίσης, όπως είναι λογικό, το Βατικανό ορίζει το Κανονικό δίκαιο και αποστέλλει τις ανακοινώσεις που αφορούν το σύνολο των Καθολικών του κόσμου. Με τις υπόλοιπες Αρχιεπισκοπές της Ελλάδος υπάρχει κλίμα συνεργασίας σε ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος ενώ δεν υπάρχει παρέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα τους από τρίτους.

3. Σχέσεις με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία

Ουσιαστικά στην ιστορική αναδρομή παραθέσαμε την κοινή διαδρομή των δύο εκκλησιών. Οι σχέσεις, όμως, των ιερατείων των δύο εκκλησιών στην παρούσα φάση, θεωρούμε ότι πρέπει να αποτελέσουν μια μικρή ξεχωριστή ενότητα. Τα τρία τελευταία χρόνια έχουν συμβεί, κατά την άποψή μας, δύο σημαντικά γεγονότα σε ότι αφορά στις σχέσεις των δύο εκκλησιών στην Τήνο. Το πρώτο γεγονός ήταν η επίσκεψη του Πάπα Ιωάννη Παύλου του Β' στις 4-5 Μαΐου 2001. Για ένα μεγάλο διάστημα, πριν και μετά την επίσκεψη του Πάπα

⁴⁹ Η μία ενορία περιλαμβάνει την Μύκονο.

υπήρξε πλήθος συζητήσεων και ανταλλαγές απόψεων. Στο νησί της Τήνου, ο διάλογος Καθολικών και Ορθοδόξων έγινε με αφορμή τα εμπρηστικά σχόλια συγκεκριμένου αρθρογράφου του τοπικού τύπου. Η, ακροδεξιών αποχρώσεων, εφημερίδα « Φάρος της Τήνου» επιτέθηκε στην επίσκεψη αυτή με σειρά άρθρων, αναγκάζοντας την εφημερίδα της Καθολικής αρχιεπισκοπής «Τηνιακά μηνύματα» να απορρίψει την όποια προσπάθεια προσέγγισης και συζήτησης⁵⁰. Η επίσκεψη αυτή προκάλεσε πλήθος αντιδράσεων από μια μερίδα φανατικών, χριστιανών και πολιτικών, χωρίς όμως να δημιουργηθεί οποιοδήποτε πρόβλημα.

Στο ζήτημα της επίσκεψης του Πάπα, το σημαντικότερο στοιχείο είναι ο συμβολισμός που αυτή ενείχε. Φυσικά, η εχθρική διάθεση του ενός δόγματος για το άλλο οφείλει να εξαλειφθεί και η επίσκεψη αυτή ήταν το επόμενο θετικό βήμα μετά τις συναντήσεις τις δεκαετίας του 60 και του 70.

Πέρα από το θετικό κλίμα που δημιουργήθηκε στις τάξεις των Καθολικών εν Ελλάδι, το δεύτερο γεγονός με ιδιαίτερη αξία για την κοινωνία των Καθολικών στις Κυκλάδες ήταν η ενθρόνιση του Μητροπολίτη Σύρου-Τήνου Δωρόθεου του Β΄ τον Αύγουστο του 2001. Ο νέος Μητροπολίτης με τις πρώτες του δηλώσεις άφησε πολύ θετικές εντυπώσεις στην Καθολική κοινότητα, σε βαθμό που ενόχλησε ορισμένα φανατικά στοιχεία της εκκλησίας του.

Το σημαντικότερο σημείο σε αυτά τα δύο γεγονότα είναι ότι διαφαίνεται η δυναμική των σχέσεων εξουσίας που ασκούν οι κεφαλές των δύο εκκλησιών στο ποίμνιο τους. Η εξάρτηση της ειρηνικής συνύπαρξης από τις δηλώσεις των επικεφαλής των εκκλησιών, εμπεριέχει σε πολύ μεγάλο

⁵⁰ Αντιθέτως στην εφημερίδα «Ελευθεροτυπία» έγινε ένας γόνιμος διάλογος με αρθρογραφία ιερέων και των δύο δογμάτων. Ο Τηνιακός πατέρας Μάρκος Φώσκολος συμμετείχε με άρθρο του στις 3/5/2001 παραθέτοντας τις διαφορές των δύο δογμάτων.

βαθμό την απ'ευθείας άσκηση εξουσίας⁵¹ προς τους πιστούς, μια ουσιαστική παραλλαγή της πολιτικής εξουσίας.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η άσκηση εξουσίας στην Τήνο περνάει άμεσα από τις αποφάσεις της Ορθόδοξης εκκλησίας. Η διαχείριση⁵² μεγάλων χρηματικών ποσών, ακινήτων, τιμαλφών και άλλων ειδών που καρπώνεται το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. εμπλέκει σε μικροπολιτικά παίγνια εξουσίας τις τοπικές αρχές και την εκκλησία. Ο όγκος των χρημάτων⁵³ αυτών εμποτίζει τις σχέσεις του Δήμου και των δημοτών με το Π.Ι.Ι.Ε.Τ καθώς όλοι προσπαθούν να καρπωθούν ένα μέρος των χρημάτων. Να αναφέρουμε ότι το Π.Ι.Ι.Ε.Τ αναλαμβάνει κρατικές ευθύνες όπως η παροχή βοήθειας σε άπορες οικογένειες, η λειτουργία της βιβλιοθήκης ενώ από δωρεές του Ιδρύματος χτίστηκε το Γυμνάσιο, το γηροκομείο και το Πολυμέρειο κέντρο.

Η Καθολική εκκλησία κάνει παρόμοιες χορηγίες εκμεταλλευόμενη την ύπαρξη ακίνητης περιουσίας χωρίς όμως να έχει την ίδια οικονομική επιφάνεια που απορρέει από την μη-ύπαρξη ενός παρόμοιου προσκυνήματος με αυτό της Παναγίας Ευαγγελίστριας. Σε ότι αφορά στην φορολογία από το Κράτος, υπάρχουν δύο καταγεγραμμένες αλλά αντικρουόμενες απόψεις. Η πρώτη αναφορά από Καθολικό Ιερέα υποστηρίζει ότι η Καθολική Εκκλησία συμμετέχει με την φορολόγηση των Ναών και των Ιδρυμάτων της, ενώ η δεύτερη άποψη από Ορθόδοξο Ιερέα υποστηρίζει ότι επειδή η Καθολική εκκλησία δεν είναι Νομικό Πρόσωπο, δεν φορολογείται.

⁵¹ Το ίδιο φαινόμενο είχε παρατηρηθεί στο μεικτό χωριό της Καρδιανής όπου εργαστήκαμε το καλοκαίρι του 2003 αναλύοντας τις σχέσεις των δύο δογμάτων. Όταν οι ιερείς των δύο δογμάτων, που λειτουργούσαν στο χωριό, ήταν πράοι, ειρηνικοί και δεν έσπερναν την διχόνοια στο χωριό, οι κάτοικοι προσάρμοζαν την συμπεριφορά τους γινόμενοι θετικοί απέναντι στους κατοίκους του άλλου δόγματος.

⁵² Η βοήθεια του Π.Ι.Ι.Ε.Τ, στο νησί, είναι μοναδική και κινεί πλήθος οικονομικών διεργασιών. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα οικονομικά του Ιδρύματος στο: *Απολογισμός της Δ.Ε. για το 2003*, Π.Ι.Ι.Ε.Τ που διατίθεται στα γραφεία του Ιδρύματος στην Τήνο.

⁵³ Τα τακτικά έσοδα ανήλθαν σε 4.508.000 ευρώ .!

Ακόμα, ορισμένοι Ιερείς εργάζονται και ως δάσκαλοι θρησκευτικών ενώ δεν υπάρχει μισθοδότηση από το Κράτος, όπως συμβαίνει με τους Ορθόδοξους κληρικούς. Την παροχή των αναγκαίων αγαθών και της στέγασης αναλαμβάνει η Αρχιεπισκοπή στην οποία υπάγονται, καθώς και το Βατικανό, το οποίο μισθοδοτεί τους Ιερείς.

Τα οικονομικά μεγέθη των εκκλησιών είναι μεγάλα. Στην Τήνο, την διαφορά ανάμεσα στα δύο δόγματα δημιουργεί η ύπαρξη του προσκυνήματος της Ευαγγελίστριας. Η οικονομική δυναμική του κατατάσσει την Καθολική Εκκλησία σε μια υποδεέστερη θέση σχετικά με την εμπλοκή της με την πολιτική εξουσία του νησιού. Η ανάγκη προσεταιρισμού της εκκλησίας από το Κράτος είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας λόγω των τεράστιων οικονομικών δυνατοτήτων, της αριθμητικής υπεροχής και της ιδεολογικής κατάχρησης της από τους κληρικούς και τους πολιτικούς. Κατά αυτόν τον τρόπο, το αλληλένδετο των σχέσεων εξουσίας και οικονομίας, Κράτους και Εκκλησίας εμφανίζεται, στην περίπτωση της Τήνου, στο μέγιστο βαθμό του.

4. Σχέσεις της Καθολικής Εκκλησίας με την κοινωνία.

Η Καθολική εκκλησία της Τήνου προσεγγίζει τον κοινωνικό ιστό μέσα από ένα πλήθος δραστηριοτήτων. Η πρώτη προσέγγιση που επιχειρείται είναι μέσω των κατηχητικών που πραγματοποιούνται στην Χώρα της Τήνου και τα Λουτρά. Η ιδιαιτερότητα των κατηχητικών σχολείων ως φορέων εξουσίας και ιδεολογίας είναι ξεχωριστή. Συντελούν στην παγίωση των σχέσεων αυτών, θέτοντας σε πρωταγωνιστικό ρόλο την Εκκλησία στην ζωή των νέων. Πέρα

από την διασκέδαση, των παιδιών που συμμετέχουν, η κατήχηση οδηγεί σε μια σχέση εξουσιαστή- εξουσιαζόμενου με την εκκλησία σε θέση ισχύος..

Στον τομέα των εντύπων υπάρχει έντονη δραστηριότητα. Με κύριο υπεύθυνο τον πατέρα Μάρκο Φώσκολο, έχουν εκδοθεί, από το 1979, πέντε τόμοι των «Τηνιακών Αναλέκτων» με ιστορικό και θεολογικό περιεχόμενο που αφορά κυρίως στην ιστορία της Τήνου. Ακόμα, η αρχιεπισκοπή εκδίδει την μηνιαία εφημερίδα «Τηνιακά Μηνύματα» με ποικίλη ύλη που αφορούν την Καθολική κοινότητα. Ακόμα, εκδίδονται η εφημερίδα «Το Φρούριο της Τήνου» στα Λουτρά και ένα δίφυλλο με την ονομασία «Η ημέρα του Κυρίου» το οποίο ενημερώνει τους πιστούς για τις επικείμενες δραστηριότητες της Καθολικής εκκλησίας στην ενορία της Χώρας.

Η επτάχρονη λειτουργία του Ραδιοφωνικού σταθμού της Καθολικής αρχιεπισκοπής τερματίστηκε λόγω τεχνικών δυσκολιών⁵⁴. Στο πρόγραμμά του, όπως αυτό δημοσιευόταν στα «Τηνιακά Μηνύματα», είχε πλήθος εκπομπών θρησκευτικού περιεχομένου καθώς και εκπομπών ποικίλης ύλης.

Στην δικαιοδοσία της εκκλησίας ανήκει η βιβλιοθήκη και το ιστορικό αρχείο που βρίσκονται στο πνευματικό κέντρο της Ξυνάρας⁵⁵. Η βιβλιοθήκη αυτή διαφέρει λόγω του ειδικού περιεχομένου της, που αποτελείται από πλήθος εγγράφων, θεολογικών και ιστορικών βιβλίων. Στις ενορίες υπάρχουν μικρές τοπικές βιβλιοθήκες που εξυπηρετούν τους ενορίτες. Τα δύο μουσεία των Ουρσουλινών και των Ιησουϊτών είναι ανοικτά στο κοινό ενώ υπάρχουν δύο προσκυνήματα, της Ιεράς Καρδίας και της Παναγίας Βρυσιώτισσας, τα οποία επισκέπτονται και οι Καθολικοί εκτός Τήνου.

⁵⁴ Όπως μας διευκρίνισε ο π. Μάρκος, η κεραία κεραυνοβολήθηκε τρεις φορές σε σύντομο διάστημα. Και η επισκευή κατάντησε ασύμφορη.. Υπάρχει ενδεχόμενο να λειτουργήσει τηλεοπτικός ή ραδιοφωνικός σταθμός στο μέλλον.

⁵⁵ Πρόκειται για την έδρα του Δήμου Εξωμβούργου.

Στον τομέα των δωρεών και της οργανωμένης φιλανθρωπίας δραστηριοποιείται η οργάνωση Caritas. Η Caritas λειτουργεί σε πολλά επίπεδα. Από την Caritas International φτάνουμε σταδιακά στην Caritas Τήνου και των ενοριών. Τέλος, σε ότι αφορά στον μοναχισμό, υπάρχουν ακόμα τέσσερις Ουρσουλίνες και δύο Ιησουίτες που διαμένουν στο νησί. Οι μοναχές εδρεύουν στο Πασακρωτήρι και οι μοναχοί στα Λουτρά. Το Τάγμα των Ιησουϊτών υφίσταται από το 1661 και έδρευε αρχικά στο Κάστρο του Εξωμβούργου ενώ οι Ουρσουλίνες, όπως προαναφέραμε, κλείνουν φέτος, τριακόσια χρόνια παρουσίας στην Τήνο.

5. Οι Εκκλησίες κοινής Λατρείας

Η πρωτοτυπία των εκκλησιών κοινής λατρείας έγκειται στο γεγονός ότι οι πιστοί των δύο δογμάτων χρησιμοποίησαν ορισμένα κτίρια εκκλησιών, από κοινού, για λατρευτικούς σκοπούς. Η χρήση τους ξεκίνησε την ύστερη εποχή του σχίσματος και τερματίστηκε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, πιθανώς το 1753⁵⁶. Την χρονιά αυτή, εκδόθηκαν δύο εγκύκλιοι από τις δύο κεφαλές της εκκλησίας στη Ρώμη και την Πόλη που επέβαλλαν την διανομή των εξωκκλησιών που χρησιμοποιούσαν οι πιστοί.

Οι εκκλησίες αυτές ήταν λίγες, περίπου 11 ή 12 ενώ στο σύνολο τους ήταν ξωκλήσια⁵⁷. Μετά το σχίσμα, η χρήση των εκκλησιών αυτών δεν άλλαξε. Είχαν, συνήθως, δύο κλίτη με ιδιαίτερη Αγία Τράπεζα για τον ιερέα του κάθε

⁵⁶ Ο Κουτελάκης αναφέρεται αόριστα σε κάποιο επεισόδιο του 1749 που προκάλεσαν την παρέμβαση των εκκλησιαστικών αρχών Ρώμης και Κωνσταντινούπολης.

⁵⁷ Ενδέχεται να υπάρχει και μια εκκλησία σε κεντρικό σημείο της Χώρας που ήταν «κοινής λατρείας».

δόγματος. Αυτή η αρχιτεκτονική αλλαγή έγινε για την εξυπηρέτηση του μεγάλου αριθμού πιστών που συνέρεαν, χωριστά, στην εκκλησία.

Οι πιστοί, όπως έχουν πολλαπλώς αναφέρει και άλλοι ερευνητές, δεν βίωναν την κατάσταση που είχε επιβληθεί. Το ζην, η ανέχεια, το σύνολο των επικίνδυνων καταστάσεων που βίωναν οι κάτοικοι της Τήνου υπαγόρευε την σύμπνοια μεταξύ των συγχωριανών. Είναι πολύ πιθανό, τα αίτια του σχίσματος να ήταν αδιευκρίνιστα και θολά για τους αγρότες του Μεσαίωνα.

Οι εκκλησίες αυτές είναι η μαρτυρία της κοινής καταγωγής των Τήνιων και της κοινής θρησκευτικής παράδοσης. Κατά τον π. Μάρκο Φώσκολο, στα 750 χρόνια της ύπαρξης των εκκλησιών κοινής λατρείας, υπήρχε το *intercommunio*, η « κοινωνία » των πιστών. Πέρα από τα δικαιώματα του Καθολικού επίσκοπου πάνω στην ορθόδοξη κοινότητα⁵⁸, οι πιστοί απολάμβαναν ελευθερίες, όχι δοτές, αλλά ελευθερίες που εκπορεύονταν από μια φυσική διαδικασία, ξεπερνώντας την εξουσία των εκκλησιών.

Ακόμα, καταδεικνύουν και αποδεικνύουν τις σχέσεις εξουσίας και ιδεολογίας συν τις οικονομικές παραμέτρους που οδήγησαν στο σχίσμα και τις μετέπειτα συνέπειες του στα πλήθη των πιστών. Κατά την περίοδο της διανομής των ναών, οι σχέσεις εξουσίας και ιδεολογίας αποκρυσταλλώθηκαν σε μια έντονη ανταγωνιστική τάση μεταξύ των δύο Εκκλησιών με σκοπό την κυριαρχία και την επιβολή της μίας έναντι της άλλης. Ο βασικός σκοπός δεν ήταν μόνο η κυριαρχία στον αριθμό των εκκλησιών που υπονοούσε και την απόκτηση των γαιών των εκκλησιών αυτών αλλά η κυριαρχία απέναντι στον κύριο ιδεολογικό αντίπαλο.

⁵⁸ Τα δικαιώματα αυτά εκπορεύονταν από την κεντρική διοίκηση της Βενετικής Δημοκρατίας και αφορούσαν τον διορισμό του Πρωτόπαπα (Ιερέα-εκπροσώπου των Ορθοδόξων), την έγκριση του διορισμού των εφημέριων και την δικαστική δικαιοδοσία.

Ουσιαστικά, το ουσιαστικό πρόβλημα με την διανομή των εκκλησιών κοινής λατρείας εκκινούσε από το τρίπολο των σχέσεων εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας. Είναι κατανοητό ότι αυτό το γεγονός διαιώνισε τις συγκρούσεις Καθολικών και Ορθοδόξων, οι οποίες χάνονταν σε χαοτικές ιδεολογικές συγκρούσεις εμπνευσμένες από τους, κατέχοντες την εξουσία, ιερείς των δύο δογμάτων και βασισμένες στην άγνοια, τον φόβο και την καλή πίστη των χωρικών. Ακόμα, είναι προφανές ότι λειτουργούσε πάντα ως βασικό κίνητρο η συσσώρευση περιουσιακών στοιχείων, κτηματικής περιουσίας, τιμαλφών και άλλων ειδών από τους εκκλησιαστικούς άρχοντες.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τις οικονομικές σχέσεις των Τήνιων Καθολικών, θα πρέπει, κατ'αρχήν, να αφιερώσουμε την προσοχή μας στην έννοια του χώρου και στην ιδιαίτερη ανθρωπογεωγραφία της Τήνου. Στην ιστορική αναδρομή αναφερθήκαμε στον διαμερισμό των γαιών που συνέβη κατά την διακυβέρνηση του νησιού από την οικογένεια των Γκούζηδων και μετέπειτα από τους Βενετούς πληρεξούσιους. Εν συντομία να επαναλάβουμε ότι οι Καθολικοί άρχοντες της Τήνου παρότρυναν τους κατοίκους του νησιού να αλλάξουν το θρήσκευμά τους και να ασπαστούν τον Καθολικισμό με αντάλλαγμα την παραχώρηση γαιών στο εύφορο μέρος του νησιού.

Στα πλαίσια της μελέτης της Καθολικής κοινότητας με τις οικονομικές σχέσεις, καταγράψαμε τα οικονομικά μεγέθη της Καθολικής κοινότητας, την γαιοκτησία, τα χωριά ως οικονομικές μονάδες και πως αυτά χωρίζονται σε αμιγώς Καθολικά και μεικτά, τα επαγγέλματα που ασκούν οι Καθολικοί, τις μορφές ιδιοκτησίας, τους Καθολικούς πολίτες που λόγω της οικονομικής τους επιφάνειας έχουν «όνομα» στο νησί καθώς και άλλα χρήσιμα στοιχεία για την καλύτερη κατανόηση του πλέγματος των οικονομικών σχέσεων που διέπουν την Καθολική κοινότητα μέσα από την άμεση ή έμμεση επιρροή της Καθολικής εκκλησίας ή του κράτους.

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ, ΧΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

Το νησί της Τήνου, ουσιαστικά, χωρίζεται σε 3 μέρη. Την περιοχή της Χώρας, τα Έξω μέρη και τα Κάτω μέρη. Επίσης, στα κείμενα των Τήνιων συγγραφέων, γίνεται συχνή αναφορά σε ένα τέταρτο γεωγραφικό διαμέρισμα, τα «Πάνω Μέρη». Πρόκειται για το νότιο τμήμα της Τήνου που βρίσκεται σε υψόμετρο σε συνδιασμό με αρκετές παραλίες και δεσπόζει της Χώρας και των Κάτω Μερών. Στην εργασία μας, μελετάμε την περιοχή αυτή σε συνδιασμό με τα Κάτω Μέρη.

Ο διαχωρισμός της Τήνου έχει καθαρά γεωγραφική βάση ενώ από το 1999, με το σχέδιο «Καποδίστριας», ο διαχωρισμός έγινε και διοικητικός. Η Χώρα και τα κοντινά, σε αυτή, χωριά αποτελούν το Δήμο Τήνου. Τα Κάτω μέρη αποτελούν το Δήμο Εξωμβούργου που περικλείει το σύνολο των Καθολικών χωριών της Τήνου ενώ τα Πάνω Μέρη μοιράστηκαν ανάμεσα στους δύο Δήμους του νησιού. Τέλος, η κοινότητα Πανόρμου περιλαμβάνει τα Έξω μέρη.

Το νησί είναι ορεινό με χαμηλή βλάστηση, λίγα και μικρά δάση σε σημεία με νερό. Τα καλλιεργήσιμα εδάφη ξεχωρίζουν ανάμεσα στις ξερολιθιές ενώ υπάρχουν αρκετές πηγές, διάσπαρτες στο νησί. Το υψηλότερο βουνό είναι ο Τσικνιάς, η μυθική κατοικία του Αίολου, με 726 μέτρα υψόμετρο ενώ το γρανιτένιο βουνό του Εξώμβουργου δεσπόζει με τα 600 μέτρα ύψος στο κέντρο του νησιού .

ΤΑ ΜΕΙΚΤΑ ΧΩΡΙΑ

Στα τέσσερα προαναφερθέντα διαμερίσματα υπάρχουν συγκεκριμένα οικιστικά συγκροτήματα όπου συγκατοικούν Ορθόδοξοι και Καθολικοί. Πρόκειται για την Χώρα της Τήνου, τα χωριά Καρδιανή, Στενή και Κτικάδος⁵⁹ τα οποία υπάγονται διοικητικά στο Δήμο Εξωμβούργου⁶⁰. Πριν προχωρήσουμε, θεωρούμε χρήσιμο να δώσουμε έναν ορισμό για τα μεικτά χωριά. Εννοούμε, λοιπόν, ως μεικτό χωριό την συνύπαρξη ικανού αριθμού Καθολικών και Ορθοδόξων, με πλειοψηφία οποιουδήποτε δόγματος, στα γεωγραφικά, διοικητικά και αριθμητικά, πλαίσια ενός χωριού. Προφανώς, δεν μπορεί να θεωρείται μεικτός ένας οικισμός με συντριπτική πλειοψηφία του ενός δόγματος και ελάχιστη εκπροσώπηση του άλλου⁶¹. Η συγκατοίκηση δεν οφείλεται σε πρόσφατα ιστορικά γεγονότα αλλά χάνεται στα Μεσαιωνικά έτη. Ακόμα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συνύπαρξη προϋπήρχε αλλά έλαβε θρησκευτικές διαστάσεις ύστερα από την ουσιαστική επιβολή του σχίσματος και την αναγκαστική επιλογή θρησκευμάτων των κατοίκων.

⁵⁹ Κατά την μελέτη της βιβλιογραφίας, βρέθηκε μία αναφορά για το χωριό Κάμπος που το προσδιόριζε στα μεικτά χωριά. Επιλέξαμε να μελετήσουμε τα τρία γνωστά μεικτά χωριά.

⁶⁰ Να αναφέρουμε ότι η Καρδιανή σχετίζεται γεωγραφικά και οικονομικά με την κοινότητα Πανόρμου. Ο Κτικάδος, επίσης, βρίσκεται πολύ κοντά στη Χώρα και θα μπορούσε να ανήκει στο Δήμο Τήνου. Ο δήμος Εξωμβούργου, στην απογραφή του 2001, είχε 2692 κατοίκους με ισχυρή πλειονότητα Καθολικών.

⁶¹ Αυτές οι περιπτώσεις συγκατοίκησης θα ήταν χρήσιμο να μελετηθούν ξεχωριστά.

Η ΧΩΡΑ

Στη Χώρα της Τήνου, με την ιδιότυπη αστικοποίηση⁶² της ζωής των κατοίκων, είναι πολύ λίγες οι στιγμές στο χώρο και τον χρόνο που η διαφοροποίηση στο δόγμα των κατοίκων γίνεται εμφανής. Συνήθως αυτό συμβαίνει στις μεγάλες κρατικές και θρησκευτικές γιορτές καθώς και στην προσωπική παρουσία καθολικών ιερέων ή μοναχών.

Ακόμα, όμως και αυτή η φυσική παρουσία των μελών της επίσημης Καθολικής εκκλησίας υποβαθμίζεται, στα μάτια του παρατηρητή, καθώς η ιδιοποίηση, του συνόλου σχεδόν, των εορταστικών εκδηλώσεων από την Ορθόδοξη εκκλησία δεν αφήνει περιθώρια στην παρουσία του Καθολικού δόγματος⁶³. Η Ορθόδοξη εκκλησία εκμεταλλεύεται την δυναμική του Ιδρύματος της Παναγίας της Τήνου και ουσιαστικά, είναι πανταχού παρούσα. Με αυτό τον τρόπο η, από κοινού, παρουσία Ορθόδοξων και Καθολικών Ιερέων στις εκδηλώσεις του Δήμου ή στις επίσημες αργίες του Κράτους, δεν είναι ισότιμη.

Πέρα από το φαίνεσθαι, η διαφοροποίηση των δύο δογμάτων συμβαίνει σε μια εσωτερική ενδο-ομαδική διαδικασία που δεν σχετίζεται άμεσα με την θρησκεία ή την θρησκευτικότητα. Από συνεντεύξεις⁶⁴ με Ορθόδοξους πολίτες, διαπιστώσαμε ότι οι Καθολικοί της Χώρας προτιμούν να συναλλάσσονται με τους ομόδοξούς τους, επηρεάζοντας με αυτόν τον τρόπο τις οικονομικές σχέσεις. Όπως είναι κατανοητό, αναφερόμαστε σε αυτό το γεγονός και θα επανέλθουμε για να δείξουμε τους ισχυρούς δεσμούς των μελών της Καθολικής

⁶² Ως *ιδιότυπη αστικοποίηση* εννοούμε την συνειδητή ή ασυνείδητη διαδικασία που ευνοεί την μίμηση της ζωής των αστικών κέντρων της Ελλάδος, κυρίως της Αθήνας. Η διαδικασία, αυτή, επηρεάζει τις σχέσεις εξουσίας αφού ευνοεί τις πελατειακές σχέσεις των κομμάτων με τους ψηφοφόρους τους καθώς και τις οικονομικές σχέσεις ευνοώντας τον καταναλωτισμό, την επίδειξη μέσω των αγαθών και την άναρχη δόμηση.

⁶³ Αξίζει να αναφέρουμε ότι σε ένα έτος οι Ορθόδοξοι ιερείς εμφανίζονται σε επίσημες εκδηλώσεις που αφορούν θρησκευτικές εορτές, τουλάχιστον 7 φορές ενώ οι Καθολικοί 2 φορές.

⁶⁴ Οι αναφορές που είχαμε αφορούσαν στα ζαχαροπλαστεία καθώς και στα μαθήματα Γαλλικών όπου οι προτιμήσεις των Καθολικών ευνοούν ομόδοξους τους.

εκκλησίας και να αναδείξουμε την δύναμη της ιδεολογίας πάνω στις σχέσεις οικονομίας.

Να υπενθυμίσουμε ότι οι διαδικασίες αυτές συμβαίνουν στην Χώρα της Τήνου καθώς στην ενδοχώρα της Τήνου, στο σύνολο των χωριών η θεατρικότητα του περιορισμένου χώρου και ο βιωμένος κοινός χρόνος χαρίζουν ορισμένες ιδιαιτερότητες τις οποίες θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

*Η ΚΑΡΔΙΑΝΗ*⁶⁵

Στο μεικτό χωριό της Καρδιανής, η συνύπαρξη και η σύμπραξη σε πλήθος ζητημάτων δεν αφήνει πολλά περιθώρια για έριδες και διαμάχες θρησκευτικού περιεχομένου. Η διαφορετικότητα είναι εμφανής και σεβαστή. Οι σχέσεις εξουσίας διαπερνούν τα θρησκευόμενα και τους εκπροσώπους τους ενώ η επιρροή των Ιερέων είναι έντονη και διαρκής. Η Καρδιανή είχε, στο παρελθόν, προβλήματα που δημιουργούσαν οι Ιερείς και των δύο δογμάτων για ασήμαντους λόγους. Τα τελευταία 15 χρόνια, η ύπαρξη δύο πολύ σοβαρών και σεβαστών Ιερέων συνέβαλε στην δημιουργία ενός πολύ καλού κλίματος στο χωριό.

Επίσης, η μείωση του αριθμού των μόνιμων κατοίκων και ο μαρασμός που πλήττει το σύνολο της Ελληνικής επαρχίας, δεν αφήνει περιθώρια για μισαλλοδοξία και εχθρότητες στους εναπομείναντες 60 κατοίκους⁶⁶. Ο μικρόκοσμος του χωριού, ο πεπερασμένος αριθμός των κατοίκων και η θεατρικότητα του χώρου εντείνουν την απλότητα των φαινομένων και των πράξεων.

⁶⁵ Με την Καρδιανή ασχοληθήκαμε ενδελεχώς σε επιτόπια έρευνα μας, στα πλαίσια του μαθήματος «Ειδικά θέματα ποιοτικής έρευνας» του Εαρινού εξαμήνου του Μ.Π.Σ

⁶⁶ Απογράφηκαν 105 πολίτες στην απογραφή του 2001

Τα απογεύματα του καλοκαιριού, την εποχή που ο πληθυσμός αυξάνεται, γίνονται αρκετές λειτουργίες στην Καθολική εκκλησία της Κιουράς Καρδιανής. Στο χωριό, η διαδικασία αυτή είναι ένα γεγονός καθώς και παράγοντας διαφοροποίησης διότι οι μισοί κάτοικοι του χωριού συμμετέχουν σε αυτή. Ένας, ακόμα, παράγοντας διαφοροποίησης είναι η ύπαρξη δύο εξωραϊστικών συλλόγων στο χωριό. Ο σύλλογος «Αγίας Τριάδος» που ιδρύθηκε το 1960 υπονοεί την Ορθόδοξη καταβολή του ενώ ο παλαιότερος σύλλογος, ιδρυθείς το 1932, των «Τήνιων Καρδιανιωτών» δέχεται μέλη και των δύο δογμάτων. Οι προσπάθειες ένωσης των δύο συλλόγων που γίνονται από τους νεότερους του χωριού δεν έχουν επιτύχει ακόμα διότι αντιδρούν συγκεκριμένα πρόσωπα με επιρροή στον Ορθόδοξο σύλλογο.

Παραθέτοντας, εν συντομία, τις διαφορές που υπάρχουν στο χωριό της Καρδιανής ο αναγνώστης δεν πρέπει να παρασυρθεί από τα φαινόμενα. Πέρα από τον ανταγωνισμό των δύο δογμάτων, οι κάτοικοι κατανοούν ότι η μοίρα τους είναι κοινή. Στις συζητήσεις μας, το καλοκαίρι του 2003, το πλέον ενωτικό στοιχείο ήταν ο θάνατος και η τραγική συνέπειά του. Στις αναφορές μας για τους Καθολικούς και τους Ορθόδοξους, οι κάτοικοι απαντούσαν ότι τους νεκρούς μάς, τους πάνε δύο από κάθε δόγμα. Χάρη στην καθημερινότητα της συνύπαρξης, οι διαφορές ελάχιστα διοχετεύονται στο υποσυνείδητο και δαιμονοποιούνται, όπως συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό στη Χώρα της Τήνου.

Τα κοινά προβλήματα διαβίωσης καθώς και οι Ιερείς των δύο δογμάτων που λειτουργούν στην Καρδιανή αυτή την εποχή, δεν αφήνουν περιθώρια στην ανάπτυξη εχθρότητας και αντιπαλότητας. Η μόνη διαμάχη, εκτός των δύο

συλλόγων, που διαιωνίζεται αλλά δεν απασχολεί ιδιαίτερα τους κατοίκους, σχετίζεται με το όνομα και την ημερομηνία δημιουργίας του χωριού⁶⁷

Η ΣΤΕΝΗ

Η Στενή είναι το μόνο μεικτό χωριό με ισχυρή πλειονότητα Καθολικών. Είναι το μεγαλύτερο χωριό του Δήμου Εξωμβούργου με 270 κατοίκους. Πρόκειται για ένα χωριό με ιδιαιτερότητες, το οποίο είναι πολύ πιθανό να γίνει στο μέλλον το δεύτερο, σε πληθυσμό, αστικό κέντρο της Τήνου. Οι κάτοικοι κρατάνε τις παραδόσεις με ιδιαίτερο ζήλο ενώ παρατηρείται το φαινόμενο της παραμονής των νέων στο χωριό αν και πολλοί Στενιανοί εργάζονται στη Χώρα. Όπως μας είπαν σε συνεντεύξεις, «Ακόμα και Χωραίτη ή Χωραίτισσα να πάρουν οι Στενιανοί χτίζουν στο χωριό.» Με τη βοήθεια των οικογενειών τους, οι νέοι του χωριού δεν απομακρύνονται από το οικιστικό σύνολο της Στενής. Η διαφορετικότητα της Στενής, κατά τον π. Μάρκο Φώσκολο, έγκειται στο γεγονός ότι οι ξένοι γίνονται εύκολα αποδεκτοί είτε

⁶⁷ Για την δημιουργία του χωριού υπάρχει έντονη λεκτική διαμάχη όπως και για την προέλευση των κατοίκων και το ίδιο το όνομα του χωριού. Απλώς θα παραθέσω in grosso modo τις δύο βασικές απόψεις του κυρίου Δελατόλα, ερασιτέχνη μελετητή της ιστορίας και του πατέρα Φώσκολου Ο κος Δελατόλας υποστηρίζει την πανάρχαια προέλευση των Καρδιανιωτών από την αποικία Καρδία των Αθηναίων στη Θράκη που συνεπάγεται και την κατοίκηση του ευρύτερου χώρου από τον 4^ο αιώνα π.Χ. αν όχι νωρίτερα λόγω και της ύπαρξης της προαναφερθείσας νεκρόπολης του 800 π.Χ. Φυσικά συσχετίζει άμεσα το όνομα της αποικίας με το όνομα του χωριού.

Ο Πατέρας Μάρκος συσχετίζει την ύπαρξη του χωριού με την πρώτη αναφορά, σε επίσημα έγγραφα, του χωριού το 1667. Θεωρεί ότι κατοικήθηκε από Μεσωμερίτες που εγκατέλειψαν, λόγω κάποιας αρρώστιας, τα σπίτια τους και μετόικησαν στον ευρύτερο χώρο που βρισκόταν η εκκλησία. Το ίδιο προτείνει και ο Γεώργιος Δώριζας

Φυσικά δεν αποκλείει την ύπαρξη οικισμών πριν την δημιουργία του χωριού ως διοικητική οντότητα. Όσο για το όνομα του χωριού αυτό το συσχετίζει με την τιμώμενη εικόνα της Παναγίας (Κιουράς) Καρδιανής που βρίσκεται στην εκκλησία

Οι ντόπιοι δίνουν την εξήγηση της ονομασίας του χωριού στη λέξη «καρδιά» και στην ύπαρξη των δέντρων αυτών στο χωριό. Η Καρδιανή που με τον καιρό έγινε Καρδιανή. Επίσης μας είπαν ότι «Από τη Σύρα, το χωριό φαίνεται στη μέση του νησιού, στην καρδιά του». Κατανοώ απόλυτα την ανάγκη για ιστορικότητα, όπως και την αναζήτηση της προέλευσης. Υπάρχουν όμως ανυπέρβλητα εμπόδια στο έργο των μελετητών. Χαμένα έγγραφα, παρετυμολογίες, φυσικές καταστροφές και πάνω απ' όλα αυτά το πέρασμα του χρόνου.

προέρχονται από μεικτό γάμο είτε πρόκειται για συνταξιούχους που επιστρέφουν στο νησί.

Προς το τέλος του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, στη Στενή επικράτησαν πάθη μεταξύ των πιστών των δύο δογμάτων. Σε αναφορές που έγιναν σε συνεντεύξεις, η αιτία ήταν η ανάπτυξη φημολογίας για πιθανή αποχώρηση των Καθολικών μαζί με τους Ιταλούς. Η φημολογία αυτή οδήγησε ορισμένους ορθόδοξους να μοιράσουν εκ των προτέρων τα περιουσιακά στοιχεία των συγχωριανών τους. Όπως είναι λογικό, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι σχέσεις των συγχωριανών, για αρκετό διάστημα βρίσκονταν σε τέλμα. Οι αναφορές⁶⁸ που έχουμε, για προσφορές των δύο Εκκλησιών στην Στενή, είναι αρκετές και σχετίζονται με παραχωρήσεις γαιών για την κατασκευή ποικίλων έργων κοινής ωφέλειας.

Ο ΚΤΙΚΑΔΟΣ

Ο Κτικάδος είναι το πιο μικρό από τα τρία μεικτά χωριά με απογεγραμμένο πληθυσμό, το 2001, μόλις 81 κατοίκους. Πρόκειται για το μόνο από τα χωριά που βρίσκεται πολύ κοντά στη Χώρα. Κατά συνέπεια, ο πληθυσμός του χωριού δεν εργάζεται στο χωριό, εκτός από τους υπαλλήλους ενός εστιατορίου και ενός μικρού παντοπωλείου. Ουσιαστικά, ο Κτικάδος είναι ένα προάστιο της Χώρας, όπου οι κάτοικοι απλώς διαμένουν. Στο χωριό, την Δευτέρα του Πάσχα, γίνεται κοινό τραπέζι μεταξύ Ορθόδοξων και Καθολικών που ονομάζεται *Το τραπέζι της Αγάπης*. Δυστυχώς, λόγω της εγγύτητας του Κτικάδου με τη Χώρα και της πληθυσμιακής αφαίμαξης, δεν διαφαίνεται να αναπτύχθηκε το τοπικιστικό πνεύμα που διέσωσε ιστορικές μαρτυρίες για τα

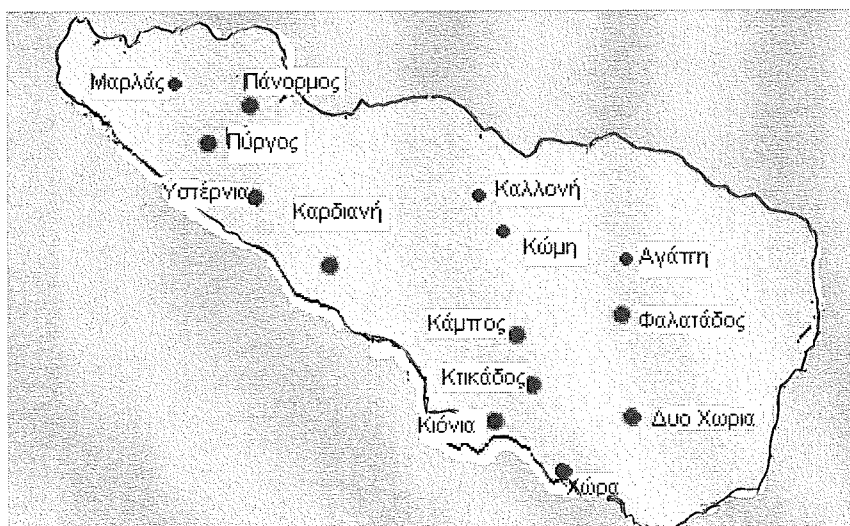
⁶⁸ Βλ. Μωραΐτης Α.Γ., *Δήμος Σωσθενίου Τήνου*, Αθήνα, 1994 σελ. 16-28.

άλλα δύο χωριά και λειτούργησε προς όφελος του ερευνητή. Θα παραμείνουμε σε αυτά τα λίγα στοιχεία για τον Κτικάδο και θα προχωρήσουμε στην μελέτη των αμιγώς «Καθολικών» χωριών.

ΤΑ «ΚΑΘΟΛΙΚΑ ΧΩΡΙΑ»

Στην ενδοχώρα της Τήνου υπάρχουν πολλά χωριά όπου ο πληθυσμός αποτελείται αμιγώς από πολίτες, Καθολικούς στο θρήσκευμα. Αυτά είναι: Η Ευνάρα, όπου και η έδρα του Δήμου Εξωμβούργου, τα Λουτρά, ο Κρόκος, η Περάστρα, η Κώμη, η Καλλονή, η Αετοφωλιά, η (το) Αγάπη, το Κάτω Κλείσμα, ο Σκαλάδος, η Βωλάξ, ο Κουμάρος, η Μέση, η Ποταμιά, ο Κέχρος, το Σμαρδάκιτο, ο Ταραμπάδος, ο Κάμπος, η Μυρσίνη και ο Καρκάδος.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ

Ο χάρτης δίνεται ώστε να καταλάβει ο αναγνώστης τον διαχωρισμό του νησιού. Η Τήνος « βλέπει » στα νότια και δυτικά τη Σύρο, στα νοτιοανατολικά τη Μύκονο, τη Δήλο και τη Ρηνεία, στο βορά την Άνδρο. Ανατολικά ανοίγεται το Ικάριο πέλαγος.

Η Βορειοδυτική πλευρά είναι τα Έξω μέρη, η Βορειοανατολική πλευρά τα Κάτω μέρη ενώ νότια βρίσκεται η Χώρα.

Πέρα από την Στενή, που αναφέρθηκε στα μεικτά χωριά, τα μεγαλύτερα πληθυσμιακά, καθολικά χωριά είναι η Καλλονή με 226 κατοίκους και η Κώμη με 222 κατοίκους, βάσει της απογραφής του 2001. Στην διοικητική περιφέρεια του Δήμου Εξωμβούργου και στο σύνολο των προαναφερθέντων χωριών εντοπίζεται η αγροτική παραγωγή της Τήνου που στους μεσαιωνικούς χρόνους έθρεψε 22.000 πληθυσμού. Τα χωριά που αναφέραμε είναι παραδοσιακά κυκλαδίτικα με την εκκλησία του χωριού στο κεντρικό σημείο του χωριού, την πηγή σε κοντινό σημείο και κοινή θέα. Ο ανυποψίαστος επισκέπτης δεν δύναται να καταλάβει καμία διαφορά που να σχετίζεται με τις δογματικές διαφορές των θρησκειών. Πρόκειται για ένα κομβικό σημείο που καταδεικνύει την ιστορική συνέχεια και την ομοιογένεια στις τακτικές επιβίωσης⁶⁹ που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι κατά την θεμελίωση και επέκταση των οικισμών τους.

Στην συνέχεια θα δούμε ορισμένα χωροταξικά στοιχεία που αφορούν στο σύνολο των χωριών της Τήνου. Τα οικιστικά σύνολα του νησιού, όπως καταγράψαμε, είναι αρκετά ενώ πρέπει, σε αυτά, να προσθέσουμε, τα λίγα

⁶⁹ Η τοποθέτηση της κρήνης, που παρείχε το πολύτιμο νερό στους κατοίκους, είναι αποτέλεσμα μιας σιωπηρής ή και μελετημένης συμφωνίας μεταξύ των κατοίκων όπως και η δαιδαλώδης διάταξη των οικισμών έτσι ώστε να αντιμετωπίζονται οι επιθέσεις των πειρατών ή των εχθρικών δυνάμεων. Παλαιότερα, τα σπίτια είχαν το χρώμα του χώματος έτσι ώστε να μην γίνονται αντιληπτά από την θάλασσα.

χωριά που έχουν αμιγώς Ορθόδοξο ή μεικτό πληθυσμό. Η διασπορά των οικισμών είναι μεγάλη στα 200 τ.χ. του νησιού ενώ στα οικήματα πρέπει να προσθέσουμε τις 700 περίπου εκκλησίες του νησιού καθώς και τους αμέτρητους περιστεριώνες. Ακόμα, υπάρχει πλήθος ερειπωμένων οικισμών όπως και αγροτικές κατοικίες που εξυπηρετούσαν, στο παρελθόν, τις στοιχειώδεις ανάγκες φαγητού και ξεκούρασης των αγροτών και των κτηνοτρόφων ώστε να αποφεύγουν πολλές διαδρομές. Η χωροταξία και το σύνολο των κτισμάτων επιβλήθηκε από τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες.

ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Το σύνολο των οικονομικών σχέσεων της Καθολικής κοινότητας έχει την αφετηρία του στο γεγονός της ιδιότυπης εξαγοράς του θρησκευματος που ξεκίνησε και συντελέστηκε την εποχή της διακυβέρνησης των Γκυζήδων και της Βενετοκρατίας. Η ιστορική ροή και τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο νησί της Τήνου δεν θα μπορούσαν να μην επηρεαστούν από την θεμελιώδη πράξη της εξαγοράς ενός μέρους των κατοίκων με οικονομικά ανταλλάγματα. Η εξαγορά δεν συνέβει ούτε προκλήθηκε από ένα διάταγμα που σε μια μέρα άλλαξε τα δεδομένα στο νησί αλλά πρέπει να έγινε με ιδιαίτερα αργό ρυθμό.

Η χωροταξία του νησιού κατά τα χρόνια της Γκυζοκρατίας και της Βενετοκρατίας ήταν διαφορετική από αυτή που έχει ο σημερινός επισκέπτης. Το νησί ήταν υπό την εποπτεία του κάστρου του Εξώμβουργου που δεσπόζει ακόμα με τον όγκο του. Η πρωτεύουσα βρισκόταν στην ευρύτερη περιοχή του κάστρου, στους πρόποδες του Εξώμβουργου. Το διοικητικό και οικονομικό κέντρο ήταν πολύ πιο κοντά στα εύφορα εδάφη από την σημερινή Χώρα⁷⁰, σε εποχές που οι διαδρομές γίνονταν με τα πόδια ή με μόνοπλα⁷¹.

Τα εύφορα εδάφη του νησιού χωρίζονται από μια εκτενή σειρά λόφων και τον γρανιτένιο όγκο του Εξώμβουργου. Η πεδιάδα που ανοίγεται στα Κάτω μέρη του νησιού, καλλιεργείται για αιώνες αν και δεν υπάρχει, πλέον, η εντατική παραγωγή του παρελθόντος. Πέρα από τα επίπεδα εδάφη, οι πλαγιές των λόφων και των λοφίσκων μετατράπηκαν σε καλλιεργήσιμα εδάφη χάρη

⁷⁰ Η Χώρα ονομαζόταν Άγιος Νικόλαος και έγινε πρωτεύουσα του νησιού μετά την καταστροφή του Κάστρου από τους Τούρκους το 1715. Μέχρι τότε οι δραστηριότητες στο λιμάνι ήταν λιγοστές λόγω των πειρατικών επιθέσεων.

⁷¹ Σε πρόσφατη περιήγησή μας, χρειάστηκαν 5 ώρες για να φτάσουμε μέσω των παλαιών μονοπατιών από τον Κτικάδο στον Πύργο. Μπορεί κανείς να φανταστεί τα απαιτούμενα χρονικά διαστήματα για τις διάφορες διαδρομές συνυπολογίζοντας τις συνθήκες ένδυσης, διατροφής καθώς και την κατάσταση των μονοπατιών και των ζώων.

στην εκπληκτική μετατροπή τους σε αναβαθμίδες. Πέρα από την συγκράτηση του χωμάτινου όγκου που στις περιόδους βροχής παρασυρόταν με πολλαπλές επιπτώσεις, οι πλαγιές αυτές αύξησαν τα εδάφη που είχαν στην διάθεση τους οι κάτοικοι είτε για γεωργική χρήση είτε για κατασκευές μαντριών ή και αγροικιών.

Στα Κάτω μέρη, οι κάτοικοι παράγουν οπωροκηπευτικά προϊόντα ενώ εκτρέφουν αιγοπρόβατα, αγελάδες και χοίρους. Το σύνολο αυτών των δραστηριοτήτων, της Καθολικής κοινότητας, αποφέρει κέρδος ενώ αρκετές φορές μετατρέπει τις οικονομικές σχέσεις από καπιταλιστικές σε ανταλλακτικές⁷². Επίσης, οι κάτοικοι έχουν αυτάρκεια σε προϊόντα, κάτι τελείως άγνωστο στους κατοίκους των πόλεων.

Η τάση που διαφαίνεται ότι θα επικρατήσει, αν δεν επικρατεί ήδη, είναι η παράλληλη απασχόληση των κατοίκων. Πέρα από την κύρια εργασία, συνήθως στον δημόσιο τομέα ή στον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών, οι κάτοικοι επιχειρούν την εκμετάλλευση των ιδιοκτητων γαιών τους ώστε να ιδιοποιηθούν την παραγωγή. Το φαινόμενο της μισθωτής εργασίας στους τομείς που αναφέραμε, μετάλλαξε τις σχέσεις οικονομίας και άφησε σε δεύτερη μοίρα την αγροτική παραγωγή και τον ιδιαίτερο τρόπο ζωής που αυτή επιβάλλει.

Όμως, η οικονομική άνεση που προσφέρει η παραγωγή αγαθών είτε με την ενασχόληση των ίδιων των ιδιοκτητών είτε με την απασχόληση αλλοδαπών εργατών, κυρίως Αλβανών, ενδυναμώνει την σχέση με τη Γη. Άλλωστε, σε συζητήσεις με αγρότες και ιδιοκτήτες αγρών, ήταν εύκολο να παρατηρήσουμε την υπερηφάνεια για τα προϊόντα που οι ίδιοι παρήγαγαν και την προβολή της ανεξαρτησίας τους από τους έμπορους και τις υπεραγορές.

⁷² Πολλές είναι οι περιπτώσεις που παρατηρήσαμε την ανταλλαγή προϊόντων ή την εξαγορά άλλων εργασιών με παροχή αυγών, κρέατος, γάλακτος κ.α.

ΕΥΦΟΡΑ ΜΕΡΗ-ΓΑΙΕΣ-ΑΚΙΝΗΤΑ-ΜΟΡΦΕΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Εκκινώντας από την χωροταξία, έχουμε ήδη προσδιορίσει την περιοχή όπου βρίσκονται τα ευφορα μέρη της Τήνου. Οι κοιλάδες της Λιβιάδας, της Ποταμιάς, το οροπέδιο ανάμεσα στο Εξώμπουργο και την Στενή καθώς και η πεδιάδα της Κώμης⁷³ παράγουν ακόμα και σήμερα ένα μεγάλο μέρος της εγχώριας παραγωγής. Τα εδάφη που έχουν την δυνατότητα να παράγουν, να μην είναι στείρα και «καυκάρες»⁷⁴, είναι πολλά. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται από τις ιστορικές μαρτυρίες που κάνουν λόγο για 22.000 πληθυσμού που σιτιζόταν από την εγχώρια παραγωγή στα μεσαιωνικά χρόνια.

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να κάνουμε μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση. Είναι αξιοσημείωτο ότι ουδέποτε υπήρξε κάποιο γεγονός που θα ονομάζαμε «οικονομικό αποκλεισμό» ή «Boycottage». Οι Καθολικοί κατείχαν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής και σε περιόδους κρίσης στις σχέσεις των δύο δογμάτων θα μπορούσαν να ασκούν πίεση προς τους Ορθόδοξους, εκμεταλλευόμενοι την παραγωγική τους δύναμη. Τέτοιο συμβάν δεν έχει καταγραφεί από την Τηνιακή ιστοριογραφία ούτε υπάρχει κάποια προφορική αναφορά.

Συνεχίζοντας με την αναφορά μας στο χώρο, η πεδιάδα της Κώμης δεσπόζει και διαφέρει με τα 4.500 στρέμματα της στο βόρειοανατολικό τμήμα του νησιού καθώς το μεγαλύτερο τμήμα του νησιού είναι ορεινό. Ακόμα, διάφορες καλλιέργειες εντοπίζονται πλέον στις περιοχές κοντά στην Χώρα της

⁷³ Βλ. Γιαγκάκη, Εγκόλπιο της νήσου Τήνου, σελ.9

⁷⁴ Η «καυκάρα» είναι στην ντοπολαλιά της Τήνου, το κενό χωράφι που βρίσκεται σε γκρεμό ή άλλο απόκρυμνο σημείο και δεν είναι δυνατό να καλλιεργηθεί.

Τήνου⁷⁵. Το γεγονός αυτό μειώνει το κόστος μεταφοράς ενώ είναι εύκολη η πρόσβαση, στα χωράφια αυτά, για κάποιον που εργάζεται στη Χώρα. Η πολυκαλλιέργεια είναι, ακόμα και σήμερα, χαρακτηριστικό των κυκλάδων και της Τήνου. Στα εδάφη που προαναφέραμε παράγονται, ελιές, σταφύλια, πατάτες, σκόρδα⁷⁶, ντομάτες, αγγούρια και διάφορα φρούτα. Παλαιότερα υπήρχαν καλλιέργειες δημητριακών και όσπριων ενώ ήταν πολύ ανεπτυγμένη η καλλιέργεια της μουριάς λόγω της μεταξοσκωληκοτροφίας που απαντάται στο νησί από τον 6^ο αιώνα και άκμασε κατά τα έτη 1675-1770⁷⁷.

Πέρα από την καλλιέργεια της γης, υπήρξαν και υπάρχουν πολλές άλλες χρήσεις του χώρου, που απέφεραν τα προς το ζείν στους Τήνιους και των δύο δογμάτων. Ο χώρος μεταμορφώθηκε με την χρήση της πέτρας. Διαμορφώθηκε και πλάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να στεριώσει η ζωή. Χάρη στον ανθρώπινο κόματο δημιουργήθηκαν οι αγροικίες, τα μαντριά για τα ζώα, τα αλώνια, οι νερόμυλοι και οι ανεμόμυλοι. Η χρήση των τελευταίων για την παραγωγή αλεύριου σταμάτησε πριν 30 περίπου χρόνια, όποτε και έγινε ευρεία η χρήση του ηλεκτρισμού.

Όπως προαναφέραμε, τα σκαλιά, οι αναβαθμίδες που λειτουργούν ως λουρίδες καλλιεργήσιμης γης αλλά και ως αντιπλημμυρικά τείχη είναι ένα πολύ ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό φαινόμενο⁷⁸ που απαντάται και σε άλλους πολιτισμούς που ήκμασαν σε ορεινό και ημι-ορεινό περιβάλλον. Η ιδέα αυτή από την εφαρμογή της και έπειτα άλλαξε ριζικά την οικονομία και την διάταξη του χώρου, κατά συνέπεια και την οικονομία όπως την εννοούμε στην

⁷⁵ Βλ. Γιαγκάκη, Εγκόλπιο της νήσου Τήνου, σελ.9 Παρόμοια παρατήρηση έχει γίνει και από τον γράφοντα στις επισκέψεις μας στο νησί.

⁷⁶ Τα Τηνιακά σκόρδα αναφέρονται από τον Αριστοφάνη, στον Πλούτο.

⁷⁷ Καιροφύλλας, Ιστορικά σελίδαι Τήνου, σελ.120

⁷⁸ Για εκτενή μελέτη του φαινομένου βλέπε στο Κάραλη, Το αγροτικό τοπίο και η αγροτική κατοικία της Τήνου στο Τήνος, Τα Κάτω Μέρη. Σελ. 143-148

προκαπιταλιστική και καπιταλιστική περίοδο. Κυριολεκτικά, γεννήθηκε νέος χώρος που διευκόλυνε την ίδια την προσβασιμότητα του χώρου και την καλλιέργεια του. Οι πρωταρχικές ανάγκες «ασφυκτιούσαν» στα στενά σοκάκια των οικισμών και η μόνη διέξοδος για την στέγαση και την σίτιση των ζώων ήταν η αναδιαμόρφωση του ορεινού όγκου. Τέλος, η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού έκανε επιτακτική την ανάγκη για τροφή που θα παραγόταν στο νησί διότι το εμπόριο δια της θαλάσσης ήταν ένα επικίνδυνο, μη επικερδές κυνήγι με τους πειρατές.

Η κτηνοτροφία είναι εκτεταμένη και σε σύγκριση με την ανεπίσημη απογραφή του 1958 υπερέχει αριθμητικά. Η σύγκριση και η ανάλυση των στοιχείων της απογραφής του 1991 είναι παρακινδυνευμένη διότι οι αριθμοί δόθηκαν υπό το καθεστώς των επιδοτήσεων της Ε.Ο.Κ. Με άλλα λόγια ενώ από ίδιες παρατηρήσεις είναι αντιληπτός ο μεγάλος αριθμός χοίρων και αιγοπροβάτων, οι δοθέντες αριθμοί ίσως είναι υπερβολικοί με κίνητρο την επιδότηση. Στο νησί υπάρχει ικανός αριθμός αγελάδων, ούτως ώστε ο συνεταιρισμός του νησιού να παράγει γάλα και τυριά προμηθεύοντας την αγορά του νησιού. Γενικότερα, υπάρχει πολύ μεγάλη αύξηση των βοσκών που έχουν καταγραφεί⁷⁹ και αυτό οφείλεται στην μείωση των καλλιεργειών.

Η εκτροφή χοίρων και πουλερικών απαντάται σε πολλά νοικοκυριά ενώ είναι σύνηθες να αναλαμβάνει κάποιος τρίτος την εκτροφή του χοίρου με χρηματικό ή άλλο αντάλλαγμα. Επίσης, ακόμα και μέσα στην Χώρα είναι εύκολο να βρεί κανείς «σπιτικά» αυγά ή γάλα.

Ο χώρος χρησιμοποιήθηκε και για την μελισσοκομία, η οποία απαντάται σε όλες τις κυκλάδες. Ακόμα και σήμερα, η παραγωγή ικανοποιεί τις ανάγκες

⁷⁹ Οι βοσκές από 2.020 το 1958 ήταν 10.390 το 1991.

του νησιού, ιδιαίτερες τις χρονιές που δεν επικρατεί ανομβρία. Τα περιστέρια κάποτε εκτρέφονταν για βιοποριστικούς λόγους ενώ πλέον οι περιστεριώνες προστατεύονται και αποτελούν μνημείο της κυκλαδίτικης και της Τηνιακής αρχιτεκτονικής.

Στο σύνολο αυτών των δραστηριοτήτων, την μεγαλύτερη συμμετοχή είχαν και έχουν οι πολίτες που ανήκουν στο καθολικό δόγμα. Στην Τήνο είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπάρχουν αναφορές σε πρόσωπα που κατείχαν μεγάλα κομμάτια της Τηνιακής γης. Ουσιαστικά, πέρα από τον ιδιόμορφο φεουδαρχισμό που επικράτησε στο νησί, δεν υπήρξαν ποτέ οι λεγόμενοι «τσιφληκάδες». Οι περισσότεροι αγρότες είχαν στην κατοχή τους μικρά και διάσπαρτα κομμάτια γης. Το γεγονός αυτό έχει τις ρίζες του στο παρελθόν και συμβαίνει λόγω του αμείλικτου περάσματος του χρόνου, των εθίμων της προίκας και των διαθηκών⁸⁰.

Έχοντας στην άκρη του μυαλού μας αυτές τις επισημάνσεις και τις διαπιστώσεις που προσφέρουν τα πολλαπλά αριθμητικά στοιχεία, μπορούμε να επισημάνουμε ότι στις σχέσεις οικονομίας ο κυρίαρχος δεν ήταν ο εκάστοτε τοποτηρητής του νησιού, ούτε όμως και κάποιοι μεγαλοϊδιοκτήτες γης. Η απάντηση είναι προφανής και σχετίζεται άμεσα με τους επικεφαλής κληρικούς των δύο δογμάτων.

Μέσα από το πέραςμα του χρόνου, οι εκκλησίες του νησιού επωφελήθηκαν της στενής σχέσης των Τηνιακών με το Θείο και αποκόμισαν μέσω των διαθηκών ένα τεράστιο μέρος των γαιών του νησιού. Είναι κατανοητό ότι η σχέση και η πράξη της διαθήκης δεν είναι παρά η έκφραση

⁸⁰ Η διαπίστωση είναι προσωπική και προέρχεται από την εργασία μας, το 2001 σε γραφείο Τήνιας πολιτικής μηχανικού για λογαριασμό της οποίας κάναμε τις μετρήσεις των χωραφιών ενός πλήθους Τήνιων πελάτων.

των σχέσεων ιδεολογίας. Η συσχέτιση των υλικών αγαθών με την επιδιωκόμενη σωτηρία της ψυχής οδηγεί σε μια πράξη προσφοράς, αν όχι εξαγοράς μιας πολυπόθητης συγχώρεσης.

Η εξουσία που ασκεί το θρήσκευμα και οι εκπρόσωποί του στην οικονομία είναι βαθιά και βίαιη. Το βάθος σχετίζεται με το γεγονός της εισβολής της ιδεολογίας στο υποσυνείδητο. Λειτουργώντας ως παραίσθηση⁸¹, η θρησκεία οδηγεί τον πιστό στην παραχώρηση υλικών, οικονομικών αγαθών σε μια άυλη οντότητα και προς όφελος των διαχειριστών αυτής. Η βιαιότητα γεννάται από την στιγμή που εμφανίζεται, τόσο δυναμικά, η σχέση της θρησκείας με τον θάνατο. Η αδυναμία του ανθρώπου να ζήσει τις τελευταίες επερχόμενες στιγμές του έξω από κάθε φορέα εξουσίας είναι εμφανής. Η επιρροή του θρησκευματος στην ακροτελεύτια οικονομική πράξη ενός ανθρώπου δεν μπορεί παρά να εμπεριέχει τον έρωτα και την βία της ιδεολογίας. Τον έρωτα του ανθρώπου για την ιδεολογία και την βία εκ μέρους της ιδεολογίας με την αποδοχή μιας εμπορικής πράξης ως ευγνωμοσύνης.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, για την δυναμική των διαθηκών στην οικονομία, αποτελεί το αποτέλεσμα που βγαίνει από μια πρώτη σύνοψη των εκτάσεων που κατέχουν οι δύο Εκκλησίες στο πρώην Δήμο Σωσθενίου, στα λεγόμενα Πάνω Μέρη όπου βρίσκεται το μεικτό χωριό της Στενής μαζί με αρκετά χωριά με πληθυσμό Ορθόδοξο ή Καθολικό. Τα αριθμητικά στοιχεία προέρχονται από το βιβλίο του κυρίου Μωραΐτη, παλαιό γραμματέα της κοινότητας Στενής, που μελετά τον Δήμο Σωσθενίου. Οι υπολογισμοί δίνουν ένα σύνολο 240 στρεμμάτων γης στην Καθολική εκκλησία και 85 στρεμμάτων

⁸¹ Προκειται για τον ορισμό του S. Freud « Η θρησκεία είναι μια παραίσθηση »

στην Ορθόδοξη εκκλησία σε 6 από τις 25 καθολικές ενορίες του νησιού. Στο σύνολο τους, σχεδόν, αυτές οι εκτάσεις προέρχονται από διαθήκες πολιτών.

Οι μορφές ιδιοκτησίας συσχετίζονται άμεσα με τις επίσημες εκκλησιαστικές αρχές. Πέρα από τις γαίες, υπάρχουν πάρα πολλά κτίρια διαφορετικών χρήσεων και μορφών που ανήκουν στην Καθολική εκκλησία, στην Ορθόδοξη εκκλησία αλλά και στο γυναικείο μοναστήρι του Κεχροβουνίου. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η εκμετάλλευση του συνόλου της ακίνητης περιουσίας γίνεται με καθ'όλα νόμιμους τρόπους και η πεποίθησή μας αυτή απορρέει από την παρουσία έντιμων ανθρώπων στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Έτσι, πολλά κτίρια ενοικιάζονται ενώ γίνεται εκποίηση τιμαλφών και πώληση κάποιων γαιών, συνήθως μέσω ομόθρησκων⁸² ακολουθώντας τις νόμιμες διαδικασίες.

Όπως έχουμε αναφέρει, οι μορφές ιδιοκτησίας πέρασαν από έναν ιδιόμορφο φεουδαρχισμό κατά την κατοχή του νησιού από τους Γκίζηδες και τους Βενετούς. Κατά την προηγούμενη περίοδο, το νησί βρισκόταν σε καθεστώς αυτοδιοίκησης⁸³, το οποίο έγινε αποδεκτό από τους Βενετούς. Ουσιαστικά, με βάση αυτό το καθεστώς διαμορφώθηκε το σύστημα διακυβέρνησης των επόμενων κυρίων της Τήνου.

Στην Τήνο των μεσαιωνικών χρόνων υπήρχαν δύο φορείς που κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης. Πρόκειται για την Καθολική επισκοπή και ορισμένες πλούσιες οικογένειες λατίνων ευγενών. Όπως είναι φυσικό, δεν ήταν δυνατή η ανάπτυξη ισχυρών φεουδαρχικών σχέσεων ιδιοκτησίας λόγω του δεσμευτικού παράγοντα της περιορισμένης έκτασης του νησιού. Οι οικογένειες που όριζαν

⁸² Η παραμονή του κεφαλαίου στους ομόθρησκους είναι αναμενόμενη ως πράξη και θα αναλυθεί στο υποκεφάλαιο για την Αλληλοϋποστήριξη στην οικονομία.

⁸³ Υπάρχουν ελάχιστες ιστορικές μαρτυρίες για την αυτοδιοίκηση της Τήνου όπως άλλωστε αναφέρει και ο πατέρας Φώσκολος στο *Φέουδο της Λατινικής επισκοπής Τήνου*.

μεγάλες εκτάσεις είναι καταγεγραμμένες⁸⁴ ενώ έχουν παραμείνει σαν άλλα αποδεικτικά, τα τοπωνύμια των περιοχών και των χωριών που κατείχαν⁸⁵. Η επισκοπή κατείχε μεγάλες εκτάσεις τις οποίες παραχωρούσε στους αγρότες με αντάλλαγμα την μισή σοδειά της χρονιάς. Η μόνη πράξη που προσδίδει φεουδαρχικά χαρακτηριστικά στο ιδιοκτησιακό σύστημα της Τήνου είναι η παροχή υπηρεσιών στρατιωτικής φύσης προς τους κυβερνήτες του νησιού.

Τελειώνοντας με την μεσαιωνική περίοδο, πρέπει να τονίσουμε το γεγονός της ισχυρής σύνδεσης εξουσίας και οικονομίας. Οι κατέχοντες την γη ήταν παράλληλα και οι κύριοι του νησιού, συνδέοντας τις τύχες του νησιού με την δική τους. Η σύνδεση αυτή γίνεται εμφανής όταν οι Βενετοί εγκατέλειψαν το νησί το 1715 και οι νέοι Οθωμανοί άρχοντες δέχτηκαν την επαναφορά του συστήματος αυτοδιοίκησης. Οι σχέσεις οικονομίας επηρεάστηκαν άμεσα από τον χώρο. Η αδυναμία ουσιαστικής επιβολής του καθαρού φεουδαρχισμού άφησε τα σημάδια της μέχρι το παρόν όπου δεν εμφανίζεται κανείς ως ιδιοκτήτης μεγάλων εκτάσεων πέρα από τις δύο εκκλησιαστικές αρχές.

Στον 20^ο αιώνα και στα πρώτα χρόνια του 21^{ου} οι σχέσεις ιδιοκτησίας μεταλλάχθηκαν, σε ορισμένα σημεία παρέμειναν ίδιες ενώ οι, τεράστιας σημασίας, εφευρέσεις και ανακαλύψεις⁸⁶ επηρέασαν το οικονομικό γίγνεσθαι του νησιού. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής θεωρούμε ότι επηρέασε μόνο ένα μέρος των οικονομικών σχέσεων. Όπως προαναφέραμε, οι σχέσεις ανταλλαγής αφαιρούν ένα μέρος της κεφαλαιοκρατικής δυναμικής και προττάσουν μια σχέση ανταλλαγής των αγαθών που δεν ευδοκιμεί στις αστικές κοινωνίες. Η

⁸⁴ Αναφέρονται με την παραχώρηση του νησιού στους Γκύζηδες 22 ιδιόκτητοι οικισμοί. Τον 15^ο αιώνα έχουμε 30 ονόματα φεουδαρχών και τον 16^ο αιώνα 69 ονόματα.

⁸⁵ Η κατάληξη -άδος υπονοεί την ιδιοκτησία του τόπου και μετατρέπει το Όνομα σε τοπωνύμιο

⁸⁶ Εννοούμε την αυτοκίνηση και τις συγκοινωνίες γενικότερα, την ουσιαστική εφαρμογή του ηλεκτρισμού και την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.

Καθολική κοινότητα δύναται να ανταλλάσει προϊόντα λόγω της ισχυρής θέσης της στην αγροτική παραγωγή.

Παράλληλα, το πέρασμα, η μετάβαση της αγροτικής ζωής σε πιο αστικές οικονομικές φόρμες είχε πολλαπλές επιπτώσεις στις πολιτικές, οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων, στην αισθητική τους και στην φύση. Η εγκατάλειψη της γης συνέβει όταν ο τουρισμός έδωσε την δυνατότητα για εύκολα έσοδα μέσω του προσκυνήματος της Παναγίας Ευαγγελίστριας. Η κοινότητα που επηρεάστηκε περισσότερο ήταν η Ορθόδοξη, οπότε από τις αρχές του αιώνα και μέχρι τις δεκαετίες του 60-70, το 25% που κατοικούσαν στα χωριά μετοίκησαν στο εξωτερικό, στην Αθήνα, στην Σμύρνη, στην Πόλη και στην Χώρα της Τήνου. Αντιθέτως, η Καθολική κοινότητα παρέμεινε σε πολύ μεγάλο ποσοστό στις πατρογονικές εστίες. Ενώ υπήρξε μετανάστευση που άγγιξε το 25%, η κατεύθυνσή της δεν ήταν προς την Χώρα της τήνου αλλά προς τα αστικά κέντρα. Ο ρόλος των τεχνολογικών εξελίξεων ήταν καίριος. Η ηλεκτροδότηση, η υδροδότηση, η ευκολία στις συγκοινωνίες και τα νέα μηχανήματα διευκόλυναν μια σειρά εργασιών και πράξεων οικονομίας που απαιτούσαν δυσανάλογο κόπο για να πραγματοποιηθούν.

Ο λόγος που δεν υπήρξε η αναμενόμενη επιστροφή των κατοίκων και η ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής είναι οι ευκολίες που παρείχε ο αστικός τρόπος ζωής και ο καταναλωτισμός. Όπως και στα αστικά κέντρα ο αστικός τρόπος ζωής επιβλήθηκε ως μικροαστισμός. Ακόμα και στην Τήνο ήταν προτιμητέα η μισθωτή εργασία στον ιδιωτικό αλλά κυρίως στον δημόσιο τομέα. Επίσης, οι δυσκολίες της αγροτικής ζωής ήταν πλέον μια όμορφη ανάμνηση με τις οποίες ελάχιστοι μπορούσαν να ανταπεξέλθουν.

Το σύνολο των παραγόντων που προαναφέραμε δημιούργησαν ένα ιδεολογικό συνοθύλευμα που εμπεριέχει ψήγματα αστικού και αγροτικού τρόπου ζωής. Να σημειώσουμε ότι αυτή η μετάβαση συμβαίνει στο σύνολο της ελληνικής επαρχίας και με κάποιες διαφοροποιήσεις εντός των αστικών κέντρων όπου αποκρυσταλλώνεται μέσω της επίδειξης της οικονομικής άνεσης, την θέληση για εξουσία και επιβολή.

Η Χώρα της Τήνου θα μπορούσε να είναι μια Αθηναϊκή γειτονιά ενώ τουλάχιστον τα χωριά παραμένουν αναλλοίωτα αποδεχόμενα την μοίρα τους να ικανοποιούν την διάθεση των μικροαστών για Folklore, για μια υποτιθέμενη επιστροφή στον παλιο τρόπο ζωής.

Η αλλοίωση του νησιού σχετίζεται άμεσα με την οικονομία του. Ο τουρισμός αναπτύχθηκε και αναπτύσσεται άναρχα αναγκάζοντας και την Καθολική κοινότητα να ακολουθεί στον ίδιο ρυθμό, ασκώντας περιφερειακές υπηρεσίες⁸⁷ στους προσκυνητές και τους απλούς επισκέπτες του νησιού. Παραθέτουμε μια επισήμανση που σχετίζεται με την μη-εκμετάλλευση των Καθολικών προσκυνημάτων. Ενώ πρόκειται για μεγάλη γιορτή του Ελληνικού Καθολικισμού, δεν υπάρχει η παράπλευρη εμπορική εκμετάλλευση που παρατηρείται στο Ορθόδοξο προσκύνημα της Ευαγγελίστριας.

⁸⁷ Οι Καθολικοί πολίτες δεν έχουν καταστήματα με εκκλησιαστικά είδη αλλά εργάζονται σε ξενοδοχεία, εστιατόρια, υπεραγορές και άλλες εργασίες που σχετίζονται με την έλευση των τουριστών τους 6 μήνες της θερινής περιόδου.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ-ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ-ΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Οι επαγγελματικές δραστηριότητες των πολιτών που ανήκουν στο Καθολικό δόγμα καλύπτουν όλο το φάσμα των τομέων παραγωγής και διαφοροποιούνται από τους Ορθόδοξους συμπολίτες τους μόνο στην μη-ενασχόλησή τους με το εμπόριο εκκλησιαστικών ειδών που γίνεται κατά κύριο λόγο στην Χώρα. Η δραστηριότητα που σχετίζεται άμεσα με τους Καθολικούς σε μεγάλο βάθος χρόνου είναι η αγροτική παραγωγή και η κτηνοτροφία. Πολλοί καθολικοί εργάζονται σε οικογενειακές επιχειρήσεις που σχετίζονται με το ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν την διατροφή και την κατάκλιση των επισκεπτών. Υπάρχουν οικογενειακές επιχειρήσεις ζαχαροπλαστικής, εστιατόρια και ξενοδοχειακές μονάδες μικρής κλίμακας.

Επίσης, υπάρχουν αρκετοί ελαιοχρωματιστές, οικοδόμοι και εργάτες σε σιδηροκατασκευές. Το γεγονός της ενασχόλησης των Καθολικών με τις συγκεκριμένες εργασίες είναι πολύ πιθανό να έχει κοινά κοινωνικά και οικονομικά αίτια με την μετάλλαξη των Ευρωπαίων και των Βρετανών αγροτών κατά την βιομηχανική επανάσταση σε εργατικό προσωπικό των ορυχείων και των μεταλλουργιών. Προφανώς, δεν υπήρξε βιομηχανική παραγωγή στην Τήνο αλλά η μεταστροφή των αγροτών σε εργάτες έχει τις ρίζες της στην μείωση των οικονομικών μεγεθών της γεωργίας.

Παρά την μείωση της δύναμικής της, η αγροτική παραγωγή αποτελεί την κύρια εργασία για πολλούς Καθολικούς που εμπορεύονται τα προϊόντα τους στην αυτοσχέδια αγορά της Χώρας⁸⁸. Οι δυσκολίες που υπάρχουν στην αγροτική παραγωγή είναι πολλές και δυστυχώς δεν υπάρχει πρόοδος στην

⁸⁸ Σύμφωνα με πληροφορίες μας, υπάρχει σχέδιο της δημοτικής αρχής να δημιουργηθεί Λαϊκή αγορά όπου θα στεγαστούν οι έμποροι.

εφαρμογή των τεχνολογικών καινοτομιών. Η παραγωγή είναι ακριβή και ο ανταγωνισμός με τις υπεραγορές είναι άνισος. Σημαντικός παράγοντας για την προτίμηση των ντόπιων προϊόντων είναι η υψηλή ποιότητα τους. Το σημαντικότερο πρόβλημα είναι ότι δεν υπάρχει η κρατική μέριμνα που θα ωθήσει την παραγωγή σε νέες καλλιέργειες, με νέα μέσα και ικανοποιητικές τιμές πώλησης των προϊόντων. Φυσικά, το πρόβλημα αυτό ταλανίζει περιοχές όπως η Θεσσαλία, η Μακεδονία και το σύνολο των αγροτικών περιοχών της Ελλάδος.

Η μόνη αγροτική παραγωγή που απασχολεί κατά τον μήνα Οκτώβριο και Νοέμβριο τους κατοίκους του νησιού, στο σύνολό τους, είναι η συλλογή της ελιάς και η παραγωγή λαδιού στα ελαιοτριβεία του νησιού για προσωπική κατανάλωση ή πώληση σε φίλους και συγγενείς.

Η κτηνοτροφική παραγωγή παρουσιάζεται καλύτερα οργανωμένη καθώς υφίσταται η Ένωση Συνεταιρισμών Τήνου, υπό την αιγίδα της οποίας παράγεται, συλλέγεται και πωλείται το «Γάλα Τήνου» και διάφορα τυριά. Ο συνεταιρισμός λειτουργεί ένα κατάστημα μέσα στη Χώρα με σκοπό την προώθηση πολλών Τηνιακών προϊόντων. Θεωρούμε ως σημαντικό το γεγονός ότι ο πρόεδρος του συνεταιρισμού είναι Καθολικός στο θρήσκευμα. Η λεπτομέρεια αυτή είναι πιθανό να συνεπάγεται την ύπαρξη μιας πλειονότητας Καθολικών παραγωγών και κτηνοτρόφων στον συνεταιρισμό που απορρέει από την εντονότερη επαγγελματική ενασχόλησή τους με τον πρωτογενή τομέα της οικονομίας.

Για τους σκοπούς της κτηνοτροφίας λειτουργούν και σφαγεία απ'όπου προωθείται το κρέας των ζώων στην αγορά της Τήνου. Πέρα από την

προώθηση όλων των προϊόντων, υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός Τηνιακών που ανταλλάσει τα αγαθά αυτά είτε ως δώρα είτε με άλλα αγαθά ή υπηρεσίες.

Στην αγροτική παραγωγή θα πρέπει να υπολογίσουμε την μονάδα παραγωγής εμφιαλωμένου κρασιού του κυρίου Φόνσου. Ο εν λόγω παραγωγός εκκινώντας από την Κώμη πριν 7 χρόνια, χρησιμοποίησε μια τηνιακή ποικιλία για να παράξει 2 είδη κρασιού και κατάφερε να έχει σταθερή παρουσία στην αγορά της Τήνου, με προοπτικές επέκτασης σε μεγαλύτερες αγορές. Να αναφέρουμε ακόμα ότι στο χωριό Βωλάξ υπήρξε μεγάλη παραγωγή καλαθιών από λυγαριές. Τα καλάθια αυτά, που παρασκευάζονται ακόμα σε μικρότερο βαθμό, εξάγονταν στην Σμύρνη, σε εβδομαδιαία βάση, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Όπως θα αναφέρουμε εκτενέστερα στο τρίτο μέρος της εργασίας μας, οι Καθολικοί πολίτες εργάζονται στον δημόσιο τομέα κυρίως στις υπηρεσίες του Δήμου Εξωμβούργου αλλά και σε υπηρεσίες κοινής ωφέλειας. Η στελέχωση των τραπεζών υστερεί σε Καθολικούς πολίτες ενώ το ίδιο συμβαίνει και στην δημόσια εκπαίδευση.

Τελειώνοντας με την αναφορά μας στις επαγγελματικές δραστηριότητες των Τήνιων Καθολικών, θα πρέπει να τονίσουμε την ύπαρξη αρκετών επιχειρηματιών που ξεφεύγουν από το μέσο όρο της οικονομικής δραστηριότητας. Οι δραστηριότητες τους περιλαμβάνουν την εμπορία καυσίμων, την λειτουργία υπεραγορών (supermarkets), την εμπορία οικοδομικών υλικών και άλλες ιδιαίτερες επικερδείς εργασίες. Τους συγκεκριμένους πολίτες θα μελετήσουμε και στην συνέχεια ως πρόσωπα με φήμη και όνομα στο νησί.

Η ΑΛΛΗΛΟΥΨΙΟΣΤΗΡΙΞΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Θα μελετήσουμε στην συνέχεια ένα ιδιαίτερο πεδίο που συσχετίζει τις σχέσεις οικονομίας με την θρησκεία. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια, άκρως ιδεολογική, σχέση που ορίζει τις οικονομικές συνθήκες. Οι περισσότεροι Τήνιοι Καθολικοί ακολουθούν την πάγια τακτική να ικανοποιούν τις ανάγκες τους σε καταστήματα Καθολικών ή σε παροχές υπηρεσιών του ίδιου θρησκευματος. Η τακτική αυτή εκκινεί από τις σχέσεις συγγένειας και συνεχίζει μέσω των θρησκευτικών σχέσεων. Ακόμα και οι Ορθόδοξοι ακολουθούν την ίδια τακτική κυρίως, όμως, με βάση τις σχέσεις συγγένειας που συνήθως υπονοούν την πίστη στο ίδιο δόγμα. Στην περίπτωση των Καθολικών, η κοινή πίστη λειτουργεί ως ένας δυνατότερος δεσμός που μετατρέπει την ομοδοξία σε οικονομική σχέση.

Η κοινωνική λειτουργία της καθολικής κοινότητας βασίζεται στην αριθμητική μειονεξία δημιουργώντας την ανάγκη μεγαλύτερης σύμπνοιας και αλληλεγγύης. Η τάση για δημιουργία αυτών των συνθηκών είναι εμφανής και επηρεάζεται από την κατήχηση των ιερέων που επιδιώκουν την διατήρηση της ενότητας των πιστών και την συνέχεια μιας δυνατής θρησκευτικής κοινότητας.

Οι συζητήσεις μας με πιστούς του Ορθόδοξου δόγματος ανέδειξαν το ζήτημα αυτό. Οι παρατηρήσεις τους σχετίζονταν με ορισμένα καταστήματα της Χώρας, όπως ζαχαροπλαστεία και φούρνους όπως και με ένα συγκεκριμένο φροντιστήριο Γαλλικών που έχει πολλούς Καθολικούς μαθητές χωρίς τις ανάλογες επιτυχίες. Σε συζήτηση με Καθολικό ιερέα, η τάση αυτή δικαιολογήθηκε με οικονομικούς όρους προσφοράς και ζήτησης. Προφανώς, η τάση αυτή δεν είναι κατακριτέα αφού ο κάθε ένας επιλέγει ως ορθολογικός

καταναλωτής, τα καταστήματα και τους επαγγελματίες με τους οποίους συναλλάσσεται.

Ακόμα, ακολουθείται μια πρακτική προστασίας των επαγγελματιών από την Καθολική εκκλησία και τους πιστούς της. Σε συνεντευξη με πολιτικό και οικονομικό παράγοντα του νησιού, ορθόδοξο στο θρήσκευμα, ενημερωθήκαμε για τουλάχιστον 3 εράνους που έχουν διενεργηθεί με την προτροπή της Καθολικής εκκλησίας προς συμπαράσταση και κάλυψη οικονομικών ζημιών που υπέστησαν αντίστοιχοι ομόδοξοί τους επαγγελματίες.

Η οικονομική ενίσχυση πληγέντων έχει τις ρίζες της στις συνήθειες του χωριού. Οι καταστροφές ήταν συχνές από αρρώστιες ή κακοκαιρίες και έπλητταν με σφοδρότητα τα κοπάδια και τις καλλιέργειες. Η κινητοποίηση ήταν πάντα άμεση οπότε στους πληγέντες παρέχονταν ζώα, σπόροι και προϊόντα ώστε να ανταπεξέλθει. Η κοινωνία του χωριού γέννησε τον ανθρωπισμό μέσα από την σκληρότητά της. Η κατανόηση ότι η ένδεια ενός συγχωριανού θα έπληττε τους ίδιους και την κοινωνία τους, οδήγησε στην ουσιαστική υιοθέτηση του προβλήματος από το κοινωνικό σύνολο.

Στις μέρες μας, η καθολική κοινότητα προτιμάει μια παρόμοια σιωπηρή οικονομική συμφωνία, με σκοπό την κοινωνική και οικονομική συνέχεια της. Η εξουσιαστική θέση του θρησκευάτος αποκρυσταλλώνεται στο γεγονός της μαζικής οικονομικής αλληλοϋποστήριξης καθώς αυτή δεν συμβαίνει πλέον στα στενά πλαίσια του χωριού αλλά στο σύνολο μιας κοινότητας της οποίας κοινός παράγοντας είναι το θρήσκευμα.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ

Παιδεία Ιερέων και πιστών

Οι εννιά ιερείς που ασκούν τα λειτουργικά τους καθήκοντα στην Τήνο, είναι όλοι απόφοιτοι θεολογικών Πανεπιστημίων του εξωτερικού. Λόγω της εμπλοκής του Ελληνικού Κράτους με την Ορθόδοξη Εκκλησία, οι θεολογικές σχολές των Ελληνικών Πανεπιστημίων δέχονται την άμεση και έμμεση επιρροή εκκλησιαστικών κύκλων. Δεν πρόκειται για σχολές θρησκευολογίας αλλά για σχολές Ορθόδοξης θεολογίας με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα αποδοχής φοιτητών άλλων δογμάτων ή γυναικών. Οι ιερείς του Καθολικού δόγματος φοιτούν, κυρίως στην Ιταλία, στο Γρηγοριανό Πανεπιστήμιο της Ρώμης και εν συνεχεία επιστρέφουν στην Τήνο.

Να αναφέρουμε ότι και οι Καθολικοί θεολόγοι που διδάσκουν στην πρωτοβάθμια και στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν είχαν την δυνατότητα να σπουδάσουν στην Ελλάδα. Η Καθολική εκκλησία χρηματοδοτούσε και χρηματοδοτεί τις σπουδές τους στο εξωτερικό, κατανοώντας την ανάγκη για συνέχεια της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών στα σχολεία⁸⁹. Η χρηματοδότηση αυτή είχε επεκταθεί και σε σημερινούς ιεράρχες της Ορθόδοξης εκκλησίας και καθηγητές πανεπιστημίων, στα πλαίσια ενός προγράμματος του Ποντίφικου Γραφείου για την σύσφιξη των σχέσεων των δύο εκκλησιών. Η

⁸⁹ Η άποψη μας είναι να καταργηθεί το μάθημα των θρησκευτικών από το πρόγραμμα των σχολείων.

κίνηση αυτή κρίθηκε ύποπτη χωρίς όμως κάποια ένδειξη προσυλητισμού ή αλλαγή πίστης από κάποιον υπότροφο.

Οι Καθολικοί μαθητές έχουν πρόσβαση, σχεδόν, στο σύνολο των εκπαιδευτικών βαθμίδων που έχει θεσπίσει το Υπουργείο Παιδείας. Υπάρχουν, όμως, ορισμένα άβαρα για τους μη-ορθόδοξους μαθητές που καταδεικνύουν τον ισχυρό δεσμό μεταξύ του Κράτους και της Ορθόδοξης εκκλησίας. Όπως προαναφέραμε πρόκειται για τις θεολογικές σχολές των Ελληνικών πανεπιστημίων. Στην Τήνο, συγκεκριμένα, λειτουργεί εκκλησιαστικό λύκειο στο οποίο, επίσης, δεν μπορούν να φοιτήσουν Καθολικοί μαθητές. Αντιθέτως, το σχολείο των Ουρσουλινών ήταν και είναι μεικτό, έχοντας στους κόλπους του μαθήτριες και των δύο δογμάτων από οικονομικά ευκατάστατες οικογένειες. Το ίδιο συμβαίνει σε όλα τα σχολεία που χρηματοδοτούνται από την Καθολική εκκλησία, όπως η Λεόντειος και η Ζαν ντ'Άρκ που λειτουργούν στην Αθήνα.

Η Καθολική νεολαία, με την παρότρυνση των γονέων, φτάνει σε υψηλά επίπεδα στην γνώση της Γαλλικής γλώσσας. Πέρα από την σχεδόν απαραίτητη γνώση της αγγλικής γλώσσας, η Γαλλική προτιμάται για λόγους που σχετίζονται με το Καθολικό θρήσκευμα. Παραδόξως δεν προτιμάται η Ιταλική γλώσσα που σχετίζεται με την Παπική έδρα και την Βενετική δημοκρατία.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΑ ΚΟΙΝΑ-ΘΕΣΣΕΙΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Η συμμετοχή στην πολιτική ζωή των πολιτών, που ανήκουν θρησκευτικά στο Καθολικό δόγμα, είναι συνεχής και ικανή σε αριθμό. Στους δήμους Τήνου και Εξωμβούργου που διαμένουν Καθολικοί πολίτες, υπάρχει επίσημη συμμετοχή στα κοινά μέσω των δημοτικών συμβουλίων. Ο πρώτος δήμαρχος στο Δήμο Εξωμβούργου ήταν Καθολικός⁹⁰ ενώ ο επόμενος είναι Ορθόδοξος. Βεβαίως, οι δήμοι αυτοί υπάρχουν από το 1999 βάσει του σχεδίου «Καποδίστριας» και έχουν γίνει μόνο δύο εκλογικές αναμετρήσεις για ανάδειξη δημάρχων και δημοτικών συμβουλίων. Παλαιότερα υπήρξε πλήθος Καθολικών κοινοταρχών στις κοινότητες με καθολικό πληθυσμό.

Οι Καθολικοί στα δύο συμβούλια κατανέμονται ως εξής. Στο Δήμο Τήνου ψηφίστηκαν 15 Ορθόδοξοι και 2 Καθολικοί ενώ στον Δήμο Εξωμβούργου συμμετέχουν 14 Καθολικοί και 3 Ορθόδοξοι. Τέλος, στο Νομαρχιακό συμβούλιο των Κυκλάδων συμμετέχουν 2 Τήνιοι Καθολικοί.

Τα δύο κόμματα εξουσίας που μονοπωλούν στην διακυβέρνηση της χώρας τα τελευταία 25 χρόνια ακολουθούν, για την Τήνο, μια διαφορετική πολιτική προσέλευσης ψηφοφόρων. Τα ψηφοδέλτια των υποψηφίων των Δημοτικών και Νομαρχιακών εκλογών καταρτίζονται με βάση την ποσόστωση Καθολικών και Ορθοδόξων στο νησί. Αν και η τακτική αυτή εμπεριέχει μια λογική ψηφοθηρίας, παράλληλα, υποδηλώνει τον μη-αποκλεισμό της κοινότητας των Καθολικών από την εκλογική διαδικασία και αναδεικνύει την προσπάθεια εκπροσώπησης τους στα θεσμικά όργανα του κράτους. Τέλος, τα κόμματα

⁹⁰ Πρόκειται για τον κύριο Δελασούδα.

λαμβάνουν υπ' όψιν τους την μαζική υποστήριξη των Καθολικών ψηφοφόρων προς τους υποψήφιους της κοινότητάς τους.

Επίσης, σχετικά με την τακτική αυτή πρέπει να θεωρήσουμε πολύ σημαντικό το γεγονός ότι η Καθολική κοινότητα έχει ισχυρό οικονομικό υπόβαθρο. Διαβλέπουμε, λοιπόν, ότι η δυνατότητα της κοινότητας να έχει οικονομική ευχέρεια, να έχει ισχυρούς οικονομικούς δεσμούς είναι άμεσα συνυφασμένη με τις σχέσεις εξουσίας⁹¹ καθώς μετατρέπεται σε ισάξιο συνομιλητή με την άρχουσα τάξη και βάσει της κυρίαρχης ιδεολογίας μπορεί να συγκυβερνήσει και να αποφασίσει εφ' όσον έχει την οικονομική δυνατότητα. Είναι πιθανόν, μια κοινότητα με ελάχιστους οικονομικούς πόρους να βρισκόταν στο περιθώριο της πολιτικής ζωής. Το συγκεκριμένο σημείο συσχέτισης εξουσίας και οικονομίας θα μελετηθεί λίγο αργότερα στο κεφάλαιο για το κύρος, το όνομα και τη φήμη.

Σε προηγούμενη εργασία μας, για την συνύπαρξη Καθολικών και Ορθοδόξων στην Τήνο, καταγράψαμε ότι το 1999 με απόφαση της κυβέρνησης του Π.Α.Σ.Ο.Κ. δημιουργήθηκε, βάσει του προγράμματος «Καποδίστριας», ένας δήμος με το σύνολο των Καθολικών κοινοτήτων⁹². Η πολιτική, αυτή, κίνηση «ανταμείφθηκε» στις εκλογές του 2000 με το ποσοστό του 61% για το Π.Α.Σ.Ο.Κ. στον δήμο Εξωμβούργου.

Οι παρατάξεις και οι συμμαχίες που σχηματίζονται στον περιορισμένο χώρο του νησιού, υποκρύπτουν πλήθος προσωπικών, συγγενικών και

⁹¹ Θα μπορούσαμε να κάνουμε ένα παραλληλισμό με την κοινότητα των Ρομά, των Ελλήνων Τσιγγάνων, οι οποίοι δεν εκπροσωπούνται σε κανένα θεσμικό όργανο. Φυσικά, πρέπει κανείς να λάβει υπ' όψιν του ένα διαφορετικό σύνολο παραμέτρων σε αυτή την σύγκριση.

⁹² Σε αυτό το Δήμο θα μπορούσε να ανήκει, λόγω της χωροταξίας του νησιού, το χωριό Αρνάδος στο οποίο βρίσκεται το γυναικείο μοναστήρι του Κεχροβουνίου. Από ανεπιβεβαιώτες πληροφορίες γνωρίζουμε ότι οι Καλόγριες δεν δέχτηκαν να ενταχθεί το χωριό στο νέο δήμο όπου η πλειονότητα των κατοίκων είναι Καθολική για να μην υπαχθούν και οι ίδιες σε ένα δήμο του οποίου ο Δήμαρχος, μελλοντικά, θα είναι Καθολικός.

οικονομικών σχέσεων. Αυτό το γεγονός αλλοιώνει τις καθарές κομματικές γραμμές άλλες φορές με θετικές συνέπειες για το νησί, άλλες φορές με επιπτώσεις που βλάπτουν το σύνολο του νησιού.

Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΟΜΕΑ

Το ζήτημα της εργασίας των Καθολικών πολιτών στο δημόσιο τομέα, δηλαδή στην υπηρεσία του κράτους, μας απασχόλησε ιδιαίτερα. Κατ'αρχήν, υπάρχει ένας, καθαρά λειτουργικός, παράγοντας που θεωρήσαμε ότι επηρεάζει τον αριθμό των Καθολικών δημοσίων υπαλλήλων στην Τήνο. Η πολύχρονη παραμονή των Καθολικών στην ενδοχώρα της Τήνου, όπου ασκούσαν κυρίως αγροτικά επαγγέλματα μέχρι τις δύο προηγούμενες δεκαετίες, δεν άφησε τα περιθώρια στους Καθολικούς να στελεχώσουν τον δημόσιο τομέα σε αναλογία με τον πληθυσμό τους στο νησί. Ο δεύτερος παράγοντας είναι ο ιδιότυπος κοινωνικός αποκλεισμός των Καθολικών, ως θρησκευτική μειονότητα στην Ελλάδα, σε ένα κράτος που δεν τους εμπιστευόταν και δεν το εμπιστεύονταν. Η άποψη μας είναι ότι η σχέση αυτή λειτουργεί αποτρεπτικά στην αναζήτηση των θέσεων του δημοσίου τομέα από την πλευρά των Καθολικών αλλά και στη διανομή αυτών από το κράτος προς τους Καθολικούς.

Παρ'όλα αυτά οι Καθολικοί πολίτες βρίσκονται σε αρκετές υψηλόβαθμες θέσεις του δημόσιου τομέα ενώ οι υπάλληλοι των κοινοτήτων, που προϋπήρχαν του σχεδίου «Καποδίστριας», μετατάχτηκαν στον νέο Δήμο Εξωμβούργου. Η συντριπτική πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων είναι Ορθόδοξοι ενώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι προσφύγαμε σε νομικούς οι οποίοι μας επισήμαναν ότι δεν υπήρχε ποτέ κάποιος νόμος που να απαγορεύει την

πρόσληψη μη-ορθόδοξων πολιτών⁹³. Αν στο παρελθόν υπήρξαν περιπτώσεις που παρουσιάστηκε κώλυμα στην πρόσληψη τους, αυτό συνέβη από παράπλευρες δυσκολίες και προσχήματα. Ευτυχώς, στην περίπτωση της Τήνου δεν είχαμε καμία αναφορά που να αφορά στην παρακώλυση των προσλήψεων Καθολικών πολιτών. Σε τηλεφωνική συνομιλία μας με τον Καθολικό Αρχιεπίσκοπο Νικόλαο Πρίντεζη, τονίστηκε από την πλευρά του ότι ουδέποτε υπήρξε πρόβλημα στο ζήτημα των προσλήψεων στον δημόσιο τομέα.

Τελειώνοντας με αυτή την επίσημη αναφορά στο θέμα αυτό, θα πρέπει να παραθέσουμε μια ιδιομορφία που σχετίζεται άμεσα με τις σχέσεις του Κράτους και της Ορθόδοξης εκκλησίας. Το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. είναι Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.) και διαχειρίζεται ότι σχετίζεται με τον ιερό ναό της Ευαγγελίστριας. Οι υπάλληλοι του θεωρούνται δημόσιοι υπάλληλοι, αν και δεν είναι, ενώ το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. υπάγεται στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Πάντως, σε καμία από τις βαθμίδες του προσωπικού δεν γίνονται προσλήψεις μη-ορθόδοξων πολιτών.

⁹³ Η τελευταία αναφορά που να σχετίζεται με τους Καθολικούς πολίτες και το Κράτος εντοπίζεται στις αρχές του καλοκαιριού του 2004 οπότε και δημιουργήθηκε πρόβλημα στην ορκομωσία νεοσύλλεκτων στρατιωτών, καθολικών στο θρήσκευμα, που απαίτησαν να μην ορκιστούν με τους μη-χριστιανούς.

ΚΥΡΟΣ-ΦΗΜΗ-ΟΝΟΜΑ

Η ιδιαίτερη εκτίμηση που χαίρει ένα πρόσωπο, είναι προϊόν του βίου του. Η ξεχωριστή περίπτωση ενός πολίτη που χάρη στις πράξεις του και την συμπεριφορά του διαπρέπει ανάμεσα στους συντοπίτες και συμπολίτες του, εκκινεί από το τρίπολο των σχέσεων εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας. Τα πρόσωπα κύρους που έχουν φήμη, που έχουν το «όνομα» προέρχονται από τις θέσεις εξουσίας, από τον οικονομικό τομέα και από ιδεολογικά «οχήματα» όπως το κράτος, η εκκλησία ή και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Από τις εκκλησιαστικές αρχές των Καθολικών προέρχονται δύο ή τρία πρόσωπα με ιδιαίτερο κύρος. Πέρα από τον αρχιεπίσκοπο Νικόλαο που χαίρει ιδιαίτερης εκτίμησης λόγω της μακρόχρονης παραμονής στην θέση αυτή, της σοβαρότητας και της πραότητας που τον διακρίνει, ο πατέρας Μάρκος ξεχωρίζει και είναι ευρύτατα αποδεκτός από την πλειονότητα του πληθυσμού.

Στην «κατασκευή» του ονόματός του και της φήμης του βοήθησε η πολύχρονη ιστορική έρευνα του για την Τήνο και άλλες τοποθεσίες με Καθολικό πληθυσμό. Οι δημοσιεύσεις του αποτελούν πολύ χρήσιμα ερευνητικά εργαλεία αλλά παράλληλα η γραφή αυτών είναι απλή και καθημερινή. Η πολύχρονη σχέση με το ποίμνιό του, προσδίδουν την εικόνα του ουσιαστικού εκπρόσωπου της Καθολικής εκκλησίας στην Τήνο.

Η ιδιαίτερη αυτή περίπτωση, διαπερνά τις σχέσεις εξουσίας και ιδεολογίας χωρίς την εμφανή σχέση της οικονομίας. Ο πατέρας Μάρκος μέσω των διάφορων θέσεων που κατέχει⁹⁴, άσκει εξουσία στους κόλπους της

⁹⁴ Τα καθήκοντα του πατέρα Μάρκου είναι τα εξής, όπως καταγράφονται στο «Επισκοπικό διάταγμα για τη δημιουργία ποιμαντικών ενοτήτων» του 2003 και υπογράφει ο Αρχιεπίσκοπος Νικόλαος.

1. Εφημέριος της Ποιμαντικής Ενότητας Αγίου Νικολάου πόλεως Τήνου.

Καθολικής εξουσίας καθώς και στους πιστούς της εκκλησίας αποτελώντας ένα σύμβολο πέρα από τον Καθολικό Αρχιεπίσκοπο που λόγω της θέσης⁹⁵ του δεν δύναται να είναι ένας καθημερινός ιερέας.

Μέσω της καθημερινής επαφής με το ποίμνιο του⁹⁶, μέσω της τριβής επί σειρά ετών με τον πληθυσμό διαφόρων ενοριών και την σταθερή σοβαρή συμπεριφορά του, μπόρεσε να απολαμβάνει ιδιαίτερης εκτίμησης. Η συγκεκριμένη περίπτωση, όπου ένας κληρικός απολαμβάνει πραγματικής εκτίμησης, έχει ειδικό βάρος σε ένα νησί με πλήθος κληρικών, ιδιαιτέρως του Ορθόδοξου δόγματος, οι οποίοι αντιμετωπίζονται διαφορετικά από τον πληθυσμό. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στην σχέση αυτή έτσι ώστε να αναδειχθεί η σημασία της σχέσης του πατέρα Μάρκου, άρα και της Καθολικής εκκλησίας, με το ποίμνιο τους.

Η πρώτη αναφορά για τον αντικληρικαλισμό⁹⁷ στην Τήνο έγινε στην ανθρωπολογική έρευνά της Jill Dubisch για το προσκύνημα. Με την ανάγνωση αυτών των παρατηρήσεων ξεκαθάρισαν αρκετές σκιές που σχετίζονται με τις σχέσεις εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας που αναπτύσσονται στο νησί. Ήταν η πρώτη φορά σε πέντε χρόνια ενασχόλησης με τις θρησκευτικές κοινότητες της Τήνου που αποκαλύφθηκε μια διαφορετική διάσταση στις σχέσεις μεταξύ του κλήρου και των πολιτών⁹⁸.

2. Προσωπικός Γραμματέας του Αρχιεπισκόπου.

3. Μέλος της επιτροπής για την οικογένεια.

4. Διευθυντής του Αποστολικού κέντρου « Πίστη και Πολιτισμός »

⁹⁵ Η προστασία που έχει ένας Αρχιεπίσκοπος από την καθημερινή τριβή δεν απαντάται στην περίπτωση του Αρχιεπισκόπου Νικόλαου, ο οποίος ταξιδεύει σε όλο το Αιγαίο για την ικανοποίηση των αναγκών των πιστών.

⁹⁶ Μπορούμε να συμπεριλάβουμε στην σχέση αυτή την εξομολόγηση, την κατήχηση, την συμβουλευτική για τα μέλλοντα ζευγάρια κ.α.

⁹⁷ Βλ. στο Dubisch, Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα, σελ.78-82 αναφορικά με τον αντικληρικαλισμό προς την Ορθόδοξη εκκλησία.

⁹⁸ Το πλήθος της τοπικής βιβλιογραφίας είναι μεγάλο για το μέγεθος του νησιού. Φυσικά, οι έρευνες που δημοσιεύονται είναι λιγοστές και τα περισσότερα γραπτά σχετίζονται, σε περιεχόμενο, με την Ορθόδοξη εκκλησία της Τήνου και την εικόνα της Παναγίας. Ακόμα, σε

Κατ'αρχήν, αναφέρεται ο φόβος που προκαλούν οι κληρικοί συσχετιζόμενοι με την ιερότητα, με το άγνωστο, με το μυστικό. Ακόμα, η σχέση τους με ένα τεράστιο, σε οικονομικό επίπεδο, ίδρυμα προκαλεί την χλεύη των απλών ανθρώπων, ίσως και τον φθόνο αλλά αυτό που ενοχλεί περισσότερο είναι οι δογματικές αγκυλώσεις, ο συντηρητισμός και η χρήση της θέσης τους για ιδίους σκοπούς.

Αντίθετα με αυτή την σχέση Ορθόδοξων κληρικών και Ορθόδοξων πολιτών, οι Καθολικοί έχουν ισχυρότερους δεσμούς με τους κληρικούς τους. Πέρα από το μικρό αριθμό των Καθολικών ιερέων, οι σχέσεις τους είναι άρρηκτα δεμένες, όπως θα περίμενε ένας κοινωνικός ψυχολόγος να συμβαίνει σε μια μειονοτική ομάδα. Στην δημιουργία της καλής εικόνας των Καθολικών ιερέων συντελεί και το γεγονός της σεμνότερης συμπεριφοράς και της αποφυγής των υπερβολικών εμφανίσεων των κληρικών πέρα από μια αδιόρατη γραμμή, πέρα από ένα όριο που κουράζει και πνίγει την καθημερινότητα των πολιτών. Φυσικά, αυτό το «μέτρο» δεν σημαίνει ότι η Καθολική εκκλησία δεν είναι παρούσα σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής των πολιτών, ακολουθώντας, όμως, μια διαφορετική προσέγγιση αυτών.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, η διαφορετική τακτική της Καθολικής εκκλησίας αποτυπώνεται στο πρόσωπο του πατέρα Μάρκου Φώσκολου. Η φήμη του έχει «χτιστεί» στο πέρασμα δεκαετιών και σε αυτό συνετέλεσαν όλα όσα προαναφέραμε.

Από τις συζητήσεις και τις συνεντεύξεις που αφορούσαν στα πρόσωπα της Καθολικής κοινότητας που έχουν «όνομα» στην Τήνο, καλή φήμη και

μεγάλο ποσοστό οι εκδόσεις γίνονται από το ίδιο το ίδρυμα της Ευαγγελιστρίας, άρα δεν θα ήταν δυνατό να αναφερθούν περιστατικά αντικληρικής φύσης.

κύρος εντοπίσαμε έξι επιχειρηματίες⁹⁹. Ουσιαστικά πρόκειται για δυναμικούς οικονομικούς παράγοντες του νησιού, εκ των οποίων οι δύο συμμετέχουν σε θεσμικά όργανα, στο δημοτικό συμβούλιο καθώς και στο νομαρχιακό συμβούλιο. Οι επιχειρήσεις τους σχετίζονται με την παροχή υπηρεσιών, την ζαχαροπλαστική, την εμπορία και πώληση αγαθών (Supermarket), την εμπορία καυσίμων και οικοδομικών υλικών, την οινοποιία και την αρτοποιία.

Οι επιχειρηματίες αυτοί κατέχουν μεγάλο μερίδιο στην οικονομία του νησιού έχοντας επεκταθεί στους διάφορους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Όπως είναι κατανοητό, αντιπροσωπεύουν και τους τρεις τομείς της οικονομίας, από την παραγωγή προϊόντων και την μεταποίηση μέχρι την παροχή υπηρεσιών. Η οικονομική σταθερότητα τους συνετέλεσε στην κοινωνική ανέλιξη τους ενώ ως εργοδότες απασχολούν, συνολικά, τουλάχιστον εκατό άτομα ως προσωπικό.

Μια σημαντική παρατήρηση είναι ότι η απόκτηση κύρους, το όνομα και η φήμη δεν δομούνται πλέον με τον τρόπο που συνέβαινε στις μικρές αγροτικές κοινωνίες μέχρι την δεκαετία του '70. Πέρα από τους οικονομικά αυτάρκεις συγχωριανούς τους ή τους ευεργέτες που πρόσφεραν χρηματικά ποσά για διάφορες κατασκευές, οι κάτοικοι των χωριών είχαν σε ιδιαίτερη εκτίμηση τους ανθρώπους που με οποιοδήποτε τρόπο διαπερνούσαν τα λεπτά όρια και τις διαχωριστικές γραμμές της συντηρητικής, κλειστής κοινωνίας των χωριών. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται οι «ήρωες» που τόλμησαν κάποιο ανδραγάθημα, οι οργανοπαίχτες που σκανδάλιζαν τον κόσμο στα πανηγύρια με σκωπτικά τραγούδια, τους αθλητές καθώς και όσους σπούδαζαν, λόγω της άμεσης κοινωνικής ανέλιξης που πρόσφερε ένα πτυχίο. Για πολλούς λόγους οι

⁹⁹ Πρόκειται για τον κύριο Παλαμάρη, τον κύριο Δελλατόλα, τον κύριο Φώσκολο, την κυρία Βιδάλη, τον κύριο Φόνσο και την κα Άνδροβικ-Φόνσου.

συνθήκες που οδηγούσαν στην παραδοχή, στην αναγνώριση της ατομικής διαφορετικότητας έχουν αλλάξει. Οι ήρωες, οι αθλητές και οι οργανοπαίχτες δεν υπάρχουν πια ενώ η πλειονότητα των νέων σπουδάζει σε ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Στην ιδιότυπη, κατασκευασμένη αστική τάξη της Χώρας και των μεγάλων χωριών, τα πρόσωπα που απολαμβάνουν, πραγματικά, την αίγλη του ονόματος και του κύρους είναι οι ισχυροί οικονομικοί παράγοντες, οι οποίοι, όμως, δεν είναι ευεργέτες του νησιού και οι ιερείς, δηλαδή, οι έχοντες εξουσία που δεν πηγάζει από κάποια πολιτική, δημοκρατική διαδικασία.

Στην πραγματικότητα, η αίγλη των οικονομικών παραγόντων πηγάζει από τον φθόνο που χαρακτηρίζει την αστική τάξη, όποια μορφή και αν έχει αυτή, για τον πλούτο που συσσωρεύουν ορισμένοι επιχειρηματίες. Αντιθέτως, οι ιερείς που διαθέτουν κύρος είναι λιγστοί, ακριβώς λόγω του αντικληρικαλισμού αλλά και της δοτής θέσης τους. Οι άνθρωποι που είναι ικανοί να υπηρετούν το δόγμα τους με συνέπεια, πραότητα και αυτοκρισία είναι αυτοί που κερδίζουν την φήμη και το κύρος.

Φυσικά, από τα πρόσωπα που κατέχουν κρατικές θέσεις και εξουσία, ελάχιστοι είναι αυτοί που χαίρουν εκτίμησης. Οι προσωπικές συμπάθειες και αντιπάθειες που προαναφέραμε καθώς και η πελατειακή σχέση των κομμάτων, του κρατικού μηχανισμού και των πολιτών δεν αφήνει τα περιθώρια για ηθική αναγνώριση των πολιτικών. Για το λόγο αυτό θα παραμείνουμε στην προηγούμενη παρουσίαση των Καθολικών ιερέων και των έξι επιχειρηματιών που με τον δικό τους τρόπο χαίρουν φήμης και καλού ονόματος.

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ

Η παρουσία των γυναικών στο νησί της Τήνου απέχει παρασάγγας από αυτό που εννούμε και από αυτό που αναμένουμε να δούμε ως γυναικεία παρουσία στην πόλη ή ακόμα και σε κάποιο άλλο νησί. Επιπροσθέτως, οι γυναίκες της Τήνου ενώνονται, αδιάφορα από το θρησκευμά τους, μέσα από ένα πλήθος παραγόντων και αποτελούν μια ομάδα που αξίζει να μελετηθεί ξεχωριστά.

Ο πρώτος βασικός παράγοντας, που εμπεριέχει πολλούς άλλους δευτερεύοντες, είναι η κοινή πορεία των γυναικών μέσα στη ζωή. Ανεξάρτητα από το θρήσκευμα, οι γυναίκες της Τήνου εργάζονται διπλά καθώς συνδιάζουν την ιδιωτική εργασία του νοικοκυριού αλλά και τη δημόσια εργασία του επαγγέλματος τους. Υπάρχει, άλλωστε, πληθος δημοσιεύσεων μαρξιστικής οπτικής, που ασχολήθηκαν με την διπλή προσπάθεια των γυναικών στην ιδιωτική και δημόσια ζωή. Η Τήνος δεν διαφοροποιείται από άλλες επαρχιακές περιοχές όπου κυριαρχεί ο άνδρας και έπεται η γυναίκα. Οι σχέσεις εξουσίας παραμένουν ως είχαν στο παρελθόν ενώ οι αλλαγές που έχουν συμβεί σχετίζονται με την δυνατότητα των γυναικών να εργάζονται καθώς και με την εντονότερη παρουσία της γυναίκας στην δημόσια σφαίρα.

Τα αυτονόητα δικαιώματα των γυναικών δεν ήταν εύκολο να γίνουν αποδεκτά στις κλειστές κοινωνίες άρα και στην Τήνο. Τα τελευταία δέκα χρόνια που επισκεπτόμαστε το νησί αλλά και κατά την διάρκεια των ερευνητικών προσπαθειών μας, δεν διαπιστώσαμε καμία διάκριση σε κάποιο

επαγγελματικό κλάδο. Η βιομηχανία του τουρισμού¹⁰⁰ χρειαζόταν και χρειάζεται εργατικά χέρια, τα οποία απορρόφησε από την αγροτική παραγωγή, κατασκευάζοντας με αυτό το λειτουργιστικό τρόπο μια υποθετική επαγγελματική ισότητα¹⁰¹. Η «μετρημένη», «σεμνή» γυναίκα που δεν εργάζεται αλλά διαφεντεύει τον οικιακό κόσμο υπάρχει πλέον στα χωριά της ενδοχώρας της Τήνου και απαντάται μόνο στις μεγάλες ηλικίες.

Ένας θρησκευτικός παράγοντας που ουσιαστικά ενώνει τις γυναίκες των δύο δογμάτων είναι η πίστη στην Παναγία. Στο νησί υπάρχουν δύο μεγάλα προσκυνήματα που σχετίζονται με την μορφή της Παναγίας. Το πιο γνωστό, στο ευρύ κοινό, είναι αυτό της Ευαγγελίστριας ενώ και η Καθολική εκκλησία έχει το προσκύνημα της Παναγίας της Βρυσιώτισσας, στην περιοχή Βρυσί της Τήνου.

Πέρα από τους προσκυνηματικούς τόπους, η μορφή της Παναγίας στην Χριστιανική παράδοση, ως γυναίκας που γέννησε, έκλαψε και έθαψε τον γιό της, ενώνει τις γυναίκες κάτω από αυτή την «σκεπή» θρήνου, παραίτησης και ματαιότητας. Στην Τήνο, η έννοιολόγηση και η νοηματοδότηση της Παναγίας γίνεται από ένα ανομοιόμορφο σύνολο ανθρώπων καθώς για τον ίδιο σκοπό, την επαφή με το Θείο, με την Παναγία συγχρωτίζονται στον χώρο του νησιού οι Ορθόδοξες και οι Καθολικές προσκυνήτριες¹⁰² με τις ντόπιες γυναίκες της Χώρας και των χωριών.

¹⁰⁰ Σε αυτή περιλαμβάνουμε τις υπηρεσίες κατάκλισης και διατροφής (ξενοδοχεία κάθε κατηγορίας και εστιατόρια), τις ενοικιάσεις αυτοκινήτων και τα ταξί, τα καταστήματα ενθυμίων, ζαχαροπλαστικής και εκκλησιαστικών προϊόντων.

¹⁰¹ Να σημειώσουμε ότι στις Υπεραγορές (supermarkets) που το καλοκαίρι λειτουργούν 12-13 ώρες καθημερινά σε υψηλούς ρυθμούς, οι μισθοί των γυναικών, που κατα κύριο λόγο εργάζονται σε αυτά, είναι χαμηλοί. Αντίθετα, την καλοκαιρινή περίοδο, οι σερβιτόροι που είναι κυρίως άνδρες έχουν πολύ υψηλά μεροκάματα.

¹⁰² Η ανομοιομορφία των Ορθόδοξων προσκυνητών είναι εκπληκτική. Ο ερευνητής μπορεί να δει την ίδια μέρα να προσκυνάνε και να ζητάνε το Θαύμα μερικές τσιγγάνες, κυρίες με άρρωστα παιδιά, παρέες μεσόκοπων κυριών που ήρθαν με γκρούπ, την Μαριάννα Λάτση και άλλα ακραία αλλά πραγματικά περιστατικά.

Η εκκλησία, λοιπόν, εντάσσεται άμεσα και καθημερινά στη ζωή των Τήνιων γυναικών. Η βασική παράμετρος είναι η κοινή λατρεία της Παναγίας που υπερβαίνει τα στενά δογματικά « πιστεύω » και αποκρυσταλλώνεται σαν ένα προνόμιο των γυναικών απέναντι στον ανδρικό πληθυσμό. Άλλωστε και στα δύο δόγματα, η σχέση των γυναικών με την εκκλησία είναι στενή.

Οι γυναίκες αναλαμβάνουν μια σειρά εργασιών που αφορούν στον καλλωπισμό του χώρου ενώ η παρουσία τους στις τελετές είναι ενδελεχής. Στο χωριό της Καρδιανής, την Ορθόδοξη εκκλησία περιποιείται μια κυρία που αναλαμβάνει να διατηρεί αναμένο τον « ακοίμητο¹⁰³ », να σκουπίζει τον χώρο και να ανοίγει την εκκλησία στους επισκέπτες. Αντίστοιχα, οι κυρίες του Καθολικού δόγματος εκτελούν περιοδικά τις ίδιες εργασίες στην εκκλησία της Κιουράς Καρδιανής. Οι Καθολικοί, τα απογεύματα των καθημερινών, έχουν το τελετουργικό του Fioretto¹⁰⁴ του οποίου η τελετή πλαισιώνεται στην συντριπτική πλειονότητα από γυναίκες και αποτελεί μια ευχαριστία προς την Παναγία.

Η σιωπηλή παρουσία της γυναίκας στον περιορισμένο χώρο του νησιού έχει παύσει με την αστικοποίηση του νησιωτικού τρόπου ζωής. Ακόμα και στα χωριά, οι λιγιστές γυναίκες έχουν διαφοροποιηθεί από την σχέση χειραγώγησης των προηγούμενων δεκαετιών αν και διατηρούμε τις αμφιβολίες μας για την πραγματικότητα της ελευθερίας και των δικαιωμάτων που κέρδισαν.

Συνεχίζοντας με το ζήτημα της κοινής πίστης στην Παναγία, θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι γυναίκες νιώθουν και εκφράζουν ότι δεν υπάρχει διαφορά στα δύο δόγματα, αφού «στην Παναγία πιστεύουν όλοι» όπως ακούσαμε κατ’

¹⁰³ Πρόκειται για το καντήλι που παραμένει πάντα αναμένο και χρειάζεται ορισμένη φροντίδα.

¹⁰⁴ Το Fioretto είναι το μπουκέτο των λουλουδιών.

επανάληψη. Για να δώσουμε το μέτρο της παρατήρησης αυτής, οι άνδρες στις ίδιες συζητήσεις διαπίστωναν ότι «τίποτα δεν μας χωρίζει» αλλά ως ενωτικό στοιχείο μας ανέφεραν την κοινή πορεία προς τον θάνατο.

Μέσα από αυτές τις περιγραφές αποκρυσταλλώνεται η ιδιαίτερη σχέση των γυναικών με την εκκλησία. Μια διαπίστωση που θεωρούμε απαραίτητη να καταγραφεί, είναι η ταύτιση των γυναικών με την μορφή της Παναγίας. Η Παναγία είναι η φίλη που ποτέ δεν θα τις προδώσει και αυτή που αποκαθιστά την πνευματική σχέση της γυναίκας με τους νεκρούς της οικογένειας. Όμως, η βαθύτερη ταύτιση συμβαίνει από το γεγονός της γέννας και την πικρή κατανόηση της τραγικότητας της μάνας που χάνει το παιδί της. Η δομή και η λογική που αναζητούμε ως κοινωνιολόγοι εμφανίζονται εδώ, πιο σκληρές και ισχυρές από οποιαδήποτε άλλη σχέση. Ο έρωτας για το παιδί και η βία της απώλειας αποτυπώνονται στη μάνα και διαπερνούν σαν πυρωμένο σίδηρο τις σχέσεις εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας.

Ο ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

Η πιο σημαντική παρατήρηση σε αυτό το υποκεφάλαιο είναι ότι ο τρόπος ζωής στην νησιωτική επαρχία έχει αλλάξει κατά πολύ τα τελευταία 10-15 χρόνια. Ο τρόπος ζωής των Καθολικών πολιτών δεν διαφέρει από τον αντίστοιχο των Ορθοδόξων ενώ τις περισσότερες φορές οι δραστηριότητες είναι κοινές. Η διαφοροποίηση στον τρόπο ζωής σχετίζεται άμεσα με την εργασία του πολίτη. Είναι προφανές ότι ο αγρότης ακολουθεί ένα πιο « γήινο» ρυθμό αναγκασμένος να εξαρτάται από τον καιρό και το πλήθος των αγροτικών εργασιών. Αντιθέτως, ο σερβιτόρος ή ο ξενοδόχος εξαρτάται από την εξαμηνιαία τουριστική περίοδο που του αποφέρει ένα ικανό κέρδος για να μην εργάζεται ή να ημιαπασχολείται κατά την χειμερινή περίοδο.

Παρατηρούμε ότι ο χρόνος πλάθεται ανάλογα με τον άνθρωπο και διαφοροποιείται ως έννοια. Μετατρέπεται σε δύο εξάμηνα, σε περιόδους εργασίας, σε αναμονή ή σε εντατικοποίηση, σε βροχή ή ξηρασία. Για παράδειγμα, ο Οκτώβριος και ο Νοέμβριος είναι οι μήνες της ελιάς και των χοιροσφαγίων. Πολύ Τήνιοι παίρνουν τις άδειες τους και ασχολούνται με αυτές τις εργασίες. Είναι εύκολο για τον αναγνώστη να κατανοήσει την διαφορά από τον τρόπο ζωής της Αθήνας, όπου οι δύο αυτοί μήνες σημαίνουν την αναμονή για τα Χριστούγεννα.

Η εργατικότητα των Τήνιων, Καθολικών και Ορθοδόξων, είναι εύκολα παρατηρήσιμη διότι καταπιάνονται με πληθώρα εργασιών ακόμα και στην περίοδο που η εργασία τους διακόπτεται. Η απασχόληση με τις αγροτικές εργασίες καταλαμβάνει ακόμα και τον ελεύθερο χρόνο τους, παρέχοντας τους οικονομική άνεση και αυτάρκεια.

Ενταγμένοι σε αυτή την εργατική κοινωνία, ο χρόνος για απολαύσεις είναι πολύ συγκεκριμένος. Οι απολαύσεις αυτές είναι το κυνήγι, τα πανηγύρια, ήσσανος και μείζονος σημασίας, το εκκλησίασμα της Κυριακής, η τηλεόραση και το καφενείο¹⁰⁵.

Το κυνήγι αποτελεί μια καθαρά ανδρική απασχόληση και λαμβάνει χώρα την προκαθορισμένη, από το Υπουργείο Γεωργίας, περίοδο. Πρόκειται για ένα κατάλοιπο παλαιότερων εποχών όταν η ανάγκη για κρέας καλυπτόταν και με αυτό τον τρόπο. Πλέον το κυνήγι πραγματοποιείται από παρέες με σκοπό την «διασκέδαση» και αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς για πολλούς Τήνιους.

Τα πανηγύρια που πραγματοποιούνται στο νησί είναι πάρα πολλά, αν συνυπολογίσουμε ότι το νησί έχει 700 εκκλησίες. Όπως προαναφέραμε στο υποκεφάλαιο για τις γυναίκες, τα πανηγύρια λόγω της συσχέτισής τους με την εκκλησία, αποτελούν πεδίο δράσης των γυναικών. Η ενασχόληση είναι, συνήθως, τριήμερη και περιλαμβάνει την προετοιμασία του φαγητού, του χώρου του πανηγυριού και του χώρου της εκκλησίας.

Φυσικά, η νοσηματοδότηση του πανηγυριού έχει μεταλλαχθεί και δεν μπορεί να συσχετισθεί με το πανηγύρι του παρελθόντος. Αποτελεί ένα τόπο και ένα τρόπο συνάντησης των ξενιτεμένων, μια ευκαιρία για ζωντάνεμα των χωριών και των εκκλησιών. Πρόκειται για μια διαδικασία νοσταλγική όπου υπάρχει ιδιαίτερα εύθυμη διάθεση, όπως παρατηρήσαμε. Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο είναι η παρουσία και η συμμετοχή των πιστών και των δύο δογμάτων. Ακόμα και ορισμένα πρόσωπα που, όπως μας εκμυστηρεύτηκαν, δεν είναι θετικά διακείμενοι προς την εκκλησία, παρευρίσκονται και συζητούν με άλλους συγχωριανούς. Πέρα από το σημαντικό στοιχείο της συνεύρεσης του

¹⁰⁵ Να σημειώσουμε ότι το καφενείο έχει μεταλλαχθεί σε κακόγουστο καφέ-μπαρ σε πολλά από τα χωριά που έχουν αρκετούς κατοίκους ώστε να συντηρείται ένα κατάστημα.

χωριού στην εκκλησία ή στον περίβολό της, το πανηγύρι αποτελεί ένα σημαντικό έσοδο για την εκκλησία, που προέρχεται από τις προσφορές των πιστών .

Το εκκλησίασμα της Κυριακής και γενικότερα η εκκλησία αποτελεί ένα πεδίο ενασχόλησης των γυναικών. Η συσχέτιση των θρησκευτικών καθηκόντων με τον τρόπο ζωής σχετίζεται άμεσα με την εξουσία της εκκλησίας που επιβάλλει αυτές τις πρακτικές και ουσιαστικά επιβάλλεται στον βιωμένο χρόνο των ανθρώπων. Άλλωστε, το σύνολο των θρησκευτών άντλησαν στοιχεία από τον τρόπο ζωής, προσαρμόζοντας σε αυτόν τα στοιχεία της πίστης τους και τα τελετουργικά τους¹⁰⁶. Με αυτό τον τρόπο η θρησκεία γίνεται συνήθεια, ίσως παύει να είναι θρησκεία και μετατρέπεται σε ένα όχημα για να έρθουν στη θύμηση οι νεκροί, οι χαρές, οι φιλίες και οι ιστορίες του χωριού.

Όπως είναι κατανοητό, σε πολλά χωριά δεν υπάρχει εγκατεστημένος Καθολικός Πατέρας. Για το λόγο αυτό υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που γίνεται λειτουργία μέσα στην εβδομάδα, σε προκαθορισμένες ημέρες και ώρες. Στις λειτουργίες αυτές, οι γυναίκες έχουν πολύ μεγαλύτερη αριθμητική συμμετοχή απ'ότι οι άνδρες όπως και σε ότι συσχετίζει την εκκλησία με τους νεκρούς ή τους ξενιτεμένους των οικογενειών.

Ο καθημερινός βίος των ανδρών τελειώνει ή στο καφενείο του χωριού ή στην παρακολούθηση τηλεοπτικών εκπομπών. Οι γυναίκες πραγματοποιούν επισκέψεις σε φιλικά σπίτια ή παρακολουθούν τηλεόραση¹⁰⁷. Κάθε χωριό έχει ένα ή δύο

¹⁰⁶ Σε πολλές περιοχές της Ελλάδος η ίδια γιορτή λαμβάνει διαφορετικό χαρακτήρα ανάλογα με τα προϊόντα που παράγονται σε κάθε μία ή απλώς με τις δεϊδιδαίμονίες και τις προκαταλήψεις της. Όπως είναι φανερό, πρόκειται για άλλη μια έκφανση των σχέσεων εξουσίας και οικονομίας των πολιτών με την θρησκεία.

¹⁰⁷ Να σημειώσουμε ότι ο καθημερινός βίος της γυναίκας δεν φτάνει στο σημείο της ανάπαυσης αν δεν τελειώσει το βραδινό φαγητό ή οποιαδήποτε άλλη οικιακή εργασία. Το γεγονός αυτό συμβαίνει στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας και δεν αφορά μόνο στα χωριά

μικρά καφενεία που παράλληλα πωλούν ορισμένα προϊόντα πρώτης ανάγκης. Στα μεγαλύτερα καθολικά χωριά υπάρχουν καφενεία ή bars που μπορεί κανείς να παίξει τάβλι και χαρτιά. Παρά το ότι η πόση ρακής είναι συχνή, δεν υπάρχουν σοβαρά προβλήματα αλκοολισμού. Οι συζητήσεις των ανδρών στο καφενείο ή των γυναικών στα σπίτια σχετίζονται πάντα με την καλοπροαίρετη κοινωνική κριτική, τα προβλήματα του χωριού ή του νησιού.

Στην εικόνα του χωριού και στον τρόπο ζωής πρέπει να εντάξουμε τον ξένο. Όπως είναι κατανοητό, ο ξένος αποτελεί πάντα μια μονάδα απέναντι στο σύνολο. Δεν γίνεται ποτέ απόλυτα αποδεκτός ενώ είναι ένα αγαπημένο αντικείμενο συζήτησης και κριτικής. Στην κατηγορία του ξένου εντάσσουμε τους διορισμένους δάσκαλους ή καθηγητές, τους Αθηναίους επισκέπτες, τους ημεδαπούς ή αλλοδαπούς που εγκαταστάθηκαν στο νησί.

Τελειώνοντας, το υποκεφάλαιο του τρόπου ζωής θα θέλαμε να τονίσουμε ότι ο κυριότερος εισβολέας στον τρόπο ζωής είναι η τηλεόραση. Στην αστικοποίηση του τρόπου ζωής που προαναφέραμε, η τηλεόραση είναι το μέσο για την μεταφορά μιας ειδυλιακής εικόνας του Αθηναϊκού τρόπου ζωής και της Αθήνας ως ιδανικής επιλογής. Αυτό διαφαίνεται και αποκρυσταλλώνεται στις συζητήσεις με την νεολαία της Τήνου, άσχετα με το θρήσκευμα τους. Η Αθήνα με την παράλληλη φυγή από την Τήνο είναι επιθυμητή και ο μόνος ουσιαστικός τρόπος είναι η εισαγωγή στα Τ.Ε.Ι. και τα Α.Ε.Ι. Όσα παιδιά δεν κατορθώνουν να περάσουν τις εξετάσεις, αφομοιώνουν αμέσως τον τρόπο ζωής των μεγαλύτερων, τις συνήθειες και τις εργασίες τους.

Ο τρόπος ζωής παραμένει, ουσιαστικά, αναλλοίωτος με μόνη διαφοροποίηση την ύπαρξη της τηλεόρασης και πολύ λιγότερο το διαδίκτυο ως ή την πόλη της Τήνου. Η γυναικεία εργασία δεν επηρεάζεται από τις θρησκείες ή την γεωγραφία.

διάυλους επικοινωνίας με εξωτερικά ερεθίσματα. Οι Τηνιακοί των ηλικιών 25-40 που έχουν ισχυρό ή έστω αρκετά ισχυρό οικονομικό υπόβαθρο διαφοροποιούνται και επιλέγουν τα Αθηναϊκά μαγαζιά για αγορές και διασκέδαση ενώ κάνουν διακοπές σε προορισμούς του εσωτερικού ή του εξωτερικού. Να σημειώσουμε ότι το θρήσκευμα δεν αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης σε αυτή την συμπεριφορά εκτός από τα οργανωμένα ταξίδια της Καθολικής νεολαίας στην Ιταλία και στην Γαλλία όπου επισκέπτονται το Βατικανό, την Λουρδη και άλλους τόπους ιδιαίτερης θρησκευτικής σημασίας για την Καθολική Εκκλησία. Στα πλαίσια της πολιτικής της Καθολικής Εκκλησίας, γίνονται «ανταλλαγές» νέων ή αλλιώς ανταποδοτικές επισκέψεις.

Η ιδεολογική καθοδήγηση που ασκείται είναι εντυπωσιακή καθώς εντοπίζεται στις νεαρές ηλικίες. Ο στόχος της δημιουργίας μιας ενωμένης Καθολικής νεολαίας στα γεωγραφικά πλαίσια του νησιού σχετίζεται άμεσα με τις σχέσεις εξουσίας και οικονομίας που αναπτύσσονται ανάμεσα στους Καθολικούς πολίτες. Η ιδεολογική κατασκευή της κοινής ταυτότητας οδηγεί στην ενότητα της κοινότητας μέσω των κοινών εμπειριών και της κοινής πορείας. Όπως είναι κατανοητό, η Καθολική Εκκλησία έχει υπό την προστασία της τους πολίτες του Καθολικού δόγματος φροντίζοντας για την συνέχεια της ίδιας.

ΟΙ ΜΕΙΚΤΟΙ ΓΑΜΟΙ

Το ζήτημα των μεικτών γάμων έχει πολλές ιδιαίτεροτητες που πηγάζουν από τις σχέσεις των δύο δογμάτων και σχετίζεται άμεσα με το τρίπολο της εξουσίας, της οικονομίας και της ιδεολογίας. Οι μεικτοί γάμοι προέκυψαν, όπως είναι φυσικό, μετά το σχίσμα των δύο εκκλησιών. Παρ'όλα αυτά, πέρασαν πολλά χρόνια μέχρι να εδραιωθεί η Γκιζοκρατία και ύστερα η Βενετοκρατία που εφάρμοσαν την απαγόρευση της τέλεσης μεικτών γάμων.

Η απαγόρευση των μεικτών γάμων είναι ένας από τους ιστορικούς λόγους που οδήγησαν στην σταδιακή μείωση των Καθολικών στην Τήνο. Στα χρόνια της Βενετοκρατίας, απαγορευόταν στους ευγενείς να έχουν σχέσεις με πρόσωπα του ντόπιου πληθυσμού ενώ η απαγόρευση είχε εφαρμογή και στον Καθολικό πληθυσμό. Οι άνδρες Καθολικοί είναι αυτοί που παρέκαμπταν την απαγόρευση, αφού βαπτίζονταν Ορθόδοξοι και παντρεύονταν, νόμιμα πλέον, την αγαπημένη τους. Η μετάβαση αυτή δεν ήταν δύσκολη, όπως φαίνεται σήμερα, αλλά διευκολυνόταν από την συνεχή παραδοχή του πληθυσμού ότι η θρησκεία τους είναι κοινή. Το ζήτημα των μεικτών γάμων δεν έχει μελετηθεί και οποιαδήποτε στοιχεία βρήκαμε, είναι αποσπασματικά.

Μελετώντας τις σχέσεις εξουσίας, θα πρέπει να τονίσουμε μια συγκεκριμένη μοναδικότητα που περιβάλλει τον μεικτό γάμο ως πράξη. Ο μεικτός γάμος αμφισβήτησε και αμφισβητεί, ίσως σε μικρότερο βαθμό πλέον, την εξουσία. Αρχικά, την εξουσία που κατέχουν οι εκκλησιαστικοί άρχοντες των δύο δογμάτων και σε δεύτερη φάση την εξουσία του κράτους, του Ελληνικού κράτους, που επιμένει στην διατήρηση των ιδιότυπων δεσμών του με την Ορθόδοξη εκκλησία. Η αδυναμία να ξεφύγει ο γάμος, ως πράξη δύο

ανθρώπων που επιθυμούν την συμβίωση, από την σφαίρα επιρροής των εκκλησιών και να προέχει ο πολιτικός γάμος οδηγεί σε ουσιαστική παράκαμψη των επιταγών της, κάθε είδους, εξουσίας. Τα ζευγάρια που επιθυμούν την συμβίωση, βάλλονταν και ίσως βάλλονται ακόμα, με απώτερο σκοπό την αποφυγή του μεικτού γάμου. Η παλαιότερη επιθυμία για αριθμητική υπεροχή μιας κοινότητας και η απώλεια της καθαρότητας αυτής διοχετεύονταν ως μέσα πίεσης στα ζευγάρια των μεικτών γάμων, τα οποία έπρατταν επαναστατικά και παρέκαμπταν τις πιέσεις.

Πέρα από την διατήρηση της αριθμητικής υπεροχής, την ιδεολογική χροιά που είχε ως πράξη¹⁰⁸ ο μεικτός γάμος, αφού εναντιωνόταν στις επιταγές των εξουσιαστών και την προσπάθεια να αποφεύγονται οι απώλειες πιστών προς το ένα ή το άλλο δόγμα, το ζήτημα των μεικτών γάμων πρέπει να είχε σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους, ιδιαίτερη σημασία και από οικονομικής άποψης. Αυτό συνέβαινε κυρίως λόγω του θεσμού της προίκας, μιας ουσιαστικής, δυναμικής παραχώρησης οικονομικής δύναμης προς το νέο ζευγάρι που ήταν μείζονος σημασίας και δημιουργούσε νέα δεδομένα στον κλειστό κύκλο των κοινωνιών των χωριών. Η αλλαγή στην ιδιοκτησία ενός ή περισσότερων χωραφιών ίσως να ήταν ζωτικής σημασίας στην Τήνο του μεσαίωνα και των αιώνων που ήταν θεσμοθετημένη η προικοδότηση του ζευγαριού. Ειδικότερα, κατά τον 18^ο αιώνα και ύστερα, οπότε και κορυφώθηκε η αντιπαλότητα μεταξύ των Καθολικών και των Ορθοδόξων, η διατάραξη της «τάξης» που προκαλούσε ένας μεικτός γάμος στην οικονομία και στην κυρίαρχη ιδεολογία ήταν, αναμφίβολα, ανεπιθύμητη.

¹⁰⁸ Δεν υπονούμε ότι η πράξη γινόταν με, καθαρά, επαναστατική διάθεση. Θα ήταν, άλλωστε, αδύνατο στις ιδιαίτερες συνθήκες της Μεσαιωνικής Τήνου. Η ενόρμηση του έρωτα ήταν αυτή που «γεννούσε» επαναστάτες-εραστές.

Στην εργασία μας για το χωριό της Καρδιανής αναφέρουμε τις πληροφορίες που μας έδωσαν οι παλαιότεροι κάτοικοι. Σύμφωνα με αυτές, τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 είχαν τύχει βίαια περιστατικά και αντιπαραθέσεις με όπλα λόγω των αντιρήσεων που προέβαλαν οι οικογένειες του ζευγαριού, ασχέτως του δόγματος στο οποίο άνηκαν.

Σήμερα στην Τήνο υπάρχει πλήθος ζευγαριών που παντρεύτηκαν σε μεικτό γάμο. Από έναν ικανό αριθμό συνεντευξεων και συζητήσεων, οι πολίτες αλλά και οι ιερείς αποδέχονται ως αναχρονιστικές τις παλαιές αντιλήψεις και προτιμούν την αύξηση του πληθυσμού και την πρόοδο πάνω από τις δογματικές διαφορές.

Η διαδικασία του μεικτού γάμου περιλαμβάνει 2 τελετές. Προηγείται ο καθολικός γάμος και έπεται ο ορθόδοξος, λόγω κάποιων δογματικών αγκυλώσεων της Ορθόδοξης εκκλησίας στο θέμα της τελετής. Η Ορθόδοξη εκκλησία δεν αναγνωρίζει τον Καθολικό γάμο ενώ η Καθολική εκκλησία αποδέχεται την Ορθόδοξη τελετή. Κατά συνέπεια, αν γινόταν πρώτα ο Ορθόδοξος γάμος, η Καθολική εκκλησία θα θεωρούσε το ζευγάρι ως δίγαμους.

Σε ότι αφορά στο θρησκευμα που ακολουθούν τα παιδιά του ζευγαριού, αυτό είναι, κατά παράδοση, το θρησκευμα του πατέρα και βασίζεται σε μια σιωπηρή συμφωνία που θεμελιώνεται από τα υποτιθέμενα «πρωτεία» του άνδρα μέσα στην οικογένεια¹⁰⁹. Υπάρχουν, όμως, αρκετές περιπτώσεις που μας ανέφεραν, χαριτολογώντας, κάποιοι κάτοικοι, παιδιά μεικτών γάμων, από την Χώρα και την Καρδιανή, όπου οι άνδρες του

¹⁰⁹ Όποσδήποτε θεωρούμε απαράδεκτη την διαδικασία της βάπτισης των νηπίων, ως εξαναγκασμό και συνειδητή επέμβαση στις επιλογές ζωής των ανθρώπων. Η βάπτιση ως θρησκευτική πράξη νοηματοδοτείται μόνο αν είναι επιλογή ενός ενήλικα και πρέπει να παύσει ο κοινωνικός έλεγχος που μετατρέπει την ονοματοδότηση ενός πολίτη σε τελετουργία που βασίζεται στην επικρατούσα θρησκεία.

ζευγαριού προκειμένου να παντρευτούν την εκλεκτή της καρδιάς τους, δέχονται να πάρουν τα παιδιά τους το θρήσκευμα της συζύγου.

Τελειώνοντας την αναφορά μας στον μεικτό γάμο πρέπει να προσθέσουμε ότι αξίζει η εμβάθυνση στο εν λόγω ζήτημα λόγω της ιδιότητας του να διαταράσσει τις δομές που έχει επιβάλλει το σύστημα εξουσίας, εκκινώντας μάλιστα από την ενόρμηση του έρωτα, του κύριου συστατικού ενός ζευγαριού.

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΚΑΘΟΛΙΚΩΝ

Η συνέχεια της Καθολικής κοινότητας δεν πρέπει να μελετάται ξεχωριστά από την συνέχεια της κοινωνίας της Τήνου, ως νησιωτικής πολιτείας, ως επαρχίας του «Αθηνοκεντρικού» κράτους. Πρέπει να τονίσουμε ότι οι σχέσεις εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας καθορίζουν την συνέχεια, όχι μόνο της κοινωνίας της Τήνου αλλά και του συνόλου της Ελληνικής υπαίθρου. Η έντονη αστικοποίηση που βασίστηκε στην κυρίαρχη ιδεολογία των 30 χρόνων ανάμεσα στις δεκαετίες του 1950-1970, καθώς και η εξωτερική μετανάστευση αποδεκάτισαν την επαρχία και οδήγησαν σε μαρασμό πολλές περιοχές. Ο πληθυσμός της Τήνου έχει σταθεροποιηθεί στους 8.000 κατοίκους με την κοινότητα των Καθολικών να έχει μια αξιοσημείωτη αριθμητική σταθερότητα και να μην αντιμετωπίζει πολύ σοβαρά προβλήματα συρρίκνωσης όπως συνέβη στο προαναφερθέν διάστημα στην Ορθόδοξη πλειονότητα. Το βιοτικό επίπεδο, ουσιαστικά το πλέγμα των σχέσεων οικονομίας, είναι υψηλό

και ικανό να θέτει σε λειτουργία τα κοινωνικά ανταναικλαστικά που παρατείνουν την ύπαρξη, την συνέχεια των μικρών κοινοτήτων.

Η συνέχεια της Καθολικής κοινότητας διαπερνάται από τις σχέσεις εξουσίας και ιδεολογίας που αποκρυσταλλώνονται ανάμεσα στους πολίτες και την Καθολική εκκλησία. Η εκκλησία είναι «το στήριγμα σε ένα πλήθος αναγκών, κυρίως ψυχικών» όπως μας τόνισε ο Αρχιεπίσκοπος Νικόλαος ενώ το Κράτος παραμένει απόμακρο, αδηφάγο και βίαιο¹¹⁰, αναγκάζοντας το σύνολο των κατοίκων του νησιού να συσπειρώνονται γύρω από τις εκκλησίες των δύο δογμάτων που διαχειρίζονται τεράστια ποσά, παρέχοντας ένα μέρος αυτών για την κάλυψη ενός πλήθους αναγκών των κατοίκων¹¹¹.

Η συνέχεια της κοινότητας των Καθολικών, αλλά και συνολικά του νησιού, σχετίζεται άμεσα με την οργάνωση της αγροτικής παραγωγής μέσω των βιοκαλλιεργειών, της κτηνοτροφίας και της ήπιας ανάπτυξης του τουρισμού και του αγροτουρισμού. Αυτά αποτελούν τα ελάχιστα παραδείγματα που μπορούμε να παραθέσουμε σε αυτό το κείμενο. Υπάρχει ένα πλήθος κινήσεων που οφείλει και πρέπει να κάνει το Κράτος ώστε να ευνοήσει τις ομάδες που διαμένουν στην νησιωτική Ελλάδα και γενικότερα στην επαρχία.

Οι δυνατότητες των νέων είναι, αναμφίβολα, πολύ μεγάλες διότι υπάρχει η οικονομική επιφάνεια που μπορεί να διασφαλίσει τις σπουδές τους σε ένα πλήθος τομέων και επιστημονικών πεδίων καθώς και η ανάγκη για εξειδικευμένο προσωπικό. Φυσικά, η επιστροφή τους μετά το πέρας των

¹¹⁰ Αναμφίβολα, πρόκειται για άσκηση βίας ή ανυπαρξία καλής υδροδότησης, η κακή συντήρηση των δρόμων, η ελλιπής συγκοινωνία, η ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και η αδυναμία οργάνωσης του τουρισμού και της γεωργίας, των δύο κύριων πηγών εισοδήματος των Τήνιων.

¹¹¹ Να αναφέρουμε ότι έχουν παραχωρηθεί και παραχωρούνται χρηματικά ποσά και χωράφια για αρκετά κοινωφελή έργα όπως ασφαλτοστρώσεις, ανέγερση ή επισκευή σχολείων, υδραγωγείων, πνευματικών κέντρων κ.α. Ίσως είναι περιττό να το υπενθυμίσουμε ότι όλα αυτά είναι υποχρεώσεις του Κράτους απέναντι στους πολίτες του.

σπουδών δεν είναι προεξοφλημένη αλλά είναι αναγκαία και επιθυμητή από τους γονείς αλλά και τους ίδιους καθώς τα δεδομένα του νησιού και ο τρόπος ζωής στην επαρχία. έχουν αλλάξει όπως και οι συνθήκες της εσωτερικής μετανάστευσης.

Το Κράτος οφείλει να διαδραματίσει τον ρόλο του ως οργάνωση των πολιτών, ασκώντας εξουσία και προστατεύοντας σε βάθος χρόνο τα συμφέροντα αυτών. Η ζωή στα αστικά κέντρα είναι επιθυμητή αλλά αφόρητη και η Τήνος έχει τις δυνατότητες να «κρατήσει», με υψηλό βιωτικό επίπεδο, περισσότερους από τους κατοίκους που έχει παρέχοντας τα απαραίτητα αλλά και τα περιττά υλικά, καταναλωτικά αγαθά.

ΜΕΡΟΣ Δ΄

ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα συμπεράσματα αποτελούν το τελευταίο κομβικό σημείο της εργασίας μας. Θεωρούμε, όμως, το σύνολο της εργασίας μια παραγωγή συμπερασμάτων που εξάγονται συνεχώς καθώς τα στοιχεία, οι πληροφορίες, τα επιστημονικά ευρύματα «δένουν» μεταξύ τους χωρίς να αναγκάζουν τον αναγνώστη να φτάσει στο τέλος για να κατανοήσει τα γραφόμενα. Επίσης, θεωρούμε δύσκολη την εξαγωγή διαχρονικών συμπερασμάτων στην επιστήμη της κοινωνιολογίας εξ' αιτίας των συνεχών αλλαγών στις κοινωνικές δομές και της αδυναμίας έκφρασης μιας απόλυτης αλήθειας για το κοινωνικό γίνεσθαι.

Αφήνουμε πίσω αυτή την, επιστημονικά απαισιόδοξη, οπτική καθώς η αξία της μελέτης μας δεν βασίζεται μόνο στα συμπεράσματα της αλλά στην υπο παρατήρηση θρησκευτική κοινότητα, η οποία για πρώτη φορά ως ολότητα μετατρέπεται σε ερευνητικό, επιστημονικό αντικείμενο. Έτσι λοιπόν, η ίδια η διεξαγωγή της μελέτης ενέχει αξία ενώ και η επιβεβαίωση των υποθέσεων ή η απόρριψη τους είναι ανάλογης σπουδαιότητας και προωθεί την επιστημονική έρευνα στον ίδιο βαθμό.

Κατ' αρχήν, θα παραθέσουμε τα γενικά συμπεράσματα που εξάγονται από την επιβεβαίωση του συνόλου των υποθέσεων μας εκτός από αυτή που αφορά στις ταξικές διαφορές ανάμεσα στους Καθολικούς. Το πρώτο σημαντικό σημείο εντοπίζεται στην δυνατότητα του Κράτους να παράγει αποκλεισμό μέσω της απουσίας του ή έστω της παθητικής παρουσίας του. Οι μορφές και οι σχέσεις αποκλεισμού που δημιουργεί το Κράτος σχετίζονται με το σύνολο της

λειτουργίας του Δημόσιου τομέα και την παροχή των απαραίτητων αγαθών και των δικαιωμάτων του πολίτη. Στα θέματα που αφορούν στην θρησκεία, μπορούμε να εντοπίσουμε, όπως συμβαίνει σε μια πλειάδα ερευνών, την συναλληλία και τους πολύ ισχυρούς δεσμούς του Ελληνικού Κράτους με την Ορθόδοξη Εκκλησία, ως καθίδρυμα. Η συσχέτιση της Καθολικής Εκκλησίας με αυτούς τους δύο φορείς εξουσίας γεννάται από το γεγονός ότι η Καθολική κοινότητα αποτελεί μια, αριθμητικά, ισχυρή μειονότητα που κατέχει ένα μεγάλο μερίδιο της οικονομικής παραγωγής και αυτό δεν μπορεί να αφήσει αδιάφορους τους έχοντες εξουσία.

Αυτό που παρατηρούμε και παραθέτουμε ως δεύτερο γενικό συμπέρασμα είναι ότι η δυναμική παρουσία της Καθολικής κοινότητας σε όλους τους τομείς της ζωής του νησιού και ουσιαστικά στις σχέσεις εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας είναι το καταλυτικό στοιχείο που δεν επιτρέπει την αντιμετώπιση των Ελλήνων Καθολικών ως πολιτών δεύτερης κατηγορίας.

Αντίθετα, λόγω της συνύπαρξης και της επαφής των κατοίκων, ο αποκλεισμός του Κράτους παραμερίζεται και ουσιαστικά καταργείται στο επίπεδο της καθημερινής ζωής. Ουσιαστικά, η διαπίστωσή μας υπονοεί την ήπια κοινωνική συγχρότιση των Καθολικών με τους Ορθόδοξους στην κλειστή κοινωνία της Τήνου όπου κατά ένα τρόπο το Κράτος παραγκωνίζεται και η οργάνωση της ζωής βασίζεται σε ένα διαφορετικό σύστημα κανόνων όπου πρωτεύοντα ρόλο έχει η κοινωνική και η οικονομική καταξίωση.

Ο αποκλεισμός που παράγεται από το Κράτος βασίζεται σε ιδεολογικά θεμέλια τα οποία κλονίζονται επιτυχώς από τις ιδιαίτερες σχέσεις εξουσίας και οικονομίας της μικρής, κλειστής κοινωνίας του νησιού.

Η δυναμική της θρησκείας ως παράγοντα αποκλεισμού φθίνει μπροστά στην δυνατότητα του Κράτους να γεννά, να παράγει αποκλεισμό. Τον κοινωνικό αποκλεισμό που περιγράφουμε ως παρατηρητές, δεν τον βιώνουν κατ'ανάγκη οι κάτοικοι των χωριών, ούτε αναγκαστικά οι Καθολικοί. Ο αποκλεισμός στα νησιά έχει πολλά κοινά στοιχεία με το σύνολο της Ελληνικής επαρχίας. Πέρα από το γεγονός του φυσικού αποκλεισμού των νησιωτών λόγω των καιρικών φαινομένων, η επαρχία βιώνει τον αποκλεισμό που παράγει το Κράτος και σχετίζεται με την παροχή συγκεκριμένων αγαθών που είναι απαραίτητα για την κάλυψη των βασικών αναγκών των πολιτών.

Η παιδεία, η υγεία, η ηλεκτροδότηση, η ύδρευση και η συγκοινωνία είναι ορισμένα βασικά αγαθά που ένας κρατικός μηχανισμός οφείλει να παρέχει στους πολίτες του. Ενώ στην Αθήνα και τα άλλα αστικά κέντρα, το σύστημα εξουσίας δημιουργεί υποδομές δισεκατομμυρίων Ευρώ, στην επαρχία και συγκεκριμένα στην Τήνο η αδιαφορία για την πρόοδο και την κάλυψη των αναγκών είναι παραπάνω από εμφανής.

Μέσα από την ανυπαρξία του Κράτους ενισχύεται και αποκρυσταλλώνεται η θέση της θρησκείας ως ενωτικού παράγοντα των πολιτών. Τα δύο δόγματα, όπως έχουμε επαναλάβει στις σελίδες της μελέτης μας, γνωρίζουν την δύναμή τους, επηρεάζουν και εμπλέκονται με επιτυχία στις σχέσεις εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας, αντικαθιστώντας το Κράτος σε αρκετές περιπτώσεις. Προφανώς, δεν θεωρούμε ότι η απόλυτη κυριαρχία του Κράτους είναι πανάκεια καθώς όποτε αυτό συνέβη, απέτυχε. Ένα Οργουελικό

Κράτος¹¹² δεν μπορεί να αποτελεί λύση απέναντι στην κυριαρχία της θρησκείας πάνω στον Άνθρωπο.

Το σημαντικότερο στοιχείο της εργασίας, που εντάσσεται στο δεύτερο γενικό συμπέρασμα, θεωρούμε ότι είναι η επιβεβαίωση της υπόθεσής μας για την δυναμική της κοινής καταγωγής και του κοινού τρόπου ζωής και αντίληψης μέσα από την διαπίστωση των ίδιων των Τήνιων για την κοινή πορεία μέσα στον χρόνο και την συνύπαρξη στην ίδια γη. Αν και αποτελεί κοινό τόπο, πρέπει να αναφέρουμε την δύναμη της συνύπαρξης, η οποία ανάλογα, με τις επιμέρους συνθήκες, μπορεί να ζωντανέψει τον Έρωτα ή να φουντώσει τη Βία. Σαν παράδειγμα, αξίζει να αναφέρουμε την τραγική συνύπαρξη των Καθολικών με τους Προτεστάντες της Βορείου Ιρλανδίας, των Ορθόδοξων, των Καθολικών και των Μουσουλμάνων στην Γιουγκοσλαβία¹¹³.

Είναι βέβαιο ότι σε αυτή την σχέση, ο προσδιορισμός των Καθολικών ως Ελλήνων πολιτών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο παρά την αμφισβήτησή του μέχρι το σχετικά πρόσφατο παρελθόν. Όμως, στο γενικότερο πλαίσιο των σχέσεων του Κράτους με την Ορθόδοξη Εκκλησία που ξεφεύγει από τα στενά όρια του νησιού και εντάσσεται στον ισχυρό, βαθύ γραφειοκρατικό μηχανισμό του Κράτους, ακόμα και οι Έλληνες Καθολικοί αντιμετωπίζουν αρκετά προβλήματα.

Τα προβλήματα αυτά εντοπίζονται στον Ελληνικό στρατό, στην συμβολική τελετή της ορκομωσίας όπου οι μη-ορθόδοξοι ορκίζονται χωριστά,

¹¹² Να θυμίσουμε ότι στο έργο του Τζ. Οργουελ, «1984» περιγράφεται ένα κράτος που παρέχει το ελάχιστο δυνατό βιοτικό επίπεδο, με μηδενική ανοχή δικαιωμάτων, ευρισκόμενο σε μια, ίσως υποθετική, διαρκή πολεμική σύρραξη και μια χαρακτηριστική επανεγγραφή της ιστορίας ανάλογα με τον σύμμαχο της στιγμής.

¹¹³ Είναι προφανές ότι οι ιστορικές συνθήκες που διαμόρφωσαν το κοινωνικό γίγνεσθαι στην Βόρεια Ιρλανδία ή την Γιουγκοσλαβία δεν συγκρίνονται απόλυτα με την Τήνο. Σε όλες τις περιπτώσεις η θρησκεία γίνεται αφορμή και αιτία, χρησιμοποιήσε και χρησιμοποιήθηκε για να επιτευχθούν οι στόχοι των κρατικών ή των θρησκευτικών εξουσιαστών.

σε ορισμένα ζητήματα, όπου οι σχέσεις του Κράτους με την Ορθόδοξη εκκλησία είναι πολύ στενές, όπως οι ανεγέρσεις ναών, η χρηματοδότηση της Εκκλησίας, η λειτουργία σχολών αποκλειστικά για Ορθόδοξους καθώς και σε δυσκολίες που πηγάζουν από τις θρησκευτικές θέσεις της Καθολικής Εκκλησίας που σχετίζονται με τον γάμο, το διαζύγιο ή την άμβλωση ενώ παράλληλα είναι κατοχυρωμένα δικαιώματα των πολιτών.

Στη συνέχεια πρέπει να αναφερθούμε στα μεικτά χωριά, όπου οι κάτοικοι έχουν εντονότερες σχέσεις καθώς η διαφορετικότητα είναι ανεκτή είτε από υποχρέωση και ανάγκη είτε λόγω της καλύτερης γνωριμίας των στοιχείων που τους χωρίζουν στο ζήτημα της θρησκείας. Όπως σε όλη την Ελληνική επικράτεια, οτιδήποτε το διαφορετικό, ξένο και άγνωστο γίνεται αντικείμενο αντιπαράθεσης σε λεκτικό, σκωπτικό επίπεδο. Αυτή τη διάθεση συναντήσαμε και σε Τήνιους των μεικτών χωριών αλλά και της Χώρας ενώ όσο οι σχέσεις των δύο δογμάτων είναι σε καλά επίπεδα επικοινωνίας, οτιδήποτε αρνητικό αποσιωπάται.

Στα ειδικά συμπεράσματα, τα οποία έχουν πάντα άμεση σχέση με τις γενικές διαπιστώσεις και σε ότι αφορά στις οικονομικές σχέσεις, η υπόθεσή μας για την επιβολή του αστικού τρόπου ζωής επαληθεύεται καθώς στην εργασία μας αναλύεται και αποκρυσταλλώνεται η μείωση της αγροτικής δραστηριότητας των Καθολικών αλλά και των Ορθοδόξων που έχουν οδηγήσει στην δημιουργία και στην κυριαρχία ενός αστικού περιβάλλοντος και ενός αστικού τρόπου ζωής μέσα στο νησιωτικό τοπίο.

Ακόμα, στα ειδικά συμπεράσματα μπορούμε να προσθέσουμε την αδυναμία επιβεβαίωσης της υπόθεσής μας για την ύπαρξη ισχυρών διαχωρισμών σε τάξεις με βάση την οικονομική κατάσταση των Καθολικών.

Άλλωστε, όπως περιγράψαμε, κυριαρχεί μια νέο-αστική τάξη που επιθυμεί και απολαμβάνει τα αγαθά της πόλης. Καθώς η τάξη αυτή καλύπτει την πλειονότητα των κατοίκων, Ορθόδοξων και Καθολικών, δεν υπάρχει ουσιαστική απόκλιση λόγω κάποιας δραστηριότητας που να δημιουργεί την ανάγκη διαφορετικής προσέγγισης των σχέσεων οικονομίας.

Συνεχίζοντας, πρέπει να τονίσουμε την ιδιαιτερότητα του χώρου ως παράγοντα αποκλεισμού. Όπως έχουμε προαναφέρει, ο γεωγραφικός χώρος όπου διαμένουν οι Τήνιοι Καθολικοί βρίσκεται στην ενδοχώρα του νησιού δημιουργώντας μέσα στα όρια της Τήνου ένα διαφορετικό κώδικα και τρόπο ζωής. Ο κάτοικος της Κώμης ή της Καρδιανής δεν είναι άρρηκτα δεμένος με την Χώρα της Τήνου καθώς ζει με αντάρχεια προϊόντων και το γεγονός αυτό οδηγεί στον γεωγραφικό αποκλεισμό και ουσιαστικά στον κοινωνικό αποκλεισμό καθώς καθίσταται αδύνατη η απόλαυση συγκεκριμένων αγαθών και η άσκηση ορισμένων δικαιωμάτων. Παρά την οικιστική απομόνωση, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για χωριά-ghettos σε καμία περίπτωση ή ηθελημένη απομόνωση.

Για παράδειγμα, να αναφέρουμε ότι με την εφαρμογή του σχεδίου Καποδίστρια, ο Δήμος Εξωμβούργου απορρόφησε τις κοινότητες όπου διέμεναν Καθολικοί. Αν και η αλλαγή αυτή διευκόλυνε την κρατική «μηχανή», οι πολίτες οφείλουν να κάνουν αρκετά χιλιόμετρα για να εξυπηρετηθούν καθώς το κτίριο του Δήμου και οι υπηρεσίες του βρίσκονται στην Ξυνάρα.

Επίσης, ένα ιδιαίτερο στοιχείο που θέσαμε ως υπόθεση εργασίας και τελικά επιβεβαιώθηκε, ήταν η εξουσία που ασκεί η Καθολική Εκκλησία και η άμεση επιρροή της στην διαμόρφωση της ταυτότητας των καθολικών. Η παρέμβαση στην καθημερινή ζωή και σε ζητήματα που σχετίζονται με κάθε έκφανση της

ζωής των πολιτών και των δύο φύλων επιτρέπει την εξαγωγή αυτού του συμπεράσματος.

Σε προηγούμενες σελίδες περιγράψαμε επαρκώς τα σημεία εκείνα όπου παρεμβάλλεται η Καθολική Εκκλησία, ακόμα θα πρέπει να αναφερθούμε στην έντονη σχέση της Καθολικής εκκλησίας με την εξουσία, την θρησκεία και την ιδεολογία. Η ιδεολογική επιβολή της Καθολικής εκκλησίας είναι γνωστή από τα Μεσαιωνικά χρόνια αλλά και πιο πρόσφατα με τις τοποθετήσεις της στα μικρά και στα μεγάλα ζητήματα του 20^{ου} αιώνα. Η δυναμική της εξουσίας και του πλούτου σε συνδιασμό με την βία της ιδεολογίας που πρέσβευε ο Πάπας μαζί με μια μικρή ομάδα Καρδινάλιων ειδικότερα κατά τον μεσαίωνα, είναι πιθανό να μην συγκρίνονται με κανένα θρησκευτικό γραφειοκρατικό σύστημα¹¹⁴.

Κατά τον ίδιο τρόπο η επιβολή της στο Καθολικό ποιμνιο των Τήνιων είναι ουσιαστική, βαθιά και υποσυνείδητη. Όπως και η Ορθόδοξη εκκλησία, εκμεταλλεύεται το κενό εξουσίας του απόντος Κράτους και ασκεί πολιτική εξουσία με πολλαπλούς τρόπους και σε πλήθος ζητημάτων. Ακόμα, μπορεί να μην επαληθεύεται απόλυτα η θέση του Weber¹¹⁵ ότι η θρησκευτική ηθική καθορίζει την εμφάνιση και την ανάπτυξη του καπιταλισμού αλλά όπως καταγράψαμε η θρησκεία στην Τήνο σχετίζεται άμεσα με το οικονομικό γίνεσθαι. Αυτό ίσως να συμβαίνει ως αποτέλεσμα ενός τυχαίου γεγονότος, όπως ήταν η επιβολή των Καθολικών, αλλά δεν παύει να είναι το αποτέλεσμα της άσκησης εξουσίας εκ μέρους της θρησκείας.

¹¹⁴ Ο αναγνώστης θα πρέπει να κατανοήσει ότι η ισχύς της Καθολικής εκκλησίας μεγιστοποιήθηκε σε εποχές που υπήρξε αύξηση του πληθυσμού της Γης, ανακάλυψη του υπολοίπου πλανήτη από τους Ευρωπαίους καθώς και οι πρώτες ανακαλύψεις που επηρεάζουν ακόμα και σήμερα την ζωή μας. Η ισχύς αυτή οργανώθηκε, προσωποποιήθηκε και ρύθμιζε τη ζωή σε ένα σύνολο πολλών επιπέδων.

¹¹⁵ Weber M. *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μετάφραση Κυπραίος Μ. Gutenberg, Αθήνα.

Η Καθολική εκκλησία ισχυροποιήθηκε από την ίδια την ανάγκη για επιβίωση και συνέχεια της ύπαρξής της. Η κατασκευή της ταυτότητας του Καθολικού οδηγεί στην ανάγκη να μην χαθούν τα στοιχεία που την αποτελούν. Η διαφορετικότητα του Τήνιου Καθολικού και η διατήρηση των επιμέρων στοιχείων της ταυτότητάς του αποτελούν πολύτιμο περιουσιακό στοιχείο της Καθολικής εκκλησίας. Η οργάνωση που επιβάλλει το Βατικανό δεν διαφέρει σε τίποτα από την οργάνωση των αυτοκέφαλων εκκλησιών της Ορθοδοξίας και ουσιαστικά υπηρετούν τον ίδιο προαιώνιο σκοπό της χειραγώγησης του Ανθρώπου με σκοπό τον έλεγχό του, την άσκηση εξουσίας και την νομή του Πλούτου.

Μια ακόμα διαπίστωση είναι ότι το οικονομικό υπόβαθρο των δύο εκκλησιών είναι πολύ σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της δυναμικής τους. Η δύναμη που κατέχουν διαπερνάται από την οικονομική ευχέρεια και καθίσταται ρυθμιστική του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζουν τους θρησκευόμενους και αντιμετωπίζονται από αυτούς.

Τελειώνοντας και για να επιστρέψουμε στα γενικά συμπεράσματα, στην περίπτωση της Τήνου ο έρωτας για την γη, την ζωή, την παραγωγή, την συνέχεια ήταν δυνατότερος από την καταστροφή, οι άνθρωποι ήταν πιο δυνατοί από τις θρησκείες. Το Τέλος της ανθρώπινης ζωής δημιουργεί σχήματα οξύμωρα καθώς ενώνει τους Τήνιους παίρνοντας έναν από αυτούς. Σε αυτή την πιο βαθιά στιγμή του ανθρώπου, την οποία οι εξουσιαστές του Κράτους και της Θρησκείας προσπαθούν να ελέγξουν, οι πολίτες βιώνουν την ενότητα που γεννά ο φόβος παραμερίζοντας τα συστήματα, τις διαταγές και τους νόμους.

Αυτό που μένει είναι η υπερβολική παρουσία των εκκλησιών στις ανθρώπινες προσπάθειες για πρόοδο. Ο συντηρητισμός του συστήματος ιδεών κάθε θρησκείας δεν βοηθάει την απεμπλοκή του ανθρώπου από τις δυσκολίες της ζωής αλλά τις νομιμοποιεί και τις χρησιμοποιεί για να ασκήσει εξουσία.

Η επιτυχία του ανθρώπου είναι ότι παρά την εμπλοκή του σε αυτό το σύστημα εξουσίας, οικονομίας και ιδεολογίας, όποτε χρειάζεται το απορρίπτει και το μεταλλάσσει ανάλογα με τις βασικές του ανάγκες. Παράλληλα, ο Τήνιος κατανοεί ότι η ζωή και ο θάνατος είναι αλληλένδετα με αυτόν και τον συγχωριανό του. Τα παραδείγματα που είχαμε, παραπέμπουν σε πράξεις μεγαλείου και αλληλεγγύης τις οποίες τα ιδεολογικά συστήματα των θρησκειών δεν αντέχουν και δεν επικροτούν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμυραλής Γ.Ν., *Τηνιακές Ανταόγειες*. Αθήνα: Π.Ι.Ι.Ε.Τ. 1996.
- Απέργης Π., « Τα Κάτω Μέρη ως ιστορική και πολιτισμική ενότητα» στο *Τήνος, Τα Κάτω Μέρη*, Αθήνα, Ε.Τ.Μ.,2001. σελ.125-131.
- Βλασταρίδης Φ., « Κάτω Μέρη Τήνου: Υγεία-Κτηνοτροφία-Τουρισμός» στο *Τήνος, Τα Κάτω Μέρη*, Αθήνα, Ε.Τ.Μ.,2001. σελ.171-172.
- Bourdieu P., *Outline of a theory of practice*, tran. R. Nice, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.
- Bourdieu P., *The Logic of practice*, Polity Press, Cambridge, 1990.
- Γιαγκάκης Κ.Γ., *Δήμος Εξωμβούργου Τήνου 1994-2004*, αυτοέκδοση, Κολυμπήθρα Τήνου, 2004.
- Γιαγκάκης Κ.Γ., *Εγκόλπιο της νήσου Τήνου*. Τήνος, Τηνιακός Πανδέκτης, 1995
- Γιαγκάκης Κ.Γ., *Νησιολόγιο των κατοικουμένων Ελληνικών νησιών 1940-1991*, Αγκίστρι, 1995.
- Γιαγκάκης Κ.Γ., *Πληθυσμιακές απεικονίσεις των Ελληνικών νησιών 1896-1940-2001*, Όρμος αποθηκών Πανόρμου, 2004.
- Crawford R., *Τι είναι θρησκεία;*, Αθήνα, Σαββάλας, 2004.
- Δημόπουλος Γ, « Η επίδραση της Ορθόδοξης εκκλησίας στη ή των κατοίκων στα Πάνω Μέρη της Τήνου» στο *Τήνος, Εώα και Εσπερία, Πάνω Μέρη Τήνου*, Αθήνα, Ε.Τ.Μ.,1999.
- Δημούλης Δ., «Η θρησκευτική ελευθερία ως κανόνας διαφοροποίησης και έννοια αποκλεισμού » στο *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας*, Αθήνα, Κριτική, 1999.

- Δώριζας Γ.Ι., *Η μεσαιωνική Τήνος*. Αθήνα., Π.Ι.Ι.Ε.Τ. 1976.
- Δώριζας Γ.Ι., *Οι Εκκλησίες και τα προσκνήματα της Τήνου*, Αθήνα, εκδόσεις Τήνος, 1978.
- Dubisch J, *Το θρησκευτικό προσκνήμα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2000.
- Fraze C., *Tinos: Venetian outpost of the Aegean*, Modern Greek Studies, Yearbook vol. 7.
- Fraze C., *The island princes of Greece, the Dukes of Archipelago*, Amsterdam, Ittakert, 1988.
- Καιροφύλας Κ., *Ιστορικά σελίδες Τήνου*. Αθήνα, Κολλάρος, 1930.
- Καραλή Μ., « Αγροτικά κτίσματα στα Πάνω Μέρη» στο *Τήνος, Εώα και Εσπερία, Πάνω Μέρη Τήνου*, Αθήνα, Ε.Τ.Μ., 1999.
- Καραλή Μ., « Το αγροτικό τοπίο και η αγροτική κατοικία της Τήνου» στο *Τήνος, Τα Κάτω Μέρη*, Αθήνα, Ε.Τ.Μ., 2001. σελ.143-148.
- Κορνάρος Σ.Ε., « Ανάπτυξη και γυναικεία συμμετοχή: Παρατηρήσεις από την παραγωγή και τη χρήση της μετάξης στην Τήνο» στο *Τήνος, Εώα και Εσπερία, Πάνω Μέρη Τήνου*, Αθήνα, Ε.Τ.Μ., 1999.
- Κουτελάκης Χ., *Τήνος, Αρχαία και Χριστιανική*. Αθήνα, Π.Ι.Ι.Ε.Τ. 2001
- Κτιστάκης Γ., « Η ευρωπαϊκή προστασία της θρησκευτικής ετερότητας » στο *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας*, Αθήνα, Κριτική, 1999.
- Κυριαζή Ν., *Η κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- Kolodny E., *La population des îles de la Grèce*, p.p. 240-246, Aix-en-Provence, Edisud, 1974
- Λυδάκη Α., *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2001.

- Κ. Μαρξ « Κριτική του Προγράμματος της Γκότα» στο: *του ιδίου, Για το Κράτος*, Αθήνα, 1989,
- Μωραΐτης, Γ.Α., *Δήμος Σωσθενίου Τήνου « Οδοιπορικό μέσα στο χρόνο »*, Αθήνα, 1994
- Παπαρίζος Α., « Η ταυτότητα των Ελλήνων, τρόποι αυτοπροσδιορισμού και η επίδραση της Ελληνικής Ορθοδοξίας » στο «*Εμείς*» και οι «*Άλλοι*», αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα. Αθήνα, ΕΚΚΕ-Τυπωθήτω, 1999.
- Σαλάχας Δ., « Διοίκηση και οργάνωση της Καθολικής Εκκλησίας » στο *Ο Καθολικισμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- Φλωράκης Α. *Τήνος – Λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα, Ελληνικό βιβλίο, 1971.
- Φώσκολος Μ., «*Εισαγωγή στην ιστορία των Καθολικών εκκλησιών της Τήνου*» στο *Τηνιακά, τόμος 1*, Αθήνα: Ε.Τ.Μ*. σ.43-128 1996
- Φώσκολος Μ., « Καθολικοί και Ορθόδοξοι στην Τήνο τον 18^ο αιώνα» στο *Τηνιακά Ανάλεκτα, τόμος 4^ο*, Αθήνα, Δεδεμάδη, 2000.
- Φώσκολος Μ., « Πέντε αιώνες απογραφών Τήνου» στο *Τηνιακά Ανάλεκτα, τόμος 4^ο*, Αθήνα, Δεδεμάδη, 2000.
- Φώσκολος Μ., « Η Τήνος από την Γκυζοκρατία στην Ενετοκρατία (1390-1411) στο *Τηνιακά Ανάλεκτα, τόμος 4^ο*, Αθήνα, Δεδεμάδη, 2000.
- Φώσκολος Μ., « Σύντομη ιστορία της Καθολικής Εκκλησίας στην Ελλάδα » στο *Ο Καθολικισμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- Φώσκολος Μ., *Το «Φέουδο» της Λατινικής επισκοπής Τήνου*, Ε.Κ.Μ. Αθήνα, 1993
- Yannisopoulou M., *Société et religion en Grèce insulaire. Un exemple, Potamia-Tinos*, Thèse, Février 1992.

Το Π.Ι.Ι.Ε.Τ είναι το Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου.

Η Ε.Τ.Μ. είναι η Εταιρία Τηνιακών Μελετών.

Η Ε.Κ.Μ. είναι η Εταιρία Κυκλαδικών Μελετών.

Βιβλιογραφία εφημερίδων, περιοδικών

Ανυπόγραφο, « *Είναι περισσότερα αυτά που μας ενώνουν*», Ελευθεροτυπία,
7/5/2001.

Ανυπόγραφο, *Δικαίωση της προσέγγισης*, Ελευθεροτυπία, 6/5/2001.

Βιδάλης Ν., *Πιστεύω και Credo*, Ελευθεροτυπία, 10/6/2001.

Βουτσινός Β., *Ελληνες Καθολικοί κληρικοί*, Ελευθεροτυπία, 29/10/2002.

Λεβαντής Π.Δ., *Δογματισμός*, Ελευθεροτυπία, 22/8/2001.

Νικολογιάννης Δ., *Φιλιόκβε*, Ελευθεροτυπία, 20/5/2001.

Παπουτσάκη Μ., *Επίσκοποι με υποτροφία του Βατικανού*, Ελευθεροτυπία,
6/5/2001.

Δικτυακοί τόποι

www.cathecclesia.gr www.greekhelsinki.gr

www.parliament.gr www.enet.gr

www.vatican.va www.freeservers.com

www.ecclesia.gr

